

Jakin189

martxo-a-apirila
2012

*Aldizkari honek Gipuzkoako Foru Aldundiko Euskararen
Normalkuntzako Zuzendaritza Nagusiaren laguntza jaso du*

KULTURA SAILA

Eusko Jaurlaritzako Kultura Sailak diruz lagundutako aldizkaria

ZENBAKI HONETAN

7

GAIAK

- 11** Agosti Xaho eta Euskal Pizkundera
XABIER ZABALTZA
- 23** Gandhi eta euskaldunak
PRUDEN GARTZIA
- 37** Postmodernitatea euskal narratiban:
subjektuaren krisiaz
IRAITZ URKULO
- 67** Juan Goyanarte (1900-1967), idazle eta
argitaratzaile ahaztua
JOSE RAMON ZABALA

EGUNEN GURPILEAN

- 87** **HAIZEA BARCENILLA**
INAKI IRAZABALBEITIA
GOIZALDE LANDABASO
LIONEL JOLY
JOSU LARRINAGA

© **Jakin**

JAKINeko idazlanez inon baliatzerakoan
aipa bedi, mesedez, iturria

Jakin

aldizkari irekia da eta ez dator nahitaez
idazleen iritziekin bat

ZUZENDARIA

Joan Mari Torrealdai

ERREDAKZIO-ARDURADUNA

Xabier Eizagirre

KONTSEILU EDITORIALA

Paulo Agirrebaltzategi, Joxe Azurmendi, Joseba Intxausti

IDAZKARITZA ETA ADMINISTRAZIOA

Tolosa Hiribidea, 103-1.C / 20018 Donostia
Tel. 943 21 80 92 / Fax 943 21 82 07
jakin@jakingunea.com
www.jakingunea.com

2012ko PREZIOAK

BARRUAN	HARPIDEDUNA	EZ HARPIDEDUNA
Harpidetza	55 €	—
Ale arrunta	9,20 €	12 €
EUROPAN		
Harpidetza	70 €	—
Ale arrunta	11,70 €	15,50 €
EUROPATIK KANPO		
Harpidetza	85 €	—
Ale arrunta	15 €	18 €

SUMMARY

AGOSTI XAHO AND THE BASQUE RENAISSANCE

The historian and essayist Xabier Zabaltza provides a summary of the life and intellectual development of the Basque writer and politician Agosti Xaho (1811-1858). The author focuses on an analysis of his notion of history, his political ideology and his theorizing about the origins of Basque language and culture. Lastly, Zabaltza reflects on Xaho's contribution to the Basque Renaissance. **XABIER ZABALTZA**

GANDHI AND THE BASQUES

Pruden Gartzia, corresponding member of Euskaltzaindia (Academy of the Basque Language), conducts a reading about the meaning and importance that the figure of Gandhi may have to Basques. The author focuses on two specific aspects of the path he took: on the one hand, the question of identity (the conflict between British and Indian identity) and, on the other, the language problem (his radical defence of his mother tongue: Gujarati). **PRUDEN GARTZIA**

POST-MODERNISM IN BASQUE NARRATIVE: ABOUT THE CRISIS FACING THE SUBJECT

Iraitz Urkulo, a graduate in Basque Philology, picks up the thread of a previous article in which he explained the concept of post-modernism within its historic context, and described the main features of that trend. In this case, the author analyzes the introduction to post-modernism in the field of Basque literature, basing himself for such purpose on a study of two recent works of Basque narrative: *Ahots bilduma* (2003) by Gonzalo Etxague and *Ero* (2008) by Jon Martin. **IRAITZ URKULO**

JUAN GOYANARTE (1900-1967), FORGOTTEN WRITER AND PUBLISHER

The teacher Jose Ramon Zabala recovers the figure of Juan Goyanarte, a writer and publisher who was born in 1900 in Arrasate, and a forgotten leading player from the Basque Diaspora of the 20th century. The author attempts to retrace the life —full of gaps and mysteries— of this restless and entrepreneurial character who pursued his entire professional, literary and publishing career in Argentina. **JOSE RAMON ZABALA**

NEWS TODAY

This section gathers together cultural information focusing on the present from various areas and perspectives. Current affairs in the field of art, technoscience, literature, socio-linguistics and globalization will be analyzed this year. This section draws on various specialists: Haizea Barceñilla, Inaki Irazabalbeitia, Goizalde Landabaso, Lionel Joly, and Josu Larrinaga. **VARIOUS AUTHORS**

ZENBAKI HONETAN

Eskuetan duzun hau bigarren aldiko 189. zenbakia da eta 2012. urteko bigarrena.

Zenbaki honetan ez da gai nagusirik lantzen. Horren orde, *Gaiak* sailean, elkarren artean lotura zuzenik ez duten lau artikulu aurkezten dizkizugu. Honako gaiak lantzen dira, hain zuzen, artikulu horietan: Agosti Xahoren bizitza eta ibilbide intelektuala; identitatearen eta hizkuntzaren auziak Gandhirengan; postmodernitatea euskal literaturaren esparruan; Juan Goyanarte idazle eta argitaratzailearen bizitza eta lana.

Lehenengo artikuluan, bada, Xabier Zabaltzak Agosti Xaho (1811-1858) euskal idazle eta politikariaren bizitza eta ibilbide intelektuala aurkezten ditu. Xahoren hiru alderdi aztertzen ditu nagusiki: historiari buruzko ikusmoldea, ideologia politikoa eta euskararen eta euskal kulturaren jatorriari eta izaerari buruzko ideiak. Azkenik, Xahok Euskal Pizkundeari egindako ekarpenari buruz egiten du gogoeta Zabaltzak.

Pruden Gartziak, bigarren artikuluan, Gandhik euskaldunontzat izan dezakeen esanahi eta garrantziari buruzko irakurketa baten hastapena eskaintzen du. Gandhiren ibilbidearen bi alderdi jakinetan pausatzen da: batetik, identitatearen auzia (nola bizi izan zuen Gandhik britainiar eta indiar identitateen arteko gatazka), eta, bestetik, hizkuntz arazoa (bere ama hizkuntza gujarateraren errotiko defentsa).

Hirugarrenean, postmodernitateak euskal literaturaren esparruan izan duen isla aztertzen du Iraitz Urkulok, aurreko artikulu batean postmodernitatearen kontzeptua bere testuinguru historikoan aurkeztuz eta korronte horren ezaugarri nagusiak azalduz irekitako ildotik («Postmodernitatea, gaurko mundurako filosofia berria», *Jakin* 185). Euskal narratibako bi lan jorratu ditu horretarako: Gonzalo Etxagueren *Ahots bilduma* (2003) eta Jon Martinen *Ero* (2008).

Laugarren artikuluan, azkenik, Jose Ramon Zabalak Juan Goyanarte (1900-1967) arrasatear idazle eta argitaratzaileaz dihardu, XX. mendeko euskal diasporaren protagonista ahaztuetako baten bizitza eta obraz, hain zuzen. Bere literaturgintza zein argitalgintza Argentinan garatu zituen pertsonaia ekintzaile horren biografia hutsunez eta misterioz betea osatzen saiatzen da Zabala.

Egunen gurrpilean saila dator azken orrialdeetan. Ohi denez, azken hilabeteotako berrien iruzkin labur eta biziak dakartzate Haizea Barcenillak Artean, Inaki Irazabalbeitiak Teknozientzian, Goizalde Landabasok Literaturan, Lionel Jolyk Soziolinguistikan eta Josu Larrinagak Glokalia atalean. ¶

- 11** **XABIER ZABALTZA**
Agosti Xaho eta Euskal Pizkundea
- 23** **PRUDEN GARTZIA**
Gandhi eta euskaldunak
- 37** **IRAITZ URKULO**
Postmodernitatea euskal narratiban:
subjektuaren krisiaz
- 67** **JOSE RAMON ZABALA**
Juan Goyanarte (1900-1967), idazle eta
argitaratzaile ahaztua

Agosti Xaho eta Euskal Pizkundea

XABIER ZABALTZA

Historialaria eta saiakera-egilea

Agosti Xaho Atharratzen sortu zen, Zuberoan, 1811ko urriaren 10ean. Garai hartan, Zuberoak 26.000 bizilagun zituen, alegia, gaur egun baino 10.000 gehiago. Orduan ere, Euskal Herriko zazpi herrialdeetatik txikiena zen, baina, esan dezakegu, oraingoaren aldean, pisu handia zuela Euskal Herrian bere osotasunean harturik (zuberotarrak Euskal Herriko bizilagunen %3 baino gehiago ziren XIX. mendearen hasieran; gaur egun ozta-ozta %0,5 dira).

Zuberoa erabat integraturik zegoen Frantses Enperadoregoan. Alegia, ez zegoen inolako euskaldun edo zuberotar tradizio nazionalistarik. Iraultzak antzinako bizkonderriko erakundeen hondarrak ezeztatu zituen, baina garai hori bukatua zen. Hala ere, gerrek bazirauten, adibidez, Espainiaren kontra. Izan ere, Xaho jaio zen urtean, Bizkaia, Araba, Gipuzkoa, Nafarroa, Aragoiren erdia eta Katalunia okupatuak zeuden eta, paperaren gainean, Enperadoregoari atxikiak ziren. Dakigun bezala, «Zuberoaz» mintzo bagara ere, hau ia-ia lizentzia poetiko bat da, 1790ez geroztik administrazioaren ikuspegitik ez baitzegoen Zuberoarik, Pirinio

Apaletako Departamenduan sarturik zegoen-eta, Lapurdi, Baxenabarre, Baiona eta Biarnorekin batera.

Xaho intelektual bat izan zen bere haurtzarotik. Euskaraz eta frantsesez ez ezik, gaztelaniaz eta gaskoiez ere mintzaten zen eta gai zen latinetik, grekotik eta alemanetik itzultzeko, ez, baina, sanskriotik, kontrakoa sinestaraztea gustatzen bazitzaion ere. Euskarazko, frantsesezko eta gaztelaniazko literaturak zehatz-mehatz ezagutzen zituen eta, zeresanik ez, klasiko greko-latindarrak ere bai. Oloroeko Apaizgaitegi Txikiko ikaskideek «Filosofoa» deitzen zioten. Dirudienez, oso harreman estua zeukan bere ama Rose Lagarde-rekin. Rose, baina, 1830ean hil zen, Agostik 19 urte zituela. Urte horretan berean edo agian hurrengoan Parisa joan zen bizitzera. Orduz geroztik, «Umezurtza» izendatu zuen bere burua. Parisen ekialdeko filosofiaren, mitologia konparatuaren eta hizkuntzalaritzaren ezagutza areagotu zuen, bere kasa.

Parisen berean Abrantèsko dukesaren etxeko tertulietara joaten zen, non garai hartako idazle guztiek parte hartu ohi baitzuten. Xaho Frantziako hiriburuan bizi izan zen urteetan Erromantizismoa pil-pilean zegoen. Agosti gurea saiatu zen toki bat atxikitzen idazleen artean eta neurri batean lortu zuen, haren izena *La France Littéraire* aldizkarian behin eta berriro agertzen baita. Tamalez, ez dakigu oso ongi zer egilerekin egon zen harremanetan, ez eta zein diren haren pentsamenduaren iturriak ere. Charles Nodier idazlea maisutzat hartu zuen Xahok, baina Nodierrek ez du inoiz Xaho aipatzen bere gutunetan edo bere liburuetan. Badakigu, ordea, Charles Lassailly kazetaria eta Théophile Gautier poeta parnasotarra tratatu zituela. Bi horiek *Ariel. Journal du Monde Élegant* izeneko aldizkaria sortu zuten Parisen 1836an. Horatik hartuko zuen Agostik izenburua Baionan 1844tik aurrera argitaratuko zuen kazetarako. Flora Tristan feminista ere ezagutu zuen Parisen eta, pentsatzekoa denez, Victor Hugo ere bai, horren poema bat, *L'homme à la carabine*, Sagastibel-tza jeneral karlistari eskainia baita. Sagastibeltza *Voyage en*

Navarre pendant l'insurrection des Basques Xahoren liburu-rik eragingarrireneko protagonistetako bat da.

Liburu hori 1835ean idatzi zuen Xahok, Nafarroara karlistada garaian eginiko bidaian, nahiz eta bertan *Paroles d'un Bizkaïen aux liberaux de la Reine Christine* liburuan adieraziak zituen ideiak errepikatu. *Paroles d'un Bizkaïen* 1834an argitaratu zuen, Nafarroara etorri baino lehen eta, behar bada, karlista bat ere ikusia ez zuenean. *Voyage* liburu garrantzitsua da, oso ongi idatzia, baina ez da historiako liburu bat, abertzaletasunaren, bereziki ezkerreko abertzaletasunaren bilakaeran eragin handia izan badu ere. Xaho bakarrik bi astez egon zen Erresuma Zaharrea, ez zen gudu bakar baten lekukoa izan eta ez zen Zumalakarregirekin elkarrizketatu, hark esan zuen moduan behintzat. *Voyage en Navarre* bidaia-liburu bikaina da, baina kazetari-kronika kaxkarra.

1838an Okzitaniako Tolosan kokatu zen, zortzi hilabetez, eta gero, berriro, Parisen. Garai horretan *Revue des Voyans* izeneko aldizkaria argitaratu zuen. Noizean behin Euskal Herrira jaisten zen, non mugalari lanetan aritzen baitzen. Esate baterako, Beirako printzesari, Don Karlos karlisten erregegaiaren andregaiari, muga pasatzen lagundu zion, Ganix Makeako kontrabandista ospetsuarekin batera. Denbora bertsuan, zientzia eta sasi-zientziaren artean bizi izaten zen, antzinako grekoen argizarizko pinturaren sekretuak aztertzen eta mugimendu iraunkorreko makina diseinatzen, aspaldian Leonardo da Vincik halako tramankulu bat ezinezkoa dela frogatua bazuen ere.

1840an, *L'espagnole de Saint-Leu* liburutzarra argitaratu zuen, non Frantziako errege-familiari leporatu baitzion Condéko printzearen heriotzarekin zerikusirik izan izana. Horregatik, Paristik ihes egin eta Atharratzen ezkutatu behar izan zuen. Xaho beti ahobero samarra izan zen. Horrek jende anitzen etsaigoa ekarri zion. Dakidala, bi duelutan parte hartu zuen edo agian gehiagotan.

Parisa bolada batez itzuli eta gero, 1843an Euskal Herrira bueltatu zen behin betiko. Lehenik, Sohütara, Zuberoara,

non Madame de Villehélio musikologo handia izanen zena-ri eskolak eman baitzizkion. Gero, Baionara, non laburki *Trilby* izeneko kazetan idatzi eta gero, *Ariel* aldizkaria sortu baitzuen. *Ariel* literaturaz arduratu zen hasiera batean, baina gero politikaz aritu zen gehienbat eta horrek problemak sortu zizkion, Louis-Philipperen monarkiarekin hasieran, Louis-Napoléon Bonaparteren erregimenarekin gero. 1846an masonerian sartu zen, Baiona ondoko Santespi herriko «La Parfaite Union» logian, hain zuzen ere.

1848an, Frantziako Bigarren Errepublikaren aldarrikapenaren eragile nagusietako bat izan zen Baionan. Guardia Nazionaleko komandante, Baionako zinegotzi eta Pirinio Apaletako Departamenduko Kontseilu Orokorreko kidea izan zen. Urte horretan, gainera, Karl von Gagern abenturazaleari Lizarraraino lagundu zion, prusiarrak bertan konplot karlista bat antolatu nahi zuten eta. 1849an demokrata-sozialen hautagaia izan zen eta oso boz gutxi falta izan zitzaizkion Parisa diputatu joateko.

1852an Bonapartek diktadura ezarri zuen. *Ariel* itxi eta Xaho erbesteratzera behartu zuen. Gasteizen kokatu zen. Bertan Navarro Villoslada nafar idazlearekin harremanetan egon zen. *Amaya o los vascos en el siglo VIII* horren eleberri historikoan Xahok asmatu-rik *Aitorren kondairaren* eragina nabarmena da.

1853an, Ipar Euskal Herrira itzultzen utzi zioten, aita hilzorian baitzen, hitza eman zuelarik orduz geroztik ez zuela parte hartuko bizitza politikoan. 1858ko urriaren 23an hil zen, Baionan. Tradizioaren arabera, zibilez lurperatu zuten lehen euskalduna izan zen, Lacroix Baionako apezpiku jaunak fede katolikora itzul zedin egin zituen ahaleginak ahalegin.

Historiaren kontzepzioa

Xahok itzulera eternalean sinesten zuen. Alegia, haren arabera, historia 60.000 urtetik behin errepikatzen da. Xahoren kalkuluen arabera, oraingo zikloko 8.000. urtean gau-

de gutxi gorabehera. 8.000 urte horiek lau arotan banatzen dira. Lehen Aroan, hiru mila urte iraun zuen horretan, Eguzkiaren Seme-Alabak edo Hegoaldeko herriak (horien artean, iberiarrak eta haien ondorengoak, euskaldunak) Paradisuan bizi izan ziren, bakean eta askatasunean. Bigarren aroa duela 5.000 urte hasi zen, Gauaren Seme-Alaben edo Iparraldeko herrien inbasioaren ondorioz. Orduz geroztik, Eguzkiaren Seme-Alabak, Afrikan, Asian eta ia Europa osoan zoriontsu bizi zirenak, Euskal Herriko oraingo zazpi herrialdeetara mugaturik gelditu ziren. Zeltak, Xahok «tartaroak» deitzen zienak, eta haien ondorengoak, gaztelauak, «agotak» edo «beltzak» deitzen zienak, dira Iparraldeko herri garrantzitsuenak, euskaldunen etsai gorriak. Hirugarren Aroa duela bi mila urte hasi zen. Bigarren eta hirugarren aroetan, euskaldunek gerra besterik ez dute ezagutu: zeltiberiar, feniziar, kartagotar, erromatar, godu eta mairuen kontra. Oraindik Hirugarren Aroan gaude, baina, Xahoren garaian, gertakari mirakulutsu batzuk, iraultzak eta karlistada, adibidez, Laugarren Aroa iragartzen hasiak ziren, Hegoaldeko herrien nagusigo berria ekarriko duena. Historiaren kontzeptio zikliko hori, hinduismotik, mazdeismotik, Hesiodogandik eta filosofia grekotik hartua, funtsezkoa da Xahoren pentsamenduan eta esplikatzeko zergatik jarri zen karlisten alde, errepublikarra bazen ere. Izan ere, haren ustez, karlistak Europako lehen zibilizazioaren azken hondarren alde ari ziren borrokan. Lehen zibilizazio hori grekoen aurrekoa da, grekoak, azken batean, indoeuroparrak baitira, zeltak bezala, eta, beraz, usurpatzaile hutsak.

Xahoren arabera, historian zehar profeta edo «azti» batzuk izan dira, Gizateriaren bilakaera gidatu dutenak. Hiru azti dira bereziki nabarmenak: Buddha, Kristo eta Umezurtza, hots, Agosti Xaho bera. Xaho ez zegoen bakarrik bere gogoetekin. Haren garaian baziren beste «azti» batzuk, bereziki Frantzian, idazle erromantiko gisa ezagutzen ditugunak. Adibidez, Edgar Quinet borgoniarrak iragarri zuen Aro Berriko erlijio gnostikoa haragitikoa zuen herria Pirinioetatik abiatuko zela.

Nire ustez, Quinetek eragin handia izan zuen Xahorengan, eta hau konbentzitu zuen Euskal Herria izanen zela Laugarren Aroko herri hautatua, eta Agosti Xaho haren profeta.

Xahorengan erlijioa giltzarria da. Xaho ez zen laikoa, bartzuetan esaten den bezala, eta are gutxiago ateoia edo paganoa. Gnostikoa zen, alegia, mendeetan zehar azti edo maisu inizatuen bidez transmititua zen tradizio sekretu batean sinesten zuen. Aztien jainkoa Iao da. *Iaoren* izenetik euskaldunen *Iao-on-goikoa*, juduen *Yahweh* eta erromatarren *Iao-piter* izenak datoz. Xahok pentsatzen zuen historiaren hasieran Iao errebelazio bakar bat egin ziela Lurreko herri guztiei: «erlijio naturala», hain zuzen ere. Horren aztarnek, oraindik ere, herri guztietako mitologian eta folkloean diraute. Gaurko erlijio guztiak hasierako erlijio natural horren endekatze edo usteltzearen ondorioak dira. Hasierako erlijio bakar horri hizkuntza bakar bat zegokion. Gero ikusiko dugun bezala, hizkuntza hori euskara zen.

Ideologia politikoa

Xahoren gaineko eztabaidek haren ideologia izaten dute ardatz (abertzalea zen ala ez, sozialista zen ala ez), haren pentsamenduaren beste kontu batzuei garrantzirik eman gabe. Eztabaida horiek, gainera, Xahoren liburu bakar batean oinarritu ohi dira, *Voyage en Navarren*, hain zuzen ere. Hori, nire ustez, hutsegite larri bat da, Xahoren ideologia ezin baita haren historiaren edo erlijioaren kontzepziotik bereizi, eta *Voyage* beste lan garrantzitsu batzuk (*Paroles d'un Voyant* eta *Philosophie des religions comparées*, bereziki) kontuan hartu gabe ezin baita ulertu.

Eusko-kantabrismoa izan zen harengan garrantzi berezia izan zuen paradigma. Kantabria izan zen Iberian erromatarrei errendatu zitzaizen azken herrialdea. XVI. mendetik aurrera, lehenagotik ez bada, euskararen apologistek esan zuten erromatarrek ez zutela inoiz Kantabria konkistatu eta Kantabria hori Euskal Herria dela. Ez hori bakarrik: goduek

eta musulmanek ere ez bide zuten inoiz Euskal Herria menderatu. Xahok beste urrats bat egin zuen. Haren arabera, gaztelauek ere ez zuten inoiz Euskal Herria konkistatu. Foruak indarrean egon diren bitartean Euskal Herria independentea izan da eta Karlistada (Hego) Euskal Herria askatzeko gerra bat besterik ez da.

Hau ez da une egokia karlismoaz mintzatzeko, ez eta foruek 1833ko gerraren piztean izan zuten eraginaz ere. Eragin hori, gainera, pentsatu ohi dena baino askoz txikiagoa izan zen. Baina argitu behar dut foruen eta independentziaren arteko identifikazioa, Xahok egiten duena, oso eztabaidagarria dela, eta karlistada askapen nazionalerako gerratzat hartzea, are eztabaidagarriagoa. Orain bakarrik interesatzen zaigu azaltzea ideia hori, Xahoren garaian Frantziako eta Erresuma Batuko publizista batzuen artean arrakastatsu samarra izan zena eta Euskal Herriko zenbait girotan oraindik ere badena, haren historiaren kontzepzio belizistaren zuzeneko ondorioa dela: Lehen Gerra Karlista Eguzkiaren Seme-Alaben eta Gauaren Seme-Alaben arteko borroka eternalerako gertakizun bat besterik ez da. Manikeismo hori zuzenean Xahorengan eragin handiena izan zuen idazleetakoa batengandik dator, Antoine Fabre d'Olivet okzitaniarrarengandik, eta, azken batean, juduen eta kristauen literatura apokaliptikotik.

Batzuetan esaten da Xaho lehen abertzalea izan zela. Izaitekotan, bakarrik Hego Euskal Herrirako izanen litzateke, beti Ipar Euskal Herriaren federalismoaren kontra eta Frantziaren batasunaren alde agertu baitzen. Ez zuen inoiz zentralismo frantsesa salatatu, Lapurdi, Baxenabarre eta Zuberoa biarnesek menderaturiko departamendu batean odolgabea zituena. Egia da beste departamendu bat sortzea proposatu zuela, *Adour-et-Gaves* izenekoa, baina hori ez zen Euskal Departamendu bat, Landetako Akizeko barrutia ere sartzeko baitzuen bertan.

Areago. Susmatzen dut Xahok, bolada batez behintzat, Frantzia handitu nahi izan zuela Hego Euskal Herriaren bizkar. Karlos III.az geroztik, Nafarroako errege-erreginek Ne-

moursko dukea/dukesa titulua ere ibili zuten. Hori zela aitza-
kia, Xahok, 1838an, proposatu zuen bere garaiko Nemoursko
dukea Nafarroako errege izendatzea. Orduan, Louis-Charles-
Philippe d'Orléans zen Nemoursko dukea, Louis-Philippe
frantsesen erregearen semea, Xahok oso ongi ezagutuko zue-
na, elkarrekin etorriko baitziren Iruñera 1845ean, festa ba-
tzuetarako. Xahoren asmo hori Kose Garat lapurtar legela-
riak 1808n Napoleon I.a enperadoreari proposatu zionaren
antzekoa da oso. Izan ere, Garatek, Frantziako armadak He-
go Euskal Herria okupaturik zeukala, ez dezagula ahanzi,
«Fenizia Berria» izeneko estatu beregaina sortu nahi izan
zuen zazpi euskal probintziekin, Frantses Enperadoregoaren
mende. Xaho abertzalea baldin bazen, agian gehiago izan
zen frantses abertzalea euskaldun abertzalea baino. Gaztela-
rekiko eta, oro har, Espainiarekiko mespretxua bere frantses-
tasunetik zetorkion, ez bere euskalduntasunetik.

Xahoren euskal abertzaletasuna ezbaian jartzeko arrazoiak
baditugu, haren sozialismoa ere bai. Xaho ezkertiarra zen
(Pirinioez iparraldean, behintzat), baina ezkertiar burgesa.
Gutxitan erakutsi zuen interesa bere garaiko nekazari edo
langileen egoeraz. «Gorria» zen antiklerikala zelako, ez ko-
munista zelako. Hitz garratzekin salatu zituen maiz komunis-
moa eta anarkismoa. Hori esan eta gero, gaineratu behar dut
Frantziako lehen sozialista «utopikoengan», Saint-Simon-ek
eta Fourier-ek ez ezik, Pierre-Simon Ballanche lehen azti
frantsesak ere izan zuela eragin handia. Ballanchek, Xahok
eta azti guztiek Lehen edo Urrezko Arora *itzuli* nahi zuten
(horixe da *revolutio* latinezko hitzaren jatorrizko esanahia:
«itzuli»), gizon guztiak libre eta berdinak omen ziren garai-
ra, eta zentzu horretan, *iraultzaileak* ziren.

Euskalaria

Xahok liburu bakar bat idatzi zuen euskaraz, zuberota-
rrez, hain zuzen ere: *Azti-begia* (1834), haren ideia kosmo-
gonikoen berri ematen diguna. Askoz garrantzitsuagoa izan

zen kazetaritzari egin zion ekarpena. Euskarazko artikulua batzuk idatzi zituen *Arielen* eta, 1848an, euskarazko astekarri baterako lehen saioa burutu zuen: *Uscal-Herrico Gaseta*, tamalez bi zenbaki bakarrik eman zituen. 1856an, lau hizkuntzako hiztegi bat argitaratu zuen (euskara, frantses, gaztelania eta latinekoa), bakarrik «M» letraraino ailegatzen dena. Bere lanetan, behin eta berriro, euskalkiez gaindiko ortografia baten eta Euskararen Akademia baten beharra aldarrikatu zuen. Horretan, egiazko profeta bat izan zen.

Xahoren euskalaritzaren abiapuntua euskara Gizateriaren hasierako hizkuntzat hartzea da. Beste okzitaniar baten, Antoine Court de Gebélin-en, doktrinari jarraikiz, pentsatzen zuen munduko mintzaira guztietan hasierako hizkuntza horren aztarnak aurkitzen ahal zirela. Jarrera horrek eragotzi zion ikerketa sakonak egitea. Eman zizkigun ia etimologia guztiak okerrak dira. Adibidez, «Kristo» hitza, grekotik datorrena eta «oliatua» esan nahi duena, «Ekiristi»-tik eratorri nahi izan zuen (alegia, «ekhi» edo «eguzki»-tik eta «egia»-tik), haren ustez, Kristo eguzkiaren pertsonifikazioa eta egiaren eramailea baita. Osiris da Kristoren baliokidea Egipton. Haren izena, «zuri»-tik dator, Xahoren iritziz. «Suge» «su»-tik dator, suge batek suaren bidez suntsitzen baitu Lurra 60.000 urtetik behin. Antzeko etimologietatik abiatuz, Euskal Herriko historiaurrea osoa nahi izan zuen moduan asmatu zuen *Aitorren kondairan*. Xahorengan, teoria linguistikoak eta fede erlijiosoak bat egiten dute. Aurreiritzi bera nabarmena da euskara beste hizkuntza batzuekin alderatzen saiatu zenean, adibidez, iberierarekin edo Kaukasoko edo Indiako hizkuntzekin. Jon Juaristik esan du Xaho euskararen eta sanskritoaren (arioen jatorrizko hizkuntzaren) ahaidetasunaren aldekoa zela eta hori haren pangermanismoaren eta antisemitismoaren froga bat izan litekeela. Juaristi oker dago. Xahok ez zuen euskara sanskritoarekin konparatu, baizik eta Indian indoeuropar hizkuntzak baino lehen (baita sanskrito baino lehen, beraz) hitz egiten ziren hizkuntzekin. Bidenabar, esanen dut Xaho ez zela ez

eta hurrik eman ere antisemita, ez baitzuen ario eta juduen artean bereizten, batzuk eta besteak Iparraldeko herriak zirelakoan (haren ustez, juduak Egiptoko hiksoen ondorengoak ziren, eszitiarren ahaideak, arioak, beraz).

Baina, Xaho ez zen horrekin pozik gelditu. Harendako ez zen aski euskara izan zedila Gizateriaren lehen hizkuntza. Nahi zuen azken hizkuntza ere izan zedin. Horregatik, Zamenhof-ek esperantoa asmatu baino askoz lehenago, proposatu zuen euskara izatea nazioarteko hizkuntza. Horretarako, euskarak, bere egiturari eta bere joskerari eutsiz, munduko hizkuntza guztietako bost milioi hitz beretu beharko lituzke. Xahorendako, euskara ez zen bakarrik Babelgo hizkuntza, Mendekostekoa ere bazen eta.

Atharraztarra mito eta sinbolo sortzaile jaioa izan zen. Hari zor dizkiogu, adibidez, Aitor euskaldunen aitalehena (eta haren andrea, maiz aipatzen ez dena: Amagoia) eta *Zazpiak Bat* goiburuaren lehen agerraldietako bat. Beste kondaira batzuk ere asmatu zituen, hain ezagunak ez direnak, adibidez, Maitagarri eta Luzaide maitale platonikoen.

Euskal folkloreak iraupenean eragin ukaezina izan zuen. Esate baterako, Basajaunaren lehen aipamena Xahok egin zuen. Euskal Herriko mitologiako beste pertsonaia batzuk ere jaso zituen: Tartalo begi bakarreko erraldoia (zorigaiztoko zelten pertsonifikazioa, haren arabera), lamiak eta Leherensugea (orfikoen hasierako dragoiarekin eta juduen eta kristauen Satanekin bat egin nahi izan zuena). Maskaradez ere mintzatzen zaigu. *Arielen* ehun euskarazko kantatik goiti bildu zituen, euskalki guztietakoak. Ez da dudarik Euskal Herriko lehen etnografoetako bat izan zela. Afera da egiazko tradizio horiek berak asmatuiko beste tradizio batzuekin nahasi zituela. Adibidez, *covada* delakoarekin. Estrabon geografoko grekoak dioenez, antzinako kantabriarren artean, emakumea, erditu eta gero, ohatzetik jaiki eta tokia uzten zion bere senarrari, haur jaioberria zaindu zezan. Xahok pentsatzen zuenez kantabriarrak euskaldunak zirela, gure arbasoen ego-tzi zien ohitura hori, horren froga gutxi badago ere.

Euskal Pizkundera

Bukatu baino lehen azaldu nahi nuke Agosti Xahok Euskal Pizkunderaren bilakaeran izan zuen eragina. Pizkunderaren kontzeptua Kataluniatik datorrigu. Gaur egungo historiografia oso kritiko agertu da kontzeptu horrekin. Ikuspegi erromantikoak sinestarazi nahi izan diguna ez da egia: Carles Aribau-ren *Oda a la pàtria* olerkiak, 1833an argitaratuak, ez zuen oihartzun berezirik izan katalanaren normalizazioan. Alde batetik, katalanaren erabilera (gehienbat ahozkoa, baina idatzia ere bai) ez zelako inoiz eten eta, beraz, katalana ez zelako inoiz hizkuntza hil bat izan. Bestetik, katalanak atez kanpoko bizitzan bere tokia berreskuratzeko Aribau baino askoz erabakigarriagoa Lore Jokoetako belau-naldia izan zelako, ia hiru hamarkada geroago.

Euskal Pizkunderaren hasiera 1931n kokatu ohi da, Espainiako Bigarren Errepublikaren aldarrikapenarekin batera. Beste batzuetan, 1876an kokatzen da, Bigarren Karlistadaren bukaerarekin eta Arabako, Bizkaiko eta Gipuzkoako foruen ezeztatzearekin batera. Nire ustez, bi data horiek ez dute Ipar Euskal Herriaren ekarpena kontuan hartzen, funtsezkoa dena. Gainera, 1876ko Pizkundera euskaltzalea baino gehiago foruzalea izan zen, 1931koa euskaltzalea baino gehiago abertzalea izan zen bezala. Bi mugimendu horietako egile anitzek gehiago idatzi zuten gaztelaniaz euskaraz baino. Haatik, Ipar Euskal Herrian, 1851tik aurrera, Xahoren aspaldiko ezagun batek, Anton Abadia-Ürrüstoik, antolaturik, Lore Jokoak gertatu ziren. Horien inguruan, mugimendu euskaltzale sendo bat antolatu zen. Egia da Euskal Herriko Lore Jokoek ez zutela Kataluniakoek adinako eragina izan (Hego Euskal Herrian behintzat, non 1879tik aurrera ospatuko baitziren), baina ezin dira besterik gabe baztertu. Bidasoaz hegoaldean, euskal nortasunaren defentsa gehienbat politikoa izan zen beti, euskararen baino gehiago foruetan oinarritua; iparraldean, ordea, berezko erakunderik ez zegoenez, euskal nortasunaren defentsa gehienbat linguistikoa

izan zen. Euskal Pizkunderik izan baldin bazen (eta konturazten naiz kontzeptu hori eztabaidatzen ahal dela, Katalunian bezala), 1851n hasi zen, lehen Lore Jokoekin batera. Ba tira: ordurako Agosti Xahok hemezortzi urte emanak zituen ia bakardade osoz euskalgintzan, kulturgintzan eta herrigin-tzan. *Azti-begia* eta *Uscal-Herrico Gaset*a argitaratuak zituen, kantutegi bat osatua zuen, Aitor aitalehena asmatua zuen eta, esanak esan eta kontraesanak kontraesan, Euskal Herriko zazpi herrialdeek nazio bat osatzen zutela adierazia zuen. Urte gutxiren buruan, bere lau hizkuntzako hiztegi bukaturgabea argitaratuko zuen. Xaho askoz garrantzitsuagoa izan zen Euskal Herrirako Aribau Kataluniarako baino. Katalunian ez dago herri bat ere, *Renaixençaren* ustezko sortzaileari kalerik edo plazarik eskaini ez dionik. Hemen, ordea, erakunde publiko batek ere ez dio Xahori omenaldirik egin bere jaiotzaren bigarren mendemugan.

Agosti Xaho Aitzindari Bakartia izan zen. Haren obra ezezaguna izan da berriki arte. Nire ustez, ez da batere kasualitatea horrela gertatu izana. Egia da haren izkribuen konplexutasunak ez diola sobera laguntzen haien zabalpenari, baina Xahorekiko utzikeriaren arrazoi nagusia Euskal Herriaren zatiketa politikoa bera da, Bidasoaz hegoaldean kultura eta hizkuntza frantsesak oso ezezagunak baitira, Xaho horien partaidea ere bazen eta. Halaber, horrekin batera, abertzaletasun tradizionalari ez zitzaion sobera interesatzen Sabino Aranaren aurrekariak ezagutaraztea, «Maisuari» itzala egin ziezaioketenak, gehienbat, Xahok bezala, maila intelektualean eta euskararen eta euskal kulturaren ezagutzan gainditzen bazuten eta, Xaho bezala, erlijioaren ikuspegitik hain heterodoxoak baziren.

Xaho politikoagoa zen Ipar Euskal Herriko euskaltzaleak baino eta kulturalistagoa Hego Euskal Herriko foruzaleak (eta abertzaleak) baino. Harengan Bidasoaz bi aldeetako tradizioak elkartu ziren. Orain bien arteko sintesi berri baten zain gaude.¶

Gandhi eta euskaldunak

PRUDEN GARTZIA

Euskaltzain urgazlea

Ez dakit, zehatz-mehatz, noiz erabaki zen abenduaren 3a *Euskararen Nazioarteko Egun* izendatzea, ezta nork, noiz edo zergatik¹. Suposatzen dut erbesteko Eusko Jaurlaritza izan zela, frankismopeko urte hits haietan euskaldunen kausari haus-poa eman nahian; edo, agian, ez zen Jaurlaritza bera izan, Interneten esku-eskura dagoen informazio urriaren arabera Eusko Ikaskuntza izan baitzen 1949an lehen aldiz ospakuntza antolatu zuena Iparraldean, baina ez dut uste horrek gauzak zuztarretik aldatzen dituenik. Alegia, kasu guztietan II. Mundu Gerraren ondorengo urteetan gaude, deskolonizazioa eta Nazio Batuen Erakundea antolatzen ari diren urteak hain zuzen ere; eta faxismoaren uztarritik libre zeuden euskaldunek *zerbait egitea* pentsatu zuten, euskaldunok sarri egin dugun gisan, eta *Euskararen Nazioarteko Eguna* asmatu zuten.

Bi aldiz pentsatzen hasi beharrik gabe berehala ikusten da zer zuten buruan: alde batetik, gure herriaren identitatearen elementu nagusia, euskara, *zazpi euskal herriak* batzen dituen; beste aldetik, kristau erlijioa, urte haietako euskaltzale gehien-gehientzat oraindik ere elementu ezinbestekoa, ezin

utzizkoa; eta hirugarrenik, munduan zehar ezagunenetakoa zen euskaldun baten aipamena, San Frantzisko Xabier, munduko misiolari guztien aitagoia, kondairaren arabera eldarnio artean euskaraz otoitz egiten ari zelarik hil zena. Kondaira aipatu dugu, baina zer da esan nahi duguna zehatz-mehatz, historia zientifikoa ala legenda hutsa? Hain justu ere hortxe dago koxka: euskaldunoi ez zaigu haizu, ez lehen, ez orain, eta ez gero ziur aski, gure euskalduntasuna aldarrikatzea mila eta bat oztopo eta eragozpen pairatu behar izan gabe; orduan ere Nafarroako patroï handiaren euskalduntasuna aldarrikatu beharra zegoen, *sasiko* Historiaren kontra, *egiazko* Historiaren alde. Horrela sortu zen *Euskararen Nazioarteko Eguna*, 1995etik aurrera EAEn instituzionalizatuta dagoena.

Eta duela lau bat hilabete azken aldiz ospatu genuen egunean berean, San Frantzisko Xabierrek ondo ezagutu zuen herri bateko pertsonaia nabarmen baten autobiografia iruzkintzeari ekin nion, Gandhirena hain zuzen ere. Egia esanda, kasualitate hutsa izan zen, baina agian inkontzienteki sortutako kasualitatea. Izan ere, esango nuke ziur aski Gandhik berak euskaldun bakar baten berri izango zuela bere bizitza osoan, San Frantzisko Xabierrena hain zuzen ere, bon, agian baita San Ignazio Loiolakoarena ere, baina oso bigarren mailan aurrekoaren aldean, arrazoi nabarmenen kariaz; era berean, gaur egungo euskaldun gehien-gehienok indiar bakar baten berri izaten dugu egiazki: Mohandas Karamchand Gandhi (1869-1948), Indiaren Aita, eta baita Ez-Bortizkeriaren apostolua ere (termino tradizionala erabiliz, modernoek *leader* esango balute ere).

Bai, dudarik gabe badago lotura berezi batzuk marrazterik Gandhi eta Xabierren artean, Indiaren bitartez lehenik, eta erlijioak biengan izan zuen garrantzi erabakigarrian ondoren. Badira kasualitate batzuk ere, adibidez Gandhi 1948an hiltzea eta *Euskararen Nazioarteko Eguna* hurrengo urtean ospatzen hastea. Baina nire baitan beste oihartzun batek egiten zuen durundi, alegia, Gandhiren *bakezaletasuna* ere ez ote zen Xabierren *euskalduntasuna* bezalako kontu bat,

ez ote zen hori ere gertutik aztertu eta arreta apur batez hausnartu beharreko zerbait, euskaldunak zuzen-zuzenean baikaude *kondaira* horietan inplikatuak, eta oso arinki kontatu izan dizkigute beti. Arinki, gainetik eta gure arazo eta jakin-min bereziei erreparatu gabe.

Ez dakit, zinez, azpian dagoen testua intentzio horrekin idatzi ote nuen, kontzienteki edo inkontzienteki. Baina, babilzko irakurle hori, orain ikuspuntu horretatik irakur dezazun eskatzen dizut, alegia, *sasiko* Historiaren kontra eta *egiazko* Historiaren alde idatzitako ohar luze baten modura. Ahaztu barik, betiere, *egiazko* Historia deitu dugun hori izatez kritikoa dela, interpretazio desberdinei irekia, eta hala izan behar duela *egiazkoa* izan nahi badu. Alegia, *egiazko* Historia kritikoa da berez, eta ez batzuen *errelatoa*, absolutua, arauemailea eta unidirekzionala.

Egia esan, idazteko unean buruan nuen asmo kontzientea ez zen hori, beste hau baizik, Gandhik Indiako hizkuntzei buruz zeukan jarrera aztertzea, Indiaren Aitak egundoko garrantzia ematen baitzion norberaren hizkuntza lantzeari eta edozein hizkuntza-unibertsalismoren (irakur bedi, hizkuntza-inperialismoren) antipodetan baitzegoen. Hortik, adibidez, bigarren paragrafoan «euskal komunitate zientifikoari» egiten zaion aipamen zuzena. Baina testuak aurrera egin ahala bestelako kontu orokorragoetara lerratu nintzelakoan nago. Bestalde, zuzentzen hasita uste dut ez nukeela asmatuko beste ezer hobeagorik berridazten.

Ondorioz, jatorrizko testua bere horretan utzi dut, zuzenketa txiki batzuk eginez. Har ditzala gero norberak Gandhiren idazlanak esku artean, eta bere kontuak atera. Eta, bitartean, ondo esanak hartu eta gaizki esanak barkatu, leudekeen inkoherentziak eta errepikapenak barne.

Gandhi eta euskaldunak: identitatea

Gaur Euskararen Eguna da eta mahai gainean dut Gandhiren liburu bat, nire bizitzan irakurri dudana lehena eta orain-

goz bakarra (Ghandi, Mahatma, *Autobiografía: historia de mis experiencias con la verdad*, Madril: Arkano Books, 2008, 399 or.). Gandhik berak azaletik begiratzan dit, argazkian irribarrez, eta nire gogoan erraz hegaldatzen da nerabezaro-ko urteetara, Gandhi idolotzat nuen garai hartara. Zeren, ez dago zertan ukatu, nire baitan miresgarriagoa zen orduan Indiako askatzaile baketiarra Kubako heroi iraultzailea baino, hots, Ernesto *Che* Guevara. Suposatzen dut nire heziketak eta giroak asko laguntzen zuela horretan. Badakit, baita ere, ez dela nire belaunaldiko guztien kasua eta, areago, bat baino gehiago pasatu zela batengandik bestearengana egun batetik bestera. Horrelakoa zen garaia.

Baina ba ote du zerikusirik Gandhik euskaldunekin edo, adibidez, euskal komunitate zientifikoarekin? Badu, eta ez txikia. Testu honetan hori erakusten saiatuko naiz.

Gandhi XX. mendeko pertsonaiarik garrantzitsuenetakoa da mundu mailan, hori guztiok dakigun zerbaite da, besterik ez balitz ere bera izan zelako munduko bigarren estatu populatuaren askatzailea. Lider politiko abertzale bat, beraz, bere herria independentziara eramane zuena. Baina ez da izaten hori euskaldunon artean aipatuena, haren filosofia politikoa baizik, hots, *indarkeria eza* edo, berak bataiatu zuen bezala, *satyagraha*, gure hizkuntzan *egiaren aldeko irromotasuna*. Zeren Gandhi topiko bat aurkeztu izan zaigu beti, *bakearen profeta*, eta besterik ez. Ondorioz bere autobiografia irakurtzea zinez harrigarria suertatzen da, oker ez banago *bakea* ez delako behin ere aipatzen bere ia 400 orrietan zehar eta, aldiz, behin eta berriro, obsesiboki, beste hitz bat agertzen delako: *egia*. Aski da izenburuari erreparatzea: *nire esperientziak egiarekin* (eta ez *bakearekin*). Eta horra galdera: zein da, hortaz, Gandhiren egia?

Gandhiren egia haren bizitzaren eta esperientzien fruitua da eta ez da erraza bi lerrotan azaltzea, baina, nire uste apa-lean, haren egiaren muinean guretzat, euskaldunontzat, garrantzi berezia duen kontzeptu bat dago: *identitatea*. Horretaz jabetzeko liburuaren lehen 150 orrialdeak (hots, lehen

eta bigarren partea) arreta pittin batekin irakurri behar dira. Horra.

Gandhi britainiarrek menderatu eta kolonizatutako Indian jaio zen, klase ertaineko familia batean, ez pobreak baina ezta aberatsak ere. Hasiera-hasieratik bi munduen artean bizida: batetik, Indiako mundu tradizionala, familia, *kasta*, erlijioa... britainiarren eraginpean azkar aldatzen ari den mundua da. Izan ere, Gandhik egunero du aurrean indiarren mendekotasunaren egiaztapena eta, simetrikoki, britainiarren gailentasunaren frogak: munduko inperiorik handiena sortu dute, India bera ere berenganatuz, eta hori ez da kasualitatez suertatu, ez, britainiarrak indiarrek baino hobeak direlako gertatu da. Garbi dago, beraz, zein den indiar gazte batek segitu behar duen bidea bizitza honetan arrakasta izan nahi badu: britainiarrak imitatzea, areago, britainiarra bihurtzea osoro. Hori da Gandhiren bigarren mundua.

Gaztaro osoa eragin bikoitz horren eraginpean biziko du: aita eta ama, bereziki, balio tradizioaletan hezten saiatuko dira, bere identitatea bere *kastarekin* berdinduz eta, adibidez, hamahiru urterekin ezkonduz edota erabateko vegetarianismoan haziz. Aldi berean Gandhik egundoko gogoak du britainiarrak imitatzeko eta, hartara, artean nerabe hutsa delarik, ezkutuka haragia jateko saio batzuk egiten ditu eta, behin, putetxe batera joaten da. Janaria eta sexua, horra Indiaren askatzailearen pentsamenduaren mugarri garrantzitsuenetako bi. Horrekin batera janzkera. Hirurei egundoko garrantzia ematen die eta orrialdeak eta orrialdeak eskaintzen ditu horien gaineko esperientziak eta pentsakizunak kontatuz. Harrigarria, ezta? Beharbada ez, horietan baitatza, neurri handi batean, indiar identitate tradizionalaren eta britainiar identitate modernoaren aldeko talka. Ez dira txikikeriak, identitate baten oinarri-oinarrizko adierazpenak baizik. Edo, bestela esanda, borrokan dauden bi identitate kontrajarriren arteko adierazpen nabarmenenak.

Prozesu horren une kritikoa, nire ustetan, Ingalaterrara abokatu ikastera joateko erabakia hartzea izan zen, hori bai-

tzen gizartearen eskaieran gora egiteko modurik ausartena eta egokiena. Aita hila zelarik, anaia nagusiak bultzatzen du (dirua jartzeaz gain); bere ingurune sozialean egundoko iskanbila eta gatazka sortzen da eta bere *kastak* bere baitatik egozteko mehatxua egiten du, eta baita gauzatu ere, Gandhik ez baitzuen amore eman («Descastado» da gertakariak konstatzen dituen kapituluaren izenburua, 45-47. or.). Baina, era berean, bere amaren baimena lortzeko hiru zin gogor («tres votos solemnes», 44. or.) egiten ditu: Ingalaterran den bitartean ez du haragirik jango, ez alkoholik edango, ezta emakumerik ukituko (gogora 18 urteko gaztea izan arren bost urte zeramala ezkondua eta seme bat zeukala ordurako, beraz, bere emazteari erabateko fideltasuna gordetzea da egiazki agindu zuena). Eta Ingalaterrara abiatzen da, itsasontziz, helburu bikoitz honen eraginpean: batetik, oso-osorik ingeles bilaketzea (eta ondorioz gizartean gora egiteko bidean jartzea), baina, bestetik, amari egindako zin solemneak ez apurtzea, bere jatorrizko nortasuna gordez. Ez zen egoera erosoa.

Arazoak bidaian bertan hasi ziren eta etenik gabe iraun zuten Ingalaterran pasatu zituen hiru urteetan: bere inguruko ia inork, ez ingelesik ez indiarrik, ezin zuen ulertu begetarianismoari eusteko tema, jakina zenean superstizio oriental estúpido eta kaltegarri bat besterik ez zela, gizonaren garapen fisiko eta intelektual osoa eragozten zuena. Amari egindako zina, bestalde, ezin zen seriotzat hartu. Sexuarena, tira, errazagoa zen maila pribatuan mantentzea, baina janaria... Bestalde, denek adoretzen dute ingelesez hitz egitera (oso maila baxua zeukan abiatu zenean, eta benetako arazoak zituen ingelesei ulertzeko). Zer esanik ez, europar janzkera ezinbesteko baldintza zen abokatu bati zegokion bizitza sozialean integratzeko. Gandhi heldu berria kar biziz saiatzen da britainiar oso bihurtzen: begetarianismoari gogor heltzea erabakita duenez gero, beste alor batzuetan benetako *jauna* bihurtzen saiatzen da («Jugando al gentleman inglés» da kapituluaren izenburua, 52-54. or.): janzkera berri eta garestiak erosten ditu eta ahalegin biziak egiten ditu gorbataren kora-

piloa ondo egiten ikasteko eta bere ile sarria europar erara orrazteko; ez hori bakarrik, frantsesa, dantza, eta ahoskera ikasteko ikastaro partikularrak kontratatzen ditu, egundoko dirutza gastatuz, eta, hori guztia nahikoa ez, elokuentzia ikastaroetara ere apuntatzen da; azken maila, akabosea, biolina jotzen ikasten saiatzea izango da.

Zorionez, heldu berriaren sukarra izan zen, denborarekin hasi baitzen egokitzen eta bere *britainiartzeari* neurria hartzen. Ondorioa, dena den, garbia da: Indiara itzuli zenerako ez zen gai frantsesez hitz egiteko, biolina jotzeko edota europar dantzak egiteko, baina janzkeraz eta hizkeraz abokatu ingeles perfektu bat zen, goian aipatu dugun hiru salbuespenekin: begetarianoa, alkoholik edaten ez zuena eta emazteari estriktoki fidel zitzaiona. Ondo ohartzen bagara, mota bateko ingelesa zen, Ingalaterran bertan aski ugariak baitziren ohitura horiek zituztenak eta berau ere izana zen elkarte begetariano bateko idazkaria hantxe.

Baina benetako ingelesa ote zen? Handik gutxira Hego Afrikara abiatzen da, abokatu gisa lanera, eta berehala hasten da konturatzen identitatea aldatzeak ez dakarrela, berez, integrazioa: trenean *tertzeran* ibili behar du, zalgurdian ezin du sartu (goian joan behar du), hotel askotan ez dute onartzen edo, onartuta ere, ezin du beste bezeroekin batera bazkaldu... Arazoa, bere larruaren kolorea, ez aski zuria europar askorentzat. Eta hor hasten da bere borroka. Lehentakoa, epaitegian turbantea erabiltzeko debekuak sortua. Janzkera, tontakeriatxo bat besterik ez... Ez, ez da hala, Gandhik berehala ikasi zuen egoera batzuetan ez dela hala. Honez gero geuk ere badakigu.

Eta hizkuntzari buruz, zer? Janari, sexu eta janzkerarekin batera ziur aski Gandhiren identitatearen elementu garrantzitsuenetakoa da. Aurreratu dezagun apur bat: Gandhi *Euskal Herrian Euskarazekoak* baino erradikalagoa da. Baina horretaz hurrengo atalean arituko gara, honetan konforma gaitezen esateaz *nortasunaren dema* dela Gandhi gaztearen pentsaeraren gako nagusietako bat, gure uste apalean.

Gandhi eta euskaldunak: hizkuntza

Aurreko atalean ikusi dugu Gandhiren gaztaroa identitate dema baten barruan garatzen dela: gizartearen eskailean gora egin nahirik nortasun britainiar bat bereganatzen saiatzen da, bere indiar nortasun tradizionala neurri batean ukatuz. Ikusi dugu ere bere hainbat herrikidek ez bezala inoiz ez ziola erabateko ukorik egin bere jatorrizko identitateari, baina pozik jaso zituela Europako eraginak. Gero, lan-aukera baten kariaz Hego Afrikara jotzen du eta borroka politikoari ekiten dio, handik hamarkada pare batera Indian segituko duena independentzia eskuratu arte. Bide berri horretan bere nortasun tradizionala berreskuratzeari ekingo dio, urratsez urrats, hamarkada batzuen buruan Ingalaterrarekin guztiz apurtu arte maila guztietan. Aski da haren azken aldiko janzkera gogoratzea ezagunak egiten zaizkigun argazki guztietan.

Hego Afrika da Gandhiren pentsaera helduaren zinezko sorlekua. Han gizarte guztiz berri baten aurrean suertatzen da: indiarrak gutxiengo zapaldu bat dira sakonki arrazista den gizarte batean eta, aldi berean, beraien artean guztiz zaituta daude; halaber, gehienak pobreak eta ezjakinak dira, zikinak, axolagabeak. Testuinguru horretan esan daiteke Gandhi zerotik abiatzen dela. Horrela, zapalkuntza gorriari aurre egiteko asmoz, handik oso gutxira partidu politiko bat sortzea erabakitzen du: Natalgo Indiar Kongresua (Natal Hego Afrikako eskualde bat da). Kurioso da, 1894an sortu zuen, hots, ia-ia Sabino Aranek EAJ sortu zuen urte berean (1895). Interesgarria litzateke Gandhi eta Aranaren arteko ezaugarri batzuk erkatzea, baina urrunegi joango ginateke. Gera gaitezen gertuago, hots, abertzaletasunak eta identitateak bat egiten duten esparru horretan, hizkuntzan.

Gandhi abertzale bat zen, goitik beherakoa, tipikoa eta topikoa. Esango nuke haurtzarotik bertatik zela abertzale, baina Hego Afrikan hartu zuen horren kontzientzia, alegia, hantxe ikusi zituen bere begiekin India osotik etorritako in-

diarrak, beraien artean zatituak baina era berean zapalduak. Erremedioa, Gandhiren begietan, bikoitza zen: batetik, beren arteko batasuna bultzatzea, hots, haiei ulertaraztea *denak direla aberri bakar bateko umeak* eta bat eginda egon behar dutela, eta bestetik, beren identitate nazionalari uko ez egiten erakustea, bereziki, beren hizkuntzei eta erlijioei eustea.

Azken oharrak azalpen osagarri bat behar du: Indian hainbat erlijio desberdin dago eta askotariko hizkuntzak hitz egiten dira. Hori oso garrantzitsua zen Gandhirentzat: behin eta berriro azpimarratzen du zein garrantzitsua den bakoitzak bere hizkuntzari eta erlijioari eustea, hots, zein bere hizkuntzan alfabetatzea eta bere erlijioa praktikatzea. Baina, aldi berean, indiar guztiak saiatu behar dute beste erlijioak ezagutzen eta beste hizkuntzak ikasten, neurri batean behintzat. Finean, denak dira indiarrak, hots, aberkideak, hori da sakoneko mezua. Baina bada abertzale tipiko batengan aurkitu ohi den beste ezaugarri bat ere: bere aberkideekiko oso kritikoa da, min handia ematen dio haien arteko liskarrak, utzikeriak, ezjakintasunak, zikinkeriak (bai, behin eta berriro bereziki aipatzen du zikinkeria). Ondorioz, zapalkuntzaren aurkako borrokari ekitea herriaren kultura eta gizalegea igotzeko aukera gisa ikusten du; alegia, mugimenduaren helburua ez da soilik politikoa, baita kulturala ere, hitzaren zentzurik zabalean. Nahi bada, zentzu moralean ere.

Hizkuntzari dagokionez, Gandhi erradikala da: behin eta berriro ikusiko diogu bere ama hizkuntza, gujaratera, hizpidera ekartzen haren erabilera defenditzeko. Era berean, Indiako beste hizkuntza nagusiak, hindia, urdua, tamilera, teluguera... ikasten saiatuko da eta, dakien neurrian, praktikatzen eta beste batzuei erakusten. Gujaratera bere etxeko hizkuntza da eta uko egingo dio bere umeak eskolara bidaltzeari, besteak beste onartezina zaiolako ama hizkuntzan ez irakastea. Noski, ez dago ingelesaren aurka eta bere umeek ingelesez ere ikasiko dute (besteak beste beti izan zituen lagun ingeles ugarietikiko kontaktuaren bidez), baina argi du guja-

ratera dela bere lehen hizkuntza eta guztiz erradikala da horretan. Eta hori gertatzen da testuinguru batean non *denek* aholkatzen zioten umeei *goi heziketa* bat ematea, alegia, ingelesez. Hori zen hain justu ere Indiako elite intelektual eta ekonomikoen jokaera, beren umeak ingelesez heztea. Gandhi horren antipodetan egongo da.

Egia esan, garbi dago Gandhi ez dagoela ingelesaren aurka, baina oso mingarria zaio bere herrikideei ingelesez mintzatzen entzutea. Umilaziotzat hartzen du, Indiaren mendekotasun gorriaren erakusgarritzat. Zehatz dezagun: Gandhirentzat arazoa ez da ingelesekin ingelesez hitz egitea, baizik eta indiarrei beraien artean ingelesez entzutea, hots, beraien indiaritasunaz lotsatzen direla frogatzea. Adibidez, 1901ean, artean batere ezaguna ez denean, Indiara itzultzen da aldi baterako eta Indiako Kongresuaren batzarrean parte hartzen du; bere inpresioa guztiz negatiboa da, penagarria, bi ohar nabarmentzen dituelarik bereziki: bazter guztietan ikusten den zikinkeria neurrigabea (detaile nazkagarriak ematen ditu) eta ingelesa izatea kongresukideek, hots, Indiako elite politiko abertzaleek, darabilten hizkuntza bakarra, sistematikoki. Bi ezaugarriok, zikinkeria eta ingelesaren erabilera, bat egiten dute bere espirituan aberriaren egoera penagarriaren erakusgarritzat.

Dena den, Gandhiren baitan badago erabaki erradikalentzako unerik eta baita ere pragmatismorako unerik ere. Aipa ditzagun adibide pare bat. Horrela, 1915ean Indiara itzultzen denean, ordurako lider politiko ezaguna delarik, protesta publikoa egiten du bere omenez antolatu den ekitaldian hitzaldi denak ingelesez izan direlako: berau da eskerrak emateko orduan gujaratera erabiltzen duen lehena, ez beldurrik gabe hala ere (294. or.). Kurioso da, ekitaldi politiko abertzale batean berau, Hego Afrikatik datorrelarik, da bertako hizkuntza erabiltzen duen bakarra, baina adi, ez dago ingelesik aurrean, denak indiar abertzaleak dira... eta beldurrez dago txartzat hartuko ote duten gujarateraz hitz egitea! Handik hiru urtera Indiako erregeordeak

gonbidatzen du ekitaldi publiko solemne batean parte hartzera, gobernuia sustatzen ari den errekrutamendu-kanpainaren alde ager dadin; Gandhik hindiz hitz egiteko baime-na eskatzen du; erantzuten zaio bietan hitz egin dezakeela, hindiz eta ingelesez; finean, Gandhik esaldi bakarria esaten du, hindiz; lehen aldia omen da inor ausartu zela erregeordearen aurrean hindiz, eta hindiz bakarrik, hitz egitera, ekitaldi publiko batean gainera (344. or.). Ekintza sonatua izan zen. Gogora dezagun urte horietan gutxi gorabehera beste horrenbeste gertatu zela gure artean: Eusko Ikaskuntzaren III. Kongresuan, Gernikan, 1922an, Julian Elortza Gipuzkoako Aldun Nagusiaren ahotik lehen aldiz entzun zuen euskara Alfons XIII.a erregeak. Orduan ere zeresan ugari sortu zuen ekimenak.

Izan ere, galde daiteke ea zein zen herriaren hizkuntza (gujaratera, hindia, urdua, tamila...) erabiltzeko benetako oztopoa: ingeles menderakuntza ala elite abertzalearen utzikeria? Musika hori ezaguna zaigu euskaldunoi, baina orain ez gara luzatuko azalpenetan. Garbi gera bedi, hori bai, zein zen Gandhiren jarrera, adibidez aipu honetan ikusten dena:

Me convertí en presidente de Shaba Satyagraha [elkarte abertzale bat] y comprendí muy pronto que eran muy remotas las posibilidades de llegar a un acuerdo con la intelectualidad que componía nuestra organización. *Mi insistencia en el uso del gujaratí*, como también algunos de mis otros métodos de trabajo, que les resultaban demasiado peculiares, provocaron no poca preocupación entre ellos (354. or.).

Baina argi dago Gandhik herriaren hizkuntza erabiltzen zuen bakoitzean, oso ondo hitz egiten ez bazuen ere, harre-ra ezin hobea lortzen zuela oinarriko militanteen eta herri-tarren artean:

No estaba allí para pronunciar un discurso en el perfecto y pulido *urdu* de los musulmanes de Delhi, sino para expresar mis puntos de vista en el basto *hindí* al que yo podía recurrir. Y en eso me acompañó el éxito. Esta conferencia me suministró la clara evidencia de que únicamente el *hindí-urdu*

puede llegar a convertirse en la lingua franca de la India. Si hubiera hablado en inglés, no hubiera impresionado en la forma en que lo hice... (371-372. or.).

Errepara diezaiogun, batez ere, kurtsibaz jarri dugun esaldiari: «mi insistencia en el uso del gujaratí». Aipatzen ari garen liburua bera (*Autobiografía*) gujarateraz idatzi zuen, 1925ean, eta gero itzuli zuten ingelesera. Orduan ere, ziur naiz, kritika bat baino gehiago jasoko zuen hizkuntza *zabalago* bat ez erabiltzeagatik, eta kritikarik latzenak, ziur aski, ez zizkioten egingo ingelesek, *intelektual abertzaleek* baizik: hori iradokitzen digu Gandhik berberak liburu horretan. Horrek ez du esan nahi Gandhik uko egiten ziola ingelesa erabiltzeari, baina pragmatismoari buruzko kontsiderazio oro gorabehera, garbi dago zein zen bere lehentasuna.

Bai, musika ezaguna euskaldunentzat; hemen ere badugu, adibidez, bere memoriak hizkuntza *zabalago* batean idaztea aukeratu duenik, euskaldunen artean sekula ez baita falta izan jende praktiko eta pragmatikorik.

Baina aski da, utz dezagun gogoeta hemen. Ez da nire asmoa izan Gandhi *osoa* esplikatzea. Artikulu honetan printza txiki batzuk baino ez ditut aipatu nahi izan, gure artean gutxitan aipatzen direnak baina, nire ustez, euskaldunontzat garrantzi berezia dutenak. Nagusia hauxe da: Gandhiren kezken artean identitatea zegoen eta horren barruan garrantzi handia ematen zion herri-hizkuntzen erabilerari. Beste hau ere, apika: ez letorke txarto Indiako historiari eta esperientziari begiratu bat eskaintzea. Ea nor animatzen den.¶

1. Artikulu honen lehen bertsio bat UEUren *Ingumak Laborategian* blogean argitaratu zen (www.unibertsitatea.net/blogak/inguma), bi zatitan, 2011ko abenduaren 13an eta 21ean. Eskerrak eman nahi dizkiot bereziki blog horren arduradun den Uxue Martinezi, artikulua idaztera adoretzeagatik eta hura txukun eta zoli argitaratzeagatik. Halaber, eskerrak eman nahi dizkiot Joxe Azurmendiri hura irakurrita *Jakin* aldizkarian argitaratzeko aukera eskaintzeagatik. Nire asmoa jatorrizko artikulu hura luzatzea eta aberastea litzateke, baina azkenean zuzenketa gutxi batzuk eginda igorri dut berriro, zaila egiten baitzait Gandhik euskaldunen artean izan duen eraginari, edota izan beharko lukeenari, ganorazko beste ezer gaineratzea. Esperantza badut, hala ere, gaia ez dela honetan agortuko eta besteren batek, edo batzuek, emango diotela jarraipena, aldizkari honetan bertan edo beste edozeinetan.

Postmodernitatea euskal narratiban: subjektuaren krisiaz

IRAITZ URKULO

Euskal literaturan doktoregiaia

Sarrera

Aldizkariaren aurreko zenbaki batean, egungo gizarte globala eragiten duen bizi-filosofia postmodernoan sakondu nuen («Postmodernitatea, gaurko mundurako filosofia berria», *Jakin* 185, 2011, 59-90)¹. Bideari jarraiki, baina aldi berean ikuspegia zabaltzeko asmoz, artikulu honek postmodernitate literarioari buruzko eztabaida interesgarria piztea bilatzen du. Oraingoan euskal literatura jotzen duten haize berriei sartzen uzteko txanda heldu da, euskal literaturako corpusak erakusten duen joera postmodernoa baieztatzeko unea, alegia.

Aurrekoan hasitako lanaren jarraipena izan nahi duen honetan, beraz, euskal postmodernitate literarioaz kontu teoriko batzuk laburki komentatu ondoren, zeregin kritikora pasatu naiz eta postmodernitatea XXI. mendeko bi narratiba-lanen analisi kritikoan aplikatu dut, fokua krisian omen dagoen subjektu postmodernoaren irudian jarrita. Teoriatik testu-praktikaren esparrura igaro nahi izan dudanez, hurrengo pausoa subjektu ezegonkor hori pertsonaia postmo-

derno berreraiki batean bihurtzean zetzan, kasu honetan euskal pertsonaia eroekin parekatuz lortu dena.

Postmodernitatea ikuspegi zehatz horretatik aztertzeo aukeratu ditudan obrak Gonzalo Etxagueren *Ahots bilduma* (Alberdania, 2003) eta Jon Martinen *Ero* (Elkar, 2008) dira, arrazoi argi bategatik: erotasuna dute biek gai nagusizat, esan bezala, abiapuntu aproposa iruditzen zaidana subjektu postmodernoak bizi duen errealitatearen krisia nabarmentzeko.

Kontzientzia nahastua, zatikatua, hipererrealitatea, simulakroa, erlatibitatea, balioen trukagarritasuna... Zalantzarik ez dago erotasunaren gaiak, bi liburu horietan islatzen den moduan, postmodernitaterako ateak zabalik uzten dituela; horixe da, hain zuzen, ikerlana burutzeko orduan erabili dudan planteamendua.

Postmodernitate literarioaren inguruan

Jarrera postmodernoak filosofian du jatorria; utopien porrota gertatu eta gero, gizartea interpretatzeko ahalegin gisa ulertu behar da. Hori horrela izanik, nola igaro da postmodernitatea filosofiaren esparrutik literaturara? Ezaguna da literaturak istorioak errealitatean kokatzen dituelako ideia. Literatura gizartearen eta pentsaera filosofiko berriaren isla den heinean, postmodernitateak kutsatua ere bada. Horrexegatik, kritikariek iritzi ezberdinak adierazi dituzten arren, ez dut uste postmodernitatea (berdin da literario zein filosofiko abizena eraman) modaren iragankortasun azkararekin pareka daitekeenik. Areago, esango nuke garaiko literatura aztertzeo planteamendu aberatsak luzatzen dizkigula, geroago testuen azterketetan frogatzeko asmoa dudanez.

Adierazpen artistiko orok txertatzen den gizartearen forma hartzen du; mundu ikuspegi berriak hiriaren eraikitze-prozesuan, giza harremanetan, subjektuaren definizioan, politikan edota filosofian eragiten duen era berean. Presentzia absentziagatik ordezkutzen du postmodernitateak, eraiketa

suntsiketagatik, monosemia polisemiagatik, bilketa zabal-kundeagatik... Postmodernitateak deseraikitzen duela diodanean, sortu ordez birsortzen duela esan nahi dut; hizkuntza literarioan ez dago baieztapen borobilik, horien gaineko ironia baizik, jolasak errepikapenera jotzen du etengabe, aukera guztiak agortu arte.

Nola postmodernitate literariorako lehen hurbilketan irakurlea nabarmentzen den

Idazle postmodernoa filosofoaren egoera berean aurkitzen da: ez dago idazten duen testu edo obraren gaineko arau murriztailerik, kategoria ezagunetatik at geratzen da, sailkapena, izatekotan, erabat askea eta zehaztugabea izanik. Paradoxikoki, idazleak, arau barik lan egitean, egindakoaren arauak zehazten ditu. Horrela uler daiteke Lyotarden (1979) esaldia: «obrak zein testuak [idaztearen] gertaeraren propietateak dauzka».

Ikuspegi horretatik, postmodernitate literarioari buruzko hausnarketan, modernitatearen amaiera eta jarrera berriaren hasiera bitartean, literatura egiteko modua birpentsatu behar da. Edonola ere, aspektu nagusi bat nabarmenduko nuke: irudikapen literarioa, mimetikoa, metaforikoa, estetikaren bidezko munduaren deskribapen berria.

Aristotelesen garaitik arte forma oro errealitatearen irudikapentzat ulertua izan da. Fikzioa artearen eta, ondorioz, literaturaren ezaugarri oinarritzkoenetakoa da, eta horrek, mimesia barne hartzeaz gain, errealitateko material deskriptiboaren berrerabiltzea («metafikzioa», alegia) aintzat hartzen du. Metafikzioaren kontzeptua pixka bat gehiago argitzearren, hona hemen Jaime Alejandro Rodríguez idazleak (1995) emandako definizioa: «fikzioaren munduko islapena da, hau da, fikzioa den errealitatea deskribatzean datza; deskribapen metalinguistikoak, horrela ulerturik, fikzioan bertan fikzioaren berezko egiturez jardungo luke». Testu postmodernoarean metafikzioak ageriko ezaugarri lin-

guistikoa azaleratzen du: errealtzat jotzen dena hizkuntzak eraikia da, itxura huts gisa baino existitzen ez den errealtate baten aurrean gaude, non guztia fikzioa den.

Bigarren kontzeptu funtsezko bat dago postmodernitate literarioan, aurrekoarekin lotuta: «autokontzientzia narrati-boa», fikzioa eraikitzekeko prozesuaren gaineko gogoeta egiteko gaitasuna dena. Autoreak, idazte-prozesuaz jabetuta, alderdi hori testuan esplizituki islatzen du. Irakurle postmodernoari idazlearen lanaren eta esfortzuaren berri ematen zaio diskurtsoan zehar. Bestalde, irakurleak bere irakurtzekeko modua aldatzeko beharra dauka, kontzientzia modernoak bultzaturiko ohiturekin errotik hautsi behar du, islatzen den munduaren aniztasunari, justaposizioari eta aldiberekotasunari ateak irekiz.

Izan ere, postmodernitate literarioan, simulazioa gauzatzeko, besteak beste, hurrengo baliabideak izango dituzte autoreek eskura: narratzailearen presentzia nabarmena, esperimentu tipografikoak, absurdoaren tratamendua, zikloen errepikapen amaigabea, testuan espazio eta denborarekin banatze/desagertzea, kontraesanak eta paradoxak, jarraitkortasun eza, gehiegikeria estetikoa, arbitrariotasuna, hutsune argumental zein diskurtsiboak, testuartekotasuna, generoen nahasketa...

Literatura postmodernoan diskurtsoari ziurtasun falta nabari zaio; narratzailea egiatik urrun kokatzen da; forman zein edukian irakurleak ez du homogeneotasuna espero behar, aitzitik, orekarik gabeko errealtate zatikatu batekin topo egingo du, autoreak hondamendiarekin lehian jarri duelako hain zuzen. Idazle postmoderno horrek irakurle modernoaren irudia atzean utzi nahi du.

Hartzaile pasiboaren garaia bukatu egin da, eta horrekin batera *continuum* narrati-boa, egiantza, pertsonaien deskribapen fisiko eta psikologiko sendoak... Errukia sentitzetik urrun, arauak ezabatuz, egiturak sinpletuz, interpretazio-askatasun handiagoa eskainiz edo munduaren eta testuaren irakurketen arteko mugak ezkatatuz, autoreek irakurleengan jokabide

berriak sortarazten dituzte. Horrela, irakurleak ordura arte modernitateak ukatutako garrantzia bereganatzen du. Irakurketa-prozesuan bere adimenak eta interpretatzeko gaitasunak ekoiztu ditzakeen testu posibleek osatzen dute obra. Edo, bestela esanda, literatura mota hori irakurle-gaitasunaren ondorioa da. Hori dela eta, postmodernitatea kritikatzan dutenek idazlearen arduragabekeria salatzen dute, jarrera erosoena, errazena aukeratzea leporatzen diote, non egilea, bere lanaren sortzaile absolutu gisa, erabat desagertzen den.

Idazleak zeinuak trebetasunez manipulatzan ditu eta irakurlearen esku uzten du deskodetzea, horrek edertasun estetikoaren ikusle moderno soila izatetik haraindikoko posizioa onartuz. Tradizioz jasotako irudi eta sinboloak deseraikitzean datza irakurle postmodernoarenean betekizuna. Erreferentziatzeko ekintza bera problematiko bihurtzen da, mimesiak jada ez du gehiegi laguntzen irudiaren eta adieraren arteko lotura ezartzeko momentuan.

Testuinguru horretan, norbanakoaren irakurketan, interpretazio pertsonaletan oinarritutako kritika egitea aproposagoa iruditzen zait, irizpide orokor eta mugatuena zerrenda huts bat jarraitzea baino. Postmodernitateak berezkoa duen estilo eza, kontraesankorra badirudi ere, korrante artistiko berria da, batez ere, gaur egun ekoizten (sortzearen kontzeptua modernitatean agortu omen zen) den literaturan eragiten duena, non denak balio duen, eta guztia den artea.

Sistema ezarriaren bazterrean

Hiztegiaren begiratu gero, hurrengo definizioa aurkituko genuke «postmodernitate» terminorako: «razionalismoarekiko kontrajarpenean, formekiko arretan, indibidualismoan eta gizarte-konpromiso faltan datzan mugimendua»². Postmodernitatea, nire ustez, hiztegi-sarrera batek irudika dezakeena baino askoz gehiago da. Joera izatetik, egungo munduari aplikatu dakioken bizi-filosofia bihurtu zaigu. Razionalismoari eusten dion sistema eta, oro har, horretatik jasotako arau eta

ezarritako ideia oro arbuiatzen ditu; ulergarria da, beraz, postmodernitate literarioaren gaineko sailkapen bat proposatzeko orduan, egitura sendorik ez aurkitzea. Ikuspegi horrek sistematizazio logikotik ihes egin izanaren ondorioz, ezaugarrien zerrenda itxi eta zehatzak eratzea ezinezkoa gertatzen da; mugimenduak berak defendatzen duenaren, bere borrokaren helburuaren aurka jotzea litzatekeelako, errealitatearen kontzeptio berriak ordena kaosean oinarritzen baitu.

Ildo horretatik, Paul Austerri, *Gizona ilunpean* liburua aurkezten ari zela, elkarrizketa batean entzuna diot hurrengoa: «bakarrik gaude munduan, eta gizartean bizi gara. Gizartearen, gurasoen produktu gara, hizkuntza bera ere besteen-gandik ikasten dugu. Paradoxa handia da. ‘Bakarrik nago’ esaldia ezin da ulertu gizarte barik». Hitz horietan laburbiltzen da postmodernitatearen kontraesana; gizartean ezarritako moldeak hautsi nahi izanez gero, indibiduoaren sistemaren barrutiko baliabideak erabiltzera beharturik dago. Sistemak norbanakoaren proiektua aldi berean ahalbidetu eta deuseztatuko balu bezala jokatzeko du.

Baina, egoera nahasia izanez ere, kaos erlatiboa da hau. Egia da literaturan eduki apokaliptiko beldurgarriak aurkitzen ditugula, norberaren eta gizartearen identitateak zail konbina daitezkeela mundu birtualean... Zenbatezinak dira krudeltasunez idatziak edonolako bortxaz eta bestearen sufrimenduaz diharduten euskal obra narratiboak, bai errealitatearen isla onarturik, baita egiantzean oinarritutako fikzio gisa ere. Edorta Jimenezen istorioak, modernitateetik, iluntasunaren ezkutuko mehatxuez ari zaizkigun bitartean, heriotzarekiko indiferentziaren adibiderik onena dugu Aitor Aranaren *Historia lazgarrian*; eta Ramon Saizarbitoriaren *100 metro* paregabea sailhestu ezinik, kanonaren erdigunera joz, hortxe aurki dezakegu Atxagak antolatutako basurde zuriaren ehiza. Ikusten den bezala, era askotako gizarte deshumanizatuak daude, bestalde, elkarren ondoan haz daitezkeenak. Subjektu hiritarraren ezaugarriarik deigarriena, hortaz, kaosera moldatzeko trebetasunean datza, hain zuzen.

Gonzalo Etxagueren eskutik sortutako *Ahots bildumaren* azterketan agertuko denaz zerbait aurreratzearen, protagonista sistemara makurturik dagoela hasiko da eleberria. Bostere ahalguztidunek Foucaultek (1982) formulatuaren moduko espazio itxi —zaindua ote?— kontrolatu batean ondo gordea dute, eta, gauzaki horren baitan, pixkanaka-pixkanaka bada ere, izaera ontologikoaren zalantza sortuko da, errealtatearen zentzua galduz joan ahala.

Baudrillarden mundu hipererrealean bakarrik gerta daitezke Che Guevara kamisetetan agertzeko ikono bihurtzea, edo Kuban nagusitzen den delitugintza eta txirotasuna ezkutatzea turismorako erakargarria den ikuspegia erakusteko. Psikiatrikoek eta espetxeek gizarte-jokaera asmatua garatu dute, ziurtasun eta babes faltsua eskaintzen zaie bertan halabeharrez dauden lagunei. Filosofia bera aplika dakioke gizarte askeari, jakin barik antzezlan erraldoi baten partaide dena. Subjektuak, testuinguru horretan, «ni» ezberdinak erabiltzen ditu, eskizofrenia jasateraino, benetan gaixorik egon ala ez.

Sistemaz kanpo sentitzen diren kolektiboaren egoera ezin hobeto azaltzen du Lozano Mijaresek (2007):

Indibiduoak ezin du kultura zehatz batek ezarritako kodigoe-tatik ihes egin, horiek mugatzen eta sailkatzen baitute pentsatzeko modua eta gure pentsamendua bera. Postmodernitatearen kontzepzio berriak ezarpen-metodoak saihestu behar ditu, baina horiek aplikatuz aldi berean.

Azken baieztapen horrek kontraesankorra badirudi ere, aurreko tradizio literario modernoarekin apurtzeko lehendabizi tradizio hori ulertu behar da, nahiz eta ukapen bortitza gauzatzeko lehen pausoa besterik ez izan.

Euskal postmodernitatearen hastapenetan barrena

Postmodernitatea kulturaren krisia dela onartuz, XX. mende bukaerako euskal abangoardia artistikoak mugimendu horren abiapuntutzat hartu beharko genituzke, besteak beste, garai historiko horretan hain beharrezkoak ziren burgesiaren

barnetik sortutako matxinada-itxurak burutu izanagatik. Izan ere, abangoardiaren aitzindarien artean nik gaur egun postmodernotzat joko nituzkeen idazle asko ezkututzen dira, hala nola, Bernardo Atxaga, Ramon Saizarbitoria...

Modernitate-postmodernitate bilakaeran, euskal literaturaz ari garela, niretzat obra batek eskuratzen du garrantzi osoa, inflexio-puntua ezarriz: *Etiopia*. Bernardo Atxagak 1978an argitaratua, modernitatearen azken iraultza poetikoaren barnean sailkatu arren, postmodernitatearen zantzuak ere biltzen dituelakoan nago, aldi literario berri baterako bidea irekiz. Esaterako, gero testu-azterketetan lasaia-go ikusi ahal izango ditugun ezaugarri ugari komunean dituzte modernitateak eta postmodernitateak, eta Atxagarengan ondokoak atzeman ditut: nihilismo eta ezereza, joko linguistikoa, isiltasun adierazgarria, komikotasuna eta ironia, absurdoaren aldarrikapena, iragana ukatzea, kausalitatearen arauak etetea, idazlearen «nia»ren absentzia, pertsonaien patetismoa, giro hiritarra...

Irakurlearen irudimena, egilearen fantasiarekin elkarlanean, garrantzia irabaziz doa, eta horren emaitza dira *Etiopiaren* bederatzi zirkuluetan zehar deskubritu beharreko mundu zatikatu eta zenbaitetan zentzugabeak. Atxagak obra horren bidez iraultza literarioa proposatzen duelakoan nago; izan ere, modernitatearen amaiera aurreko gogaipe poetikoa antzematen zaio istorioari. Hizkuntza poetikoa bera ezbaian jartzen da, eguneroko hizkuntzatik hasita, metafora berrietatik igaroz —«ekia ez da 220-60W gorbatadun / tigre funtzionala»—, azkenik, europar hizkuntzetako maileguetara jotzeko —txikleak-orange-citron, no comment—.

Nahiz eta zalantzarik ez egon obraren modernotasunaz (besteak beste, sinbolismoa eta dadaismoa ditugu horren lekuko), gaurko ikuspegitik irakurriz gero, *Etiopia* postmodernitateranzko bidaia gisa interpretatzen dut. Areago, bertako protagonista krisian dagoen egungo subjektuarekin lasai asko pareka daiteke. Bere sufrimendua, larridura, etsipena, iluntasuna eta bidean aurkituko dituen suizida eta gal-

tzaileen egoera ezaguna zaigu, beraz. Azken batean, Etiopiar daramana idealismo eta utopiatik aldentzeko burutzen den bidaia dramatikoa da.

Gizonaren bizitzan badira babes bilakaerak, eta nagusia paradisuarena; era berean, bizitzak berak erakutsiko dio gizonari ez dela babesik. Tentsio biren arteko higidurak eraten du liburua: babesaren eske, eta babesaren ukapenaren artean. Bien artean, bortitz eta samin, argitzen da giza-izaera (Kortazar, 1985).

Modernitatetik gure etorkizun hurbilerantz proiektatzen den literatura gisa ulertuta, *Etiopiaren* gaineko Jon Kortazarren irakurketa horretan egungo euskal literaturak oraindik bizi duen bi aldien (modernitate-postmodernitate) arteko tentsioa ezin hobeto azalduz agertzen dela iruditzen zait. Atxaga gure egoera berean dago, ordura arteko mende-baleko tradizio filosofikoaren sinbologia den *anphora*-zati-txoak itsasten hasi edo betiko birrindu eta desertua handitu behar duen ez dakiela.

Subjektua krisian

Modernitatean errealitatea zatikaturik dago, kaosean murgilduta, baina adimen subjektiboak, kontzientzia sortzaileak antolatu eta bateratu dezake. Postmodernitatean, aldiz, subjektibitatea errealitate zatikatu horren pertzepzioari lotzen zaio. Edozein azalpen emateko ezintasuna onartu da eta, defentsa mekanismo gisa, ironia eta zinismoa baliabide ohikoak bilakatu dira. Esaterako, euskal literaturan zinismoz blai dago Katixa Agirreren *Sua falta zaigu* ipuin-liburua, eta Karlos Linazasorearen pertsonaiek ere (*Itoko dira berriak* eta *Glosolaliak eta beste* obretan batez ere) hala erakusten digute beren elkarrizketa absurdoen bidez.

Literaturak mimesian dihardu oraindik ere; gertatzen dena da erreferente barik geratu dela, ez dela gai errealitatea eta fikzioa bereizteko, errealitatea eta errealitate-irudia bata bestetik ezberdintzea ezinezkoa den bezala. Irudia eta errea-

litatea bat bera izanik, irudia gailenduz doa, eta errealitatearen kontzeptua suntsituz. Gure mundu postmodernoa ontologikoki ezegonkorra denez, literaturaren nahasmena erabat koherentea da errealitate berriarekin.

Gizarteak jasaten duen amnesia historikoak nostalgia sentimena sortarazten du subjektuarengan. Indibiduo-mailan denboran atzera itzultzearen desira gauzatzera laguntzen du nostalgiak. Horrenbestez, *Ahots bilduman*, haurtzaroa irudi eta estereotipoetan proiektatzen da; ez da inolaz ere islapen objektiboa. Iragan hiperreal batekin aurrez aurre jartzen gaitu autoreak, manipulatu izateko gauza dena alde batetik, baina beste aldetik narrazioaren argigarri izan dadin idatzitakoa.

Jon Martinen ipuinetan azaltzen diren pertsonaia eroek bizi dituzten egoerak ez dira barne-arrazoimenak gidatutako erabakien ondorio; subjektuarengan bildutako indar antizente arteko lehia zeharo arrazoigabetik emaitza harrigarriak irteten dira, horiek berehalakoak eta nahasiak izanik ere. Jon Martinen istorioak, azterketan ikusteko parada izango dugunez, interpretatuak izateko idatzi dira, irakurleoi psikologiaren munduan barna ibiltzeko aukera paregabea eskaintzeaz gain.

Subjektu postmodernoarean formulazioa aztergai ditudan bi liburuen protagonistengan biltzen da neurri batean. Nabarmena da oso erotasunak identitate psikologikoaren deseraikitzea dakarrela, eta horri lotuta dator inguruarekin (fisikoa eta besteekiko harremanak) lotura oro apurtzea. Eskizofreniko baten pertzepzioan arakatuko dugu, inkomunikazioa esperimentatzeko aukera ere egongo da, emozioen zatiketaz ohartu ahal izango gara, zentzua erabat galduko dugu, denboran eta espazioan zeharreko paranoiak biziko dira, buruaren eta gorputzaren banaketa sufritu beharko dugu... Subjektuaren krisiari gagozkiolarik, «nia»ren muturreko bilakaeran sakondu ahal izango da hurrengo atalean.

Subjektuarekin batera, denbora eta espazio narratiboak ere krisian erortzen dira, ez-denbora eta ez-espazio batean ko-

katuz. Liburuetan orainaldian harrapatu-rik, identitate-ezaugarri berezko barik, eraiki bezain azkar deseraikitzen den espazio heterogeneoa erakusten zaigu. Horren adibiderik garbienak lirateke aireportuak, gimnasioak... eta baita eroe-txeak ere.

Postmodernitate-zantzuen bila: bi eredu narratiboren azterketa

Garaiz kanpoko utopia borobila litzateke obra guztiz post-modernoak ekoiztea. Postmodernitatea ezaugarri gutxi bantzuen bidez atzematen da, irla txikiak testua den itsaso zabalaren erdian nabarmentzen diren bezala. Jarraian datozen azterketetan, beraz, elementu isolatuen bila abiatu beharko dugu, horiek aurreko tradizioarekin hausten dutelako edo, beste barik, modu berritzailean erabiliak direlako, irakurleak eta protagonistek, bakoitzak bere aldetik, aldiberekotasunaren, aniztasunaren, zuzengabekeriaren eta zatiketaren aurkako borroka burutu dezaten.

Jon Martinen *Ero*

Ero ipuin-liburu bitxia dugu Jon Martinek jorratzen dituen gaien aldetik. Benetan zaila suertatzen da maiz erotasun eta normaltasunaren arteko muga zehaztea, erokeriak tarteko direla. Jarrera zalantzati hori mundua itotzen ari den krisiaren erakusgarritzat har genezake; hain zuzen, kontakizunotan subjektuaren deuseztapena gauzatzeko formak dira planteatzen zaizkigunak. Gizartearen eta bizitzaren beraren ahulezia erakusten diguten gaitz psikologiko aniztan barrena garamatza autoreak. Hurrengo lerroetan, bada, postulatu postmodernistei eutsiko diegu istorioen eta, batez ere, pertsonaien azterketari ekiteko.

Indiferentziaz dihardu «Tribiala» izeneko ipuinak. Elkar-riketa batekin hasi eta bukatzen da, tartean deskribapene-tarako lekuri utzi barik. Minimalismo diskurtsiboaren bi-

detik sumatzen dugu idazlea. Azalpen argigarrien baliabidea deuseztaturik, pertsonaiak eta egoera bera (biak ez-denbora eta ez-espazioan kokatuak) enigmatikoak irudituko zaizkigu. Testuan barneratzeko ahaleginak, ordea, ez dauka inongo gogortasunik; istorio honetan funtsezkoena pertsonaien psikologia baita, azaleko irudikapena hori ere.

Tribiala da ipuinean ludikotasunaren kultua aditzera emateko modua, eta horrekin batera agertzen da helburu hedonista. Pertsonaiak jokoari, egoerari, bata besteari... erabat alienaturik atzematen ditugu. Ekintza esplizitu bakarra jolasa da, ipuina amaitzerako oraindik bukatzeke dagoena. Eta jolasa hizketaldiaren bidez adierazten zaigu, baina ez da hizketaldi bizia, are gutxiago beregaina. Hitz-trukaketa behartua dugu hori, esateko besterik ezean, tribialean eta «tribialtasunean» (adi izenburuaren hitz-jokora) aritzeko galderek dira elkar trukutzen dituztenak. Hitz-egite mekaniko horretatik kanpo, pertsonaiei kosta egiten zaie esaldi osoak ekoiztea, eskas eta beldurti betiere. Ez dago bestearen hitzez fidatzerik, ez baitago batere argi «hitzak zenbateraino diren esaten dutena eta zenbateraino esan nahi dutena» (21. or.). Bien arteko komunikazioa etenda nabari da momentu batez, alderdi hori oso agerikoa da gertatzen diren isilune deseroso ugariak kontuan hartuz gero.

Azkenean, hitzen eta horiek gordetzen dituzten sentimenduen bat-bateko irteera mihiaren askatze bortitzarekin lotuta dator. Komunikazioa gorputzaren bitartez gauzatzen da azkenean. Gorputzak pentsamendua gaingitzen du, oinazea eta plazera biltzen diren lekua izateagatik; hortik helburu hedonistaren ezaugarri postmodernoa. «Tantak» ipuineko protagonistak dioen bezala, «dena ukimena da; estimuluak [...] ohartu nintzen min fisikoaren bidez min psikologikoa estali nezakeela» (69-70. or.). Hortaz, sexua razionaltasunari aurka egiteko forma bilakaturik azaltzen zaigu hemen, ez omen delako «beti hain erraza izaten gauza logikoenean pentsatzea» (20. or.). Hala ere, jazarpen mugatua da, izerdia lehortu bezain laster amaitutzat ematen dena.

Tableroak jolas hutsalean berriro ere murgiltzera erakar-tzen ditu, zentzu zein helmugarik gabeko gurpil kaotiko bat bailitzan. Mutilaren neska-laguna datorrenean gauzek bere horretan jarraitzen dute, ez dirudi ezer gertatu denik han. Eta, egia esan, irakurleok ez gara ezeren lekuko izan, ez bai-tzaigu jolasa ez denik iradokizunetatik harago kontatu. Ipuin honetako ekintza bakarra, lehenago adierazi dudan bezala, tribialean aritzearena da. Izan ere, esplizitua denaren arin-tzeak irakurlearen interpretazioa behartzea bilatzen du, ho-rrek berebiziko konplexutasunik ez badakar ere jokoa aitzai-koa eta gorputza espetxe direnean. Azkenik, balioen trukaga-rritasunak, neska edo lagunarekiko indiferentzia absolutuak bizimodu-kontzientziaren ikuspegi kaotikoa luzatzen digute, pertsonaien anbiguotasun esentziala pentsamendu zein ekintza-mailako kontraesanen bidez agerian jarritz.

Berriki lurreratu den hegazkin bat. 160 bidaiari barnean. Eta honako esaldi hau entzuten da: «Bidaiarien segurtasu-nagatik, atek ez dira berehala irekiko. Mesedez, eseri zeuen lekuetan eta itxaron patxadaz» (27. or.).

Argumentu nahikoa tragedia burutzeko. Ez da besterik behar, azafaten diskurtsoarekiko konfiantza ezak biktimen irudimenari eragiten dio. Egiaren ziurtasuna eskuragaitza zaienez, zurrumurruek laster haren lekua hartzen dute. Te-rroristen bahiketa, gaixotasun tropikala eta koarentena... denetarik aurki daiteke hipotesien artean. Egoera garatuz doa, marmarra dagoeneko oihu bilakatu denean, ondokoa-rekiko mesfidantzak histeria kolektiboari bidea ematen dio, eta azken horrek indarkeria ahozko zein fisikoari.

Ezezaguna denaren aurrean daudela jakiteak erotu ditu bidaiariak, eta bakoitzak barnean daraman munstroa aska-tzeko beharra sentitu du. Izan ere, kamerek eskaintzen diz-kieten irudi bortitzei begira dauden psikologoek baino ez dakite hau esperimendu bat dela, zurrumurruen hedapena neurtzekoa. Baina bidaiariek, beraien zalantzan, arrazoa ere badute, haietako bi aktoreak baitira, zurrumurru-heda-

tzaile eta kaos-sustatzaileak hain zuzen. Bitartean, esperimentuaren txostena idazten ari denak irribarre zabala du aurpegian, besteen gaitzen aurrean indiferente eta guztiz arduragabe agertzen denaren keinua.

Gizartearen krudeltasuna eta justiziaren balio hutsa probatzeaz gain, «Segurtasuna» izenburua daraman ipuin honek errealtatea edo, hobeto esanda, errealtatea uste dugunaren birtualtasun atzemanezina nabarmendu nahi du. *Reality* formatuko baldintzapena bizi dute pertsonaiek. Inolako etikarik jarraitu gabeko prozedura honetan, Orwell eta Foucaulten erara ulerturiko espazio itxi kontrolatu batean kokatu dituzte. Honakoa, beraz, hegazkinaren barruko heterotopia dugu, non, erlazioan jartzeko inongo asmo barik, askotariko jendeak igarobidean topo egiten duen, erabat axolagabe. Jakinaren gainean daudenean ohartuko dira norbanakoaren identitatearen ahuldade eta ezegonkortasunaz, errealtatearen estatusa galtzean gailenduz doazenak, existitzearen beraren erronka abiatzarekin batera.

Eron badira bortizkeria eta krudeltasunaren bitartez subjektuaren identitatearen deuseztatze-prozesuaz diharduten ipuinak. Horietan, autoreak, indarra edo dena delakoa erabiltzeko orduan, bide eta helburu ezberdinak lantzen ditu:

- Besteen boterearen aurreko inbidiak bultzaturik burututako hilketa («Elurra»).
- Bere buruaren nahastean, alabari lixiba edaten ematen dion ama, umearen etsipenerako («Lixiba»).
- Neska-lagunarekin dauzkan eztabaidek eragiten dioten min psikologikoa gainditzeko bere burua ebakitzen duen pertsonaia («Tantak»).

Hurrengo ipuinak, «Txalupa» izenekoak, mundu ilun eta ezegaguneranzko bidaia-prestaketa kontatzen du. Bidaia Estibalitz irakaslea heriotzara eramango duena izango dela jakitean sortzen zaigu ikara, eta dezente areagotzen prestaketa, barku bat eraikitzean datzana, klaseko umeei egokituta-

ko betekizuna dela konturatuz gero. Beldur-mota bera da umeen gurasoak jotzen dituen, andereñoa ulertu ezinik. Heriotzaren gaiaren inguruan isiltasuna nagusitzen da, hori baita misterioa mantentzeko ezaugarririk garrantzitsuen horrelako drametan.

Istoria ez dago erabat eraikia eta pistak lotzea irakurlearen esku utzi da hemen. Baina, berriz ere, zerbait funtsezko gertatzeaz dagoenean (heriotza baino funtsezkoagorik ote dago?) diskurtsoak ekintza eteten du bat-batean, gehiegikerian erortzeko zorian dagoela ikusirik idazleak adierazi nahi izandako gordintasuna leunduko balu bezala. Tragediaren muinera joz, heriotzarekiko maitasunaren apologia egiten da; horixe dugu iragankortasunaren kultua, zalantza barik. Hala ere, elementu serio guztiak alde batera utzita, ipuina erakargarria izateko arrazoia ipuina bera mugitzen den espazio sinboliko-metaforikoetan datza.

«Loturak» ipuina norberak bere sakonean gordetzen duen eta gutxien espero duenean gainezka egiten dion errealitateari ihes egiteko nahiaren inguruan harilkatzen da. Narratzaileak protagonistak egiten dituen hurrengo gogoeten partaide bihurtzen gaitu:

Maitasunean itsuki sinesten zuen lehen, baina esperientziak ez zion arrazoi eman. Konturatuta zegoen maitasuna deitzen diogun hori gezur polit bat besterik ez dela. Ez garela beste pertsona batez maitemintzen, pertsona horrekin gaudenean garenaz baizik. Eta elkarrekin bizitzaren kontua beharra dela, bakarrik ez sentitzeko beharra, funtsean; eta berak ez zuen jasaten besteren beharra sentitzerik (42. or.).

Maitasunetik eta, zehatzago, bere burua bestearekiko identifikatetik hasita, pertsonaia hori pixkanaka-pixkanaka mundura lotzen duen guztiarekin hautsiz doa: bikotea, familia, lagunak, herria, hiria, lana, dirua, arropa, gosea, egarria...

Jarrera horretan ideologia eta jakintza nagusien krisiaren aztarnak atzematen dira. Izan ere, erabat postmodernotzat joko nuke ondoko leloa: «Sistemak irentsi egiten ditu bere

aurka daudenak ere» (43. or.). Azkenean, postmodernitatea eta irteerarik gabeko bidearen ideia gogora ekarriz, askatasunaren lorpena amets soila baino ez omen da izan, begiak irekitzerako jada desagertua dena.

«Migel» krisiaren sakonean egokitutako subjektuaren irudikapena genuke. Eroetxean urteak daramatzala aditzera ematen zaigu, baita bere arazoak drogetan ibiltzearen ondorio direla ere. Ahotsak entzuten ditu, begirada zeharo galdua erakusten du eta automata gisa zigarroak bata bestearen atzetik erretzen ditu, hainbeste behar larrien falta arindu nahian. Hori dela eta, hitz egiteak on egiten diola dirudi, hitz-jario etengabeak bizitzari lotuago mantentzen duela, inkoherenteki lotuago gehituko nuke, agian.

Espazio arrotzean, irten ezinik, beharrak, faltak eta nahiak nahikoak ez balira, zintzo-zintzo norbaitek ezarritako tratamendura makurtzea geratzen zaio. Itxialdi-heterotopian agintzen duen boterearen diskurtsoaren adibidea da. Irakurleak pertsonaia eroa gizartetik kanpo uzten duten arrazoiengatik galdetzea bilatzen du idazleak honakoetan. Burmuin-barruko funtzionamendu okerrak aztertzeari, azken batean, misterioarekin topo egitea delako deritzogu interesgarri.

«Sareak» izeneko ipuin laburrak gaurko gizarte teknologiko-hedonistetan egoera arrunt bilakatu dena azaltzen digu. Neska bat ezezagun batekin oheratzen da tabernan elkar ezagutu duten gau berean. Ohekidea aldeztetik Interneteko txat batean berarekin hitz egindakoa da, nahiz eta hori, noski, neskari aitortu ez. Sarean mila identitate hartzeko gai den gizaki horri azkar iragartzen zaio konpromisorik gabeko sexu bila dabilela. Eta beste horrenbeste esan daiteke neskaz ere. Biek sexu-grinaz jota dauden galtzaile gisa dituzte haien buruak, haragiak menpean hartuak. «Hegalak», «Burbuilak» edo «Atzo» ipuinetan planteatzen den bezala, benetan zaila da gaur egun maitasun-harreman egonkor bat aurrera eramatea, gorroto edo desleialtasunean erori barik.

Protagonistak, bere ohean bakarrik esnatzen denean, ordea, ez du asean esperimentatzen. Behin eta berriz errepikatu nahi izango du sexu osteko lasaitasun goreneko sentsazioa, betierekoa ez dela jakinda, baina hala ere gurpilean bueltak eta bueltak emateari utzi ezinik. Gorputzaren bidez plazera lortzea da, hain zuzen, subjektu postmodernoaren obsesioetako bat; ipuinean teknologia berrien erabilerak elikatutako moral indibidual trukagarriarekin nahasia ageri dena.

«Ulertu» litzateke, estetika aldetik behintzat, Jon Martinen ipuinen artean bereziena, bitxiena agian. Interpretazioen aroan, hara non ziurtasun osoaren jabe omen den pertsonaia batekin topo egiten dugun. Bizi duen erotasunak zalan-tzarako bidea ixten dio. «Tribiala» ipuinari dagokion azterketan agertu den aipamenarekin erabat kontrajarrita, bereztzat «esaten denaren eta esan nahi denaren arteko amildegirik ez dago» (62. or.). Ahotsen antolaketa aldetik, efektu jostagarria lortu du autoreak iraganaldiko lehenengo pertsonako narratzaile tradizionaletik orainaldiko bigarren pertsonara salto eginez bukaerako paragrafoetan; antza denez, diskurtsoa eroetxeko medikuei zuzentzen die.

Ildo beretik, ahotsen erabilera da azken ipuinaren («Hilko zaituen ipuina») alderdirik deigarrienetakoa. Idazlea da, edo idazlearen plantak egiten dituen narratzailea hobeto esanda, irakurleari modu zuzenean ari zaiona, editorearekin izandako liskarra azaltzen eta, batez ere, hiltzeko arrisku biziak ohartarazten. Gakoak, horrelakorik dagoela ontzat emanik, errealitate (argumentu) fabuloso batera darama irakurle txunditua. Egitura horretan, beraz, errealitate/fikzio dikotomiarekin jolasean, testuaren eraikitze-prozesua oso agerikoa da.

Ez da ipuinotan heriotzarekiko lilura azaltzen zaigun lehenengo aldia; ikusi dugun bezala, presente dago jada «Txalupa» ipuinean, izu bihurtua da «Geldi» kontaktetan eta itxura hipererrealak hartzen du «Eza» deitutakoan. Bestalde, us-tezko ipuin hau generoaren barnean sailka daitekeenik

nahikoa zalantzazkoa da, originaltasunaren bila abiatzearen mugak (postmodernitatean mugez hitz egiterik baldin badago) zeharkatu direla baitirudi. Izan ere, bertan hurrengo aitortzen zaigu: «Ipuina, berez, ariketa psikologiko sinple bat besterik ez zen» (118. or.).

Autorearen asmo ludikoa argi dago azkeneko lerroetan eta, oro har, liburu osoan zehar. Azken batean, Jon Martinek berak bideratutako joko psikologikoan irakurleak parte har dezan bilatu du. *Ero* literatura-forma xumez osatuta dago: ipuin laburrak, zirriborro gisakoak... Adierazpen minimoak edonola ere, orri gutxitan harridura eta ezohikotasunaren efektu txundigarria lortu nahi dutenak.

Gonzalo Etxagueren *Ahots bilduma*

Eleberrri honetan ederki ematen zaigu aditzera, pertsonaien eta bereziki protagonistaren esperientzien bitartez, eroetxeetan gertatzen den identitate indibidual eta kolektiboaren deuseztapena. Irakurtzeari ekin bezain laster konturatzeko gara istorioa inolako kokapen barik hasten dela, protagonistak lehenengo pertsonan hitz egiten badu ere, bere izena orri dezente aurrera egin eta gero baino ez zaigula aitortuko, medikuaren ahotik hain zuzen. Era berean, eguneroko bizitzaz egiten dituen hausnarketa etengabeek argumentua heterotopian eta ez-denbora batean gauzatzen dela adierazten digute. Eroetxea, hortaz, espazio heterotopiko argia dugu. Bertan eskala txikiko gizarte bat osatzen dute gaixo omen daudenek, hori mediku-agintariek ezarritako sistemaren araberrako errealitate-simulakroa izango da.

Marc Augé esan bezala, mota horretako identitate gabeko espazioek komunikazioa bultzatu beharko lukete. Baina, hasierako kapituluetan behintzat, ez dirudi protagonista inguruko gaixoekin harremanetan dagoenik; besteekiko erlazio pertsonala medikuarekin erdi derrigorturik mantentzen dituen elkarriketa laburretara murrizten da. Amaiera arte ez dugu atzemango pertsonaien arteko lankidetzarik, kon-

tzientziak baino gehiago bortizkeriak bideratutakoa ziur aski. Edonola ere, zalantzarik ez da eroek osatzen duten komunitatea harreman sozial zein emozionalek ez, baizik eta bakardade anitzek eraikia dela. Alferrik dira, hortaz, subjektu horiek espazio ordenatu, dimentsio arrazoitu batean kokatzeko ahalegin guztiak.

Ez-denbora dela eta, esan daiteke gure protagonista orainean harrapatu ageri dela, haurtzaroko trauma batek bahiturik. Diskurtoan ez du oraina iraganetik bereizten, azken hori aipamen gisa baino ez baita tartekatzen. Lehenengo lerroetan jada bere pentsamenduak etorkizunerantz proiektatzeko ezintasunaz ohartzen zaigu, hori bukaera arte eramango gaituen haria izanik: «Etxe hartan neraman bizitza ez zen aldatzen egun batetik bestera. Esan nahi dut egun guztiak berdinak zirela» (5. or.). Eroetxeko bizimodu laua azaltzeko, lakuaren metafora erabiltzen du zenbaitetan: «ez zegoen girorik laku batean geundela zirudielako. Esan nahi dut, lakuetan ez dagoela olaturik, ez olaturik ezta uhinik ere» (13. or.).

Iraganean gertatutako pasadizoak gutxi dira, eta orainaren argigarri gisa erabiliak betiere. Ondokoak lirateke, laburpen modura, Estepanek (horixe da protagonistaren izena) gurasoekin igarotako momenturik garrantzitsuenak biltzen dituzten pasarteak:

Txikia nintzelarik, neure burua etorkizunean irudikatzen nuenean, bada, hala ikusten nuen beti, orduantxe bertan nengoen bezala, pozik eta zorionsu bizi bainintzen, eta, etorkizunari zerbait eskatzekotan, lasaitasun eder hura mantentzeko baino ez nion eskatuko. Bai, zorionsua nintzen ni gurasoen baserrian, aske sentitzen nintzen (6-7. or.).

Ama oso zaharra zen eta harexegatik sufritzen zuen hainbeste. Alaia eta maitagarria izandako hura gogoan hartu eta pena handia hartzen nion halako tristezian ikusita. Ahotsek hiltzea zela onena aholkatu zidaten [...] Kontua da ama hil nuela, baratzean erabiltzen nuen aitzurrarekin hil ere, kolpe seko batez (11-12. or.).

Gustukoa zuen oso mediku jaunak aspaldiko pasadizo hura. Haren ustez, hura zen nire gaixotasunaren jatorrietako bat

[...] Gurasoekin bizi nintzela, aitak behin moxala oparitu zidan [...] Oparia jaso eta hiru hilabetera, gaixoak hanka apurtu zuen. Berehalakoan etorri zitzaidan aita, erremediorik ez zeukala eta sakrifikatu beharra zegoela esan zidan [...] Bertan hil zuen aitak moxala, aitzurraz hil ere; ondo baino hobeto zekien eta. Bizitza osoa mendian emana zuenez, bada, sufriarazi gabe hiltzen zituen galdutako abereak (38-40. or.).

Iraganera egindako jauzi horietan guztietan subjektuaren jarreraren inguruan gauza asko daude komentatzeko. Non-baitetik hastearren, aipaturiko azken pasartean pertsonaiak bizi duen orain eroaren arrazoia ematen zaigu. Moxalari gertatutakoan aurki dezakegu bere indarkeriaren iturburua, sufritzearen kontzeptu okerra eta gizakiak animaliekin parkeatzeko joera, eleberrian zehar sarri erabiltzen diren baliabideak. Gertaera horrek baldintzatzen du, hain zuzen ere, gerora burutuko duen amaren hilketa. Beste aspektu interesgarri bat haurtzaroko garaiarekiko nostalgia sentipena litzateke.

Lehenengo pasartean, protagonista baserriaren irudikapen hiperreal batean erortzen da. Hainbeste desiraten duen denboran atzera egitea ahalbidetzen dioten irudiak gogoratzen ditu. Horiek oroimenaren ondorio izan daitezke edo, aitzitik, irudimenarekin elkarlanean sortutakoak, ez baitago errealitatearen gaineko inolako ziurtasunik, subjektuaren buru nahasiaz fidatzerik ez dagoen bezala. Hurrengo lerroetan, esaterako, protagonista eldarnioan murgildurik atzematen dugu, oraina ordezkatzeko duen bere gogoaren araberrako iragan asmatu batean zeharo galduta, non hildakoek bizirik dirauten, dagoeneko ideal eskuraezin bihurtu zaion haurtzaroko baserri giro aldagaitzean elkarrekin egoitearen poztasun betierekoaz gozatzen:

Baserrira joan nintzen eta jendez beteta aurkitu nuen. Denak ama hilaren inguruan zeuden, eta buruan aitzurra sarturik bazeukan ere, ezetz esan nien gizon zuri haiei, ama ez zegoela hilik, eta arrazoia ere baneukan: bat-batean begiak ireki eta «seme maitia» esan zidan. Hura ikusita, gizon zuriak joan egin ziren eta ni amarekin bakarrik geratu nintzen. Pozik bizi izan ginen hainbat urtez, eta gero eta aldarte ho-

bean zebilen ama, aita etortzekoa zela esaten zuen etengabe, aieru hura bazeukala alegia, eta baita arrazoa izan ere; hilabete batzuk igaro, eta bertara etorri zitzaigun, bat-batean, joan zenean bezala. Eta ni gero eta txikiagoa nintzen, gero eta zoriontsuagoa, eta gau batean sukaldean afaltzen ari ginela, aita supituki bota zigun ea noiz itzuli behar zuen Ameriketara joandako nire anaiak, eta supituki nor eta anaia agertu zitzaigun atean. Hura poza, hura alegrantzia! Hurrengo goizean gelako leihotik begiratu, eta nire moxal maitia ikusi nuen zelaietan barrena trosta ederrean.

Hori guztia bizi izan nuen Etxe Zuriko ohe batean etzanda. Urteak eta urteak behar izan nituen hartarako, eta horixe izan zen esnatzeaz batera pentsatu nuena, ea zenbat denbora iragan zen (44-45. or.).

Itsasoaren metaforara itzuliz, etorkizunaren aurreikustea behin betikoz ukatu eta oraineko nahastearen berri ematen digu Estepanek:

Nik hala aurkitu dut beti nire burua, itsasoaren erdian, hurrengo olatuaren zain... Itsasoan etorkizuna ezinezkoa da; gu ez gara jainkoak, eta izatera, asmatu bai, baina hitzaren bizentzuetan. Nahikoa dugu geure buruari ur-gainean eustearekin (6. or.).

Hitz horiek subjektuak bizi duen egoeraren aurrean erabakiak hartzeko edota azalpen sendoak garatzeko ezintasuna agertzen dute. Horrela, besterik ezean, protagonista patuaren menpe ari da, bizitzak zer berri ekarriko eta nora eramango. Menpeko izateko jaioa dela dirudi, patuak ez ezik, buru barnetik agintzen dioten ahotsek eta min eragiten dion psikiatrak menpera dezaten onartzen baitu. Bere jarra besteei arrazoa ematea da, edo beste barik, guztietan bat datorrelako plantak egitea.

Esaten zuen guztiari arrazoa ematen nion nik; «bai, mediku jauna» esaten nion etengabe (38. or.).

Bere memelokeriak arreta handiz entzuten nituelako plantak egiten nituen, hala ikusita alegrantzia handia hartzen baitzuen gizajoak (9. or.).

Aintzat hartuko baninduen, koipearekin jarraitu behar, eta hitz politikak bata bestearen ondoren bota nizkion. Hitz falsuak ziren haiek, noski, baina nolabait bere aurrean merezimendua lortu behar nuen (19. or.).

Horixe genuke subjektu ahularen irudikapena, pertsonaia zatikatuarena, bere esperientzien isla baino ez, azken batean. Ezinezkoa zaio bere intimitatean arakatzea; elektroshocka jaso eta gero gorputza eta arima bateraezinik dabilta, zalantzetan erdi itota. Jarrera aldaketek eta itxura faltsuen bereganatzeak agerian jartzen dute «nia»ren esentzia aldakorra, suntsikorra hobeto esanda, ezegonkorra.

Jokabidean adierazten den pertsonalitate falta gainditzera ez du laguntzen eskizofreniko baten buru kaotikoa izateak. Hala ere, ezin diogu erru osoa gaixotasunari leporatu, bizitzaren beraren nahasmena hain garbia izanik testuinguru honetan, batez ere eroen altxamendua gertatu ondoko egoera kontuan hartuz. Edonola ere, egia da txikitatik ezin duela «ontasuna» eta «gaiztotasuna» kontzeptuen artean dagoen aldea atzeman, edo ez gehienok erabili ohi ditugun parametroetan behintzat; hortik dator, hain zuzen, maite omen dituenen aurkako indarkeria eta Etxe Zurira eraman izana sari gisa ulertzearena, bi adibide jartzearen: «Etxe Zurira joan ahal izatea ez zen erraza; horretarako nahitaezkoa zen merezimendu handia jasotzea. Nik neure ama hiltzeagatik lortua nuen...» (20. or.).

Ahots naturalak, bestalde, protagonistaren zentzua deuseztatzeko modu eraginkorra dira; hori bai dugula, zalantza bariak, gaixotasunak eragindako menpekotasun moduen artean larriena, eleberrian dauzkan ondorioetara begiratzea besterik ez dago ohartzeko. Ahotsek bakardadea arintzen diote batzuetan, eta gehienetan bere inguruko norbait —ama, Manuel, Asier eta Marisa lagunak— hiltzeko agindu. Barne-komunikazioa, ikusten denez, oparoa bada ere, hutsune handia nabari da besteekiko harremanean, ulermen- zein diskurtso-mailan. Normaltasuna eztabaidagai, hurrengo pasarte esanguratsua da ildo horretatik:

Mediku jaunak gaixorik nengoela esaten zidan, oso gaizki nengoela, alegia [...] Harritzen ninduen oso hura bezalako gizon ikasiak halakorik esateak. Gainera, arrazoirik ez zeukala ere iruditzen zitzaidan. Han jende arrunta ni bezalakoa

zen, nor bere arazoekin noski, baina gehiengoa ginen; eta arraroak, bera, mediku jauna, eta zuriz jantzitako gizon triste haiek (8. or.).

Eleberrian zehar, bi diskurtso horien arteko tentsioa (langile vs gaixo, gehiengo vs botere-jabe, etab.) areagotuz doa. Pragmatikak ez du funtzionatzen, kontrako diskurtsoak direnean; horrexegatik, alde bateko eta besteko pertsonaiek ez dute elkar ulertzen, bakoitzak ezagutzen duen dimentsioa erreala den bakarra dela pentsatzen duelako, ziur aski. Horrela, isolamendurik latzenez dauden subjektuak ditugu, dagokien espazio heterotopikoan —eroetxean, alegia— kokaturik, mundu ezezagun biren arteko talka etengabea; nahi barik, unibertso ez ulertu baten biztanle bihurtu dira. Saio anitz tarteko, komunikazio-etena erabatekoa izanik, bukaerako gertakizunak lasterragotu baino ez ditu egiten.

Kasu honetan, eroetxeko hormen barruan biltzen da erreallitatearen zalantza, kezka ontologikoa ere barne hartuko lukeena. Pertsonaiak, eroak nahi bada, agintarien menpera azaltzen zaizkigu, espazio arautu horren araberrako hierarkiara (medikua eta gizon zuriak, hurrenez hurren) makurturik erabat. Errealitate faltsu eraikia da bertakoa, normaltasunean txertatu omen dena. Eta testuinguruak Foucaulten (1982, 1989) planteamenduetara eramaten gaitu halabeharrez.

Michel Foucault postmodernitatearen filosoforik garrantzitsuenetarikoa dela esan dezakegu, nahiz eta bera ados ez egon izendapen horrekin. Dagoeneko ondo dakigun bezala, korrante horrek absolutuen balioa eta izana ukatzen ditu. Alderdi teoriko zenbait erotasunari aplikatuz gero, Etxague-ren eleberria aztertzerakoan lagungarri gerta dakizkigukeen hainbat ondorio interesgarri atera zituen Foucaultek. Gogotsu ekin zion «erotasun» terminoaren bilakaera historikoa argitzeari, eta bere ahaleginei esker ezagutzen dugu, besteak beste, XVII. mendeko arrazoimen nagusiaren aurkakotzat hartu izan zela. Orduetik hona erabilera mantentzeko zergatia kultura guztiek onargarria izan daitekeenetik kanpo ge-

ratzen dena zehazteko sentitzen duten beharrarekin lotuta legoke.

Filosofo horrek historia ulertzen zuen, ez egia bakar eta unibertsal bezala, baizik eta boterearekin zerikusi handia duen historia gisa, horri dagozkion bilakaera natural eta eraikuntza-prozesuarekin. Historia eta egia botere-borroka terminoaren barruan ulertu behar direla defendatu zuen. Areago, haren ustez, gizakia aztergai duten zientzia guztiak —gure interesetarako, kontuan har ditzagun psikiatria eta soziologia— jakintza zaharra berrantolatzen duen bilakaera historikoaren emaitza dira.

Foucaulten ikerketek subjektua dute helburu; horregatik, ideal ezberdinetatik abiatuz hori sortzeko baliatzen diren mekanismo sozio-politiko aurrezarriak aztertzen ditu. Subjektu ahulen atzetik, beraz, gizartea gidatzen duen boterearen edo, hobeto esanda, horren jabe direnen arriskua atzematen du. Beretzat, ez dago botererik gabeko jakintzarik, eta alderantziz. Boterea jakintza ez bada ere, ezta jakintza boterea, horrek ez du esan nahi elkarreraginean aritzen ez direnik. Izan ere, batak ez du bestea barik funtzionatzen. Boterea jakintza nagusian oinarritzen da, eta jakintzak boterea du oinarritzat. Biek batera kontrolatzen dute errealitatea harilkatzen duen egitura soziala³.

Eroetxeak —Etxaguek irudikatutakoa barne— botere-modu horrek eragin ditzakeen manipulazio- eta menpekotasun-maila altuaren aparteko erakusgarri dira. Foucaulten hitzak aipatuz, «osasun-erakundeetan eta horietatik kanpo gaudenon arteko ezberdintasun bakarra da... gu gehiengoa garela. Haiek osatuko balute gehiengoa, barruan egongo ginateke». Planteamendu hori abiapuntutzat hartuta, teoria soziologiko oso bat garatu zuen desbideratze-heterotopiaz. Jada aipatu dugun bezala, boteretsuak dira normala dena eta ez dena erabakitzen dutenak. Era berean, gizarte bakoitzak bere modura defini dezake erotasuna eta, horren araber, sailkapena dela eta, hainbat pertsona kategoria horretakoak bihurtu eta isolatuko dituzte. Botereak, normaltasu-

na, justizia, egia edota erotasuna mugatzeaz gain, jakintza ere baldintzatzen du.

Ildo berera dator, justu, lerro batzuk lehenago agertu den Etxagueren liburuko pasartea; istorioa kontatzen duenaren ikuspuntuak gehiengoa eroei ezarri badie ere. Nolako ikuspegia, halako interpretazioa, hortaz. Izan ere, idazleak interpretazio kontrajarrien jolasari eusten dio eleberri osoan, hori izanik egituraren zutabeetako bat.

Michel Foucaultek argi eta garbi adierazten digu aipatu berri diren kontzeptu horiek guztiak, naturalak eta sortzezkoak izatetik urrun, geuk ekoizten ditugula, boteretsuek kontrola mantentzeko erabil ditzaten onartuz eta, bide batez, ahalbidetuz. Hauxe litzateke, hain zuzen ere, erlatibismoan txertatutako jarrera postmodernoaren leloa: egia ez da existitzen, norberak beretzat (eta ez beste inorentzat) sortu behar du. Postmodernitatean egia bakarra egiarik ez dagoela da.

Zentzu honetan, hurrengoa dio Estepani buru barnetik ari zaizkion ahotsetako batek: «ulertzen dena beti eztabaidagaia da; eztabaidagaia eztabaidagarria da berez, eta eztabaidak zalantzak baino ez ditu pizten» (60. or.). Noski, ezin daiteke inor guztiz koherentea izan bizitzaren ikuspegi horrekin, absurdoan erori barik behintzat. Eleberriko bukaerari ikusten den bezala, Estepanek bere biziraupenerako jarrerara antzestu baten alde jo beharko du. Kontsekuenteki, egia ezagutzen dutela diotenei kontrol-handinahia ezkutatzea egozten zaie; erotzeko psikiatra, kasu, ausarkeria bere ongizatearekin ordaintzera kondenatzen dutena.

Egiaren ordez hutsune bat egoteak errealitatearen azaleko egonkortasuna kolokan jartzen du istorioan.

Mediku jaunak [...] nire hitza kontuan hartu gabe, erantzun zidan eskizofrenia ez nuela sekula kenduko. Eta ni, jakina, batere kasurik egin gabe, esaten zuen guztia txorakeria hutsa iruditzen baitzitzaidan. Gainera, hura egia izanda ere, bost axola zidan niri, eskizofrenia delako horrek ez baitzidan batere kalterik egiten, nik behintzat ez nuen ezer berezirik narbitzen (41. or.).

Horixe dugu pertzepzio zatikatuaren adibidea, Estepanen-tzat errealitatea betidanik ezagutu, bizi izan duen hori baita —ahotsak entzuteari, algarei, hiltzeari etab. normala deritze—, medikuaren esperientziarekin alderatuta oso ezberdina dena, dudarik ez.

Ero-taldeak sistema ezarriaren aurkako jazarpena burutzen duen momentuan, agerian jartzen da indarkeriarekiko edo, zehatzago, heriotzarekiko jarrera axolagabea. Eta indiferentziaz gain, lilura da hemen, bigarren maila batean akaso, planteatzen den kontzeptua, bai besteei eragindako sufrimendu fisikoari, baita hiltzeko ekintza berari ere dago-kiena. Izan ere, pentsa dezagun zein den Estepanek iraultza gidatu nahi izateko abiapuntua: obsesio bat, *altzairuzko bo-latxoen makina*; eguneroko objektu arrunta baino ez dena, alegia. Tragedia bilatzen delako sentsazioa nabari da altxamenduaz diharduten pasarteetan.

Nahasgarria gerta dakioko norbaiti eleberriaren amaiera. Eta ez da gutxiagorako, protagonistaren pertsonalitatea hain irristakorra izanik, ez baitago jakiterik non duen horrek ekintza kontziente eta inkontzienteen arteko muga. Etengabe ari da iritziz aldatzen, ahotsen aginduei jarraiki; esate baterako, Asier eta Marisa hil eta berehala bere burua haien gorpuen gainean etzanda aurkitzen du, hilik daudelako negar bizian. Kontraesankorra da ere, eta bide batez aldez aurretik ikusezina, liburuko azken kapituluan hartzen duen rol sozial botereduna. Ordura arte patuaren menpe, erabat inkontzienteki aritu dela badirudi ere (hilketen kontuan eta), oraingoan oso kontziente antzematen zaio gizon zurien arropak janzten. Ezustean ongizate-kontzientzia esnatu zaiolako seinaleztat hartu beharko genuke? Edo, beste barik, autoreak bortxatutako egoera gisa ulertzea litzateke onena? Edonola izanik, horrelako aldaketek balioen trukagarritasunean pentsatzera eramaten gaituzte. Normaltasuna erlatibo baldin bada, beste horrenbeste subjektuaren izana; horrenbestez, lehengo biktimak ez du arazorik geroko borrero bihurtzeko.

Ondorio gisa

Gonzalo Etxaguek eta Jon Martinek, aztertu berri ditugun obren bitartez, errealitatek abiaturiko ihesa burutu dute. Horretarako, estrategia postmodernoa baliatu dira. *Ahots bilduman*, esaterako, fikzioa eta egiantza —ez naiz «errealitate» terminoa hemen aipatzera ausartzen— nahasi egiten dira kontaketa harrigarri («berezi», «bitxi»ren sinonimotzat har dadila) bat osatzeko helburuz. Horrez gain, bai ipuinetan bai eleberri laburrean, agerikoa da munduaren eta pertsonaia bakoitzari dagokion «nia»ren artean gertatu den apurketa bikoitza. Estepanen kasua bereziki adierazgarria suertatzen da, eskizofreniak jotako adimen eta pertzepzio eraldatuek errealitatearen zentzua galtzea dakarkiotelako. Eta istorioa, hori gutxi balitz, eroetxe barnekoak liburuan osatzen duen gizarte beregainaren funtzionamendua ziurtatzen duten arauak hautsiz bukatzen da.

Eron askoz lausoagoa da errealitatea eta fikzioa banatzen dituen muga, pertsonaiak erotasunaren eta erokeriaren artean mugitzen baitira ipuinotan. Hala ere, narrazioek inongo aurkezpen edota deskribapenik gabe zuzenean mamira jotzea, heterotopia espazio arruntekin nahastea, denboraren zehaztasunik ez agertzea... baliabide horiek guztiek irudikapen-mailako krisia azaltzen digute. Bestalde, postmodernitatea ezaugarritzen duen historiaren deseraikitzea, azken batean antzinako errealitateari uko egitean datzana, istorioaren garapenerako motibo nagusi bihurtua da Etxagueren eleberrian.

Analisian zehar ikusi ahal izan dugun bezala, bi lanetan garrantzi gehien hartzen duten ezaugarri postmodernoak ez datoz bat. *Ahots bilduman*, protagonista eroaren balio-kontzientzia trukagarriak indarkeria eta heriotzarekiko indiferentzia zilegitzen ditu, bukaeran ez da inolako gaitzespenik jasotzen protagonista eroa sistemaren barruan egokitu izanagatik. Protagonista botere sistemaren bestaldera pasatzen den momentuan sistemak jan, irentsi, babestu, gorde, kon-

trolatu, asimilatu izan balu bezala da. *Eron*, aldiz, beste eze-
ren gainetik, autorearen asmo ludikoa nagusitzen da, irakurle
aurkitzeko bidean.

Eta, bereizten hasita, diskurtso mota ezberdinak aurkitzen
ditugu obretan, aldi berean maila ezberdinetan eragina du-
tenak. Adibidez, Estepan eta psikiatraren arteko harreman-
netan, mediku-gaixo harreman linguistiko zailaz —mespre-
zua, errespetua, beldurra— ohartu gara; non pisu handia
hartzen duen medikuak, bere botere-diskurtsoaren bidez,
protagonista gaixoarengan sortarazitako menpekotasunak.
Eroko ipuinetan, ordea, diskurtso polifonikoa narrazio ba-
koitzeko protagonistaren barne-barnetik ateratzen dena li-
tzateke, amodio sakonenetik gorroto bortitzenera doan me-
lodia irregular baten moduko emaitza lortuz: maitasun
mingarrien oihua, konpromisozko hitz iruzurtiak, kexu isi-
lak ezkutatzen dituzten esaldiak... Adierazgarritasunari be-
gira, Jon Martin idazle-bertsolariaren idazkeran, (ziur aski
kontrolaezina zaion) joera lirikoa oso nabaria da.

Topiko bat da pertsonaia eroak eta, oro har, absurdoa eta
irrazionala erabiltzea literaturan (izan ere, abangoardietatik
datorkigun tradizioa genuke, surrealismoarekin estuki lotu-
takoa), errealitatearen alde iluna lantzeko. Zein dugu, bada,
autore batek erotasunaren aldeko hautua egiteko arrazoia?
Erotasunaren erakargarritasuna zenbait faktoreri zor diegu.
Batetik, ez-ohiko irizten omen zaie eroetxean kokaturik dau-
den eleberriei; eta puntu honetan ezin da ahaztu postmoder-
nitate literarioak irakurleari eskaintzen dion garrantzia. Ha-
lako gaiek, bestalde, gizakia gizarte-sistema araututik kanpo
egotera —sentitzera— bultzatzen duten arrazoiak biziki in-
teresatzen zaizkigulako dute arrakasta. Azken batean, Etxa-
guerenean, krudeltasun nabaria eta haurtzaroko traumaren
bat tarteko, ez al du morboak bideratzen argumentua?¶

1. Ikerlan hau Eusko Ikaskuntzak emandako dirulaguntzari esker burutu da. Egilea Euskal Filologian lizentziatua da EHUn. Literatura Konparatua eta Ikasketa Literarioak masterra egin ondoren, egun euskal literatura garaikideari buruzko tesia idazten ari da. *El Correo* egunkariko «Territorios» gehigarri kulturean kolaboratzen du.
2. Gazteleraz dagoen RAEko hiztegiaren iturritik egindako itzulpen askea denez, hona hemen definizio originala: «*posmodernidad*. 1. f. Movimiento artístico y cultural de fines del siglo XX, caracterizado por su oposición al racionalismo y por su culto predominante de las formas, el individualismo y la falta de compromiso social».
3. Antzeko ideia azaldu da jada lan honetan (ikus Lozano Mijaresen formulazioa «Sistema ezarriaren bazterrean» azpiatalean).

Bibliografia

- Agirre, Katixa (2007): *Sua falta zaigu*. Donostia: Elkar.
- Aldekoa, Iñaki; Olaziregi, Mari Jose (2000): *Literatura Unibertsala (XVIII-XIX-XX. mendeak)*. Donostia: Erein.
- Arana, Aitor (2000): *Historia lazgarria*. Bilbo: Euskaltzaindia-BBK.
- Atxaga, Bernardo (1978): *Etiopia*. Santutxu-Bilbo: Pott Liburutegia.
- Augé, Marc (1998): *Los no lugares. Espacios del anonimato*. Bartzelona: Gedisa.
- (2001): *Ficciones de fin de siglo*. Bartzelona: Gedisa.
- Auster, Paul (2008): *Gizona ilunpean*. Irun: Alberdania.
- Baudrillard, Jean (1998): *Cultura y simulacro*. Bartzelona: Kairós.
- Etxague, Gonzalo (2003): *Ahots bilduma*. Irun: Alberdania.
- Foucault, Michel (1982): *Vigilar y castigar*. Madril: Siglo XXI.
- (1989): *Las palabras y las cosas*. Madril: Siglo XXI.
- Kortazar, Jon (1979): «B. Atxagaren 'Etiopia'». *Jakin* 10: 123-127.
- (1984): «'Etiopia'ren estiloaz oharrak». *Jakin* 31: 137-144.
- (1985): *Laberintoaren oroimena*. Donostia: Erein.
- (2000): *Euskal literatura XX. mendean*. Zaragoza: Prames.
- (2007): *Postmodernitatea euskal kontagintzan*. Donostia: Utriusque Vasconiae.
- Linazasoro, Karlos (2003): *Itoko dira berriak*. Irun: Alberdania.
- (2004): *Glosolaliak eta beste*. Irun: Alberdania.
- Lozano Mijares, M^a del Pilar (2007): *La novela española posmoderna*. Madril: Arco/Libros.
- Lyotard, Jean-François (1983): *La condición posmoderna*. Madril: Cátedra.
[Originala: (1979): *La condition postmoderne: rapport sur le savoir*. Paris: Les Editions de Minuit].
- (2001): *La posmodernidad (explicada a los niños)*. Bartzelona: Gedisa.
- Martin, Jon (2008): *Ero*. Donostia: Elkar.
- Olaziregi, Mari Jose (2002): *Euskal eleberraren historia*. Bilbo: Labayru.
- Rodríguez, Jaime Alejandro (1995): *Autoconciencia y posmodernidad*. Bogotá: Instituto de Investigación de signos e imágenes.
- Saizarbitoria, Ramon (1969): *Egunero hasten delako*. Donostia: Lur.
- (1976): *100 metro*. Donostia: Kriselu.
- (1976): *Ene Jesus*. Donostia: Kriselu.

Juan Goyanarte (1900-1967), idazle eta argitaratzaile ahaztua

JOSE RAMON ZABALA

Institutuko irakaslea eta Filosofia eta Letretan doktorea

Euskal diasporan sarritan protagonista bereziak, bitxiak, pertsonalitate berezikoak ezagutu dira; horietako bat, zalantzarik gabe, Juan Goyanarte arrasatearra izan da. Abenturazalea, bidaia zalea, idazlea, argitaratzailea, etxalde handi baten jabea, aberatsa, liberala... berarena misterioz eta hutsunez beteriko biografia dugu. Testuinguru horretan, eta biografiaren harira, ez dakigu hasteko ezta benetan zer zen ere Goyanarte: 36ko gerra baino lehen Estatu espainiarretik alde egindakoa, 36ko iheslaria, bere buruaz erbesteratua, emigrantea... Informazio asko falta zaigu benetan bitxia izan zen pertsonaia hau kokatzeko. Izan ere, zalantza izpirik uzten ez duena bere lanaren balioa eta garrantzia da, bereziki, Argentinan, hain zuzen; eta horri ekingo diogu bereziki datoen lerrootan.

Juan Valentin Goyanarte Resusta Gipuzkoako Arrasaten jaio zen, 1900eko urtarrilaren 10ean.¹ Jatorriz Goianarte familia Elorriokoa zen; aita, Valentin Agustin, bigarren ezkontzaz 1889an Arrasateko Rosa Micaela Resustarekin ezkondu zen. Resustarrak, antza, Arrasatekoak ziren. Bikote berriak adin alde handia zuen: 52 eta 28 hurrenez hurren.

Juan jaio zenean bere aitak 63 urte zituen; hori ezagututa agian hobeto uler daitezke aita- seme arteko diferentziak eta distantziak, hau da, bere biografia irakurriz susma daitezkeen familia arazoak. Juan bosgarren seme-alaba, txikiena, izan zen, gainontzeko laurak neskak izanik; urte batzuk geroxeago beste anaia jaio zen, Vicente, urteen poderioz Juanekin Argentinan biziko zena, hain zuzen. Bere haurtzaroko datu gutxi ezagutzen dugu, garaiko logikaren arabera susma dezakeguna kenduta: XX. mende hasierako Arrasate nekazaritza-herri txiki bat zen; oraindik kooperatibismoak sortuko zituen industria eta zerbitzuak urruti zeuden. Datu horretatik Juan Goyanarteren euskaldun izaera ondoriozta dezakegu eta baita ere, modu batez, haurtzaroan ezagutu zituen giroa, paisaiak eta ohiturak.

Hori gutzia erabat aldatu beharko zuen 1908an; urte horretan, ozta-ozta zazpi zituenean, Salieseko Collège Supérieur-en ikasle bezala matrikulatu baitzuten. Bearnon zortzi urte egingo zituen. Datua ez da hutsala; Goyanarteren biografian ohikoa izango da haurtzaroaz eta gaztaroaz informazio eta aipamen eskasia, eta hortik ondoriozta dezakegu bere familiarekiko harremanak ez zirela oso onak izan. Gurasoei buruzko datu askorik ez izanagatik, susmatzekoa da aita autoritarioa izan zuela (eta horrela uler daiteke nerabeak egin nahi ez zituen ikasketak egitera behartzea) edo, hori ez bazen, behintzat Juan Goyanartek etxeko giroa ez zuela atsegin.

1916an Gasteizko Akademia Militarerra joan zen, non bi urte egin zituen, haren hitzetan «con bastante desgano», hau da, gogorik gabe. Hamabost urte zituen Juanek eta berriro ere bere gogoaren kontrako tokian eta aktibitatean aurkitu dugu. Ziur aski familiaren inguruko informazio gehiago dugunean hobeto ulertuko ditugu deserri horiek. Horiek eta 1918an burutuko duena, hau da, Argentinara joatearena, alegia. Hamazazpi urte zituen orduan. Behin Argentinan, barrualdeko herrietan merkataritza langile moduan aritu omen zen. Ordurako bere bidaiatzeko nahia nabaria zen, zeren eta Argentinatik Brasilera eta Paraguaira joan baitzen.

Erbestealdia edo ihesaldia?

1920an berriro ere Espainiara itzuli zen, antza soldaduska egiteko asmoz. Lehen jaso dugun bezala, milizia ez zen bere gustuko aktibitatea, baina soldaduska egitea espainiar herritartasuna gordetzeko modu bakarra izan zitekeen. Hori dela eta, urte horretan eta hurrengoan Marokoko gerran hartuko zuen parte, nahiz eta horretaz beste informaziorik ez dugun. Egoera latz hori erabat aldatu zen Valentin Goyanarteren heriotzarekin: Juan umezurtz gelditu zen eta, dirudienez, aldi berean herentzia handia jaso zuen. Datua haren orrialde biografikoetan liberazio moduko zerbait bezala jasoda, zeren horren ondorioz gaztearen bizimodua eta aktibitateak aldatuko baitziren, une horretatik bere benetako bokazioei erantzuteko aukera emanez. Goyanarte aberastu egin zen eta diru horrekin ejertzitza utzi² eta, hasteko, bere pasio nagusietariko bati ekin zion, hau da, bidaiatzeari, hasieran Afrikako iparraldetik eta, ondoren, Europan zehar. Une horretatik aurrera Juan Goyanarte bere gogoak asetzen saiatuko da buru belarri, literatura dela, nekazaritza aktibitateak direla, bidaiak eta abenturak bizitzea dela. 1923ko martxoan, Cherburgotik, *Gelria* itsasontzian, Argentinara itzuli zen, Ameriketara lekuzalduko asmotan. Bahia Blancatik gertu dagoen herri txiki batean, Goyenan, mila hektareako etxalde bat alokatu zuen, eta bertan *estanciero* moduan 1925ean nekazaritza eta abeltzaintza aktibitateak egin zituen. Urte hartan Goyena herriarekin hasitako harremanak bere bizitzaren azkeneko egunera arte iraungo zuen.³ Antza denez, negozioak hasieratik joan zitzaizkion ondo, *La Nación*en 1967an argitaraturako ohar nekrologikoan jaso zeneraren arabera: hasierako mila hektareako saila alokatu eta gero, beste lauhun erosi zituen; 1930ean zerealen salerosketa-etxe bat sortu zuen; 1932an, zerealekin egindako operazio on batzuen ondorioz, beste mila hektarea erosi zituen... Negozioen martxa positiboaren bidez arrasatearra aberastuz joan zen, eta ondare horretaz baliatuko zen inte-

lektuala haren kultura egitasmoekin beste maila batean aurrera jarraitzeko.

Kritikari batzuek, aipatutako gertaeretan, hots, penintsulatik alde egite horretan, erbestealdi goiztiarra ikusi nahi izan dute, nolabaiteko ihesaldi ezkutua. Dena den, ez dago daturik bizileku aldatze horretan arazo politikorik ikusteko. Ez dugu posizionamendu ideologikorik ezagutzen, ezta ere ejertzitoarekin arazoren bat izan ote zuen aldaketa hori ulertzeko. Zentzu berean, ez dirudi Espainiara itzultzeko problema berezirik zuenik. Izatekotan, auto-erbeste hori etxeko edo familia-ko deabruengandik ihesaldi bat bezala gehiago uler daiteke.

Izan ere, urte haietako datuak nahiko nahasiak dira. Esaten da, adibidez, hogeita hamarreko hamarkadan, bai European, baita Ipar eta Hego Amerikan ere, bidaia ugari egin zituela. 1936ko gerraren hasierarekin aipatu da, bestetik, bere presentzia gerra-kazetari bezala Espainia errepublikarrean; beste datu kontraesankorrek, eta, aldi berean, fidagarriagoek, 1937an Misiones probintzian, Argentinan alegia, kokatzen dute, Horacio Quiroga idazlearekin batera lanean. Ondoren, 1938tik 1939ra, Europa eta Asia bisitatu zituen. Bigarren Mundu Gerran Errusia aldean ibili omen zen eta han errealismo sobietarraren idazle nagusien lanak ezagutzeko parada izan zuen. Ondoren, berrogeiko urteen hamarkadan, Ameriketara topatuko dugu berriro ere, herrialde desberdinak ezagutzuz: Paraguai, Estatu Batuak, Brasil...⁴ Urte horietan ere espedizio desberdinak egingo zituen, Andes mendizerra gurutzatuz, Patagonia osoa zeharkatuz, Buenos Airestik New Orleans hirira lehorreko bidaia... Bidaldi horiei buruzko lehen eskuko informazioa eman zuen zenbait ipuinetan, gero nobelak izango ziren narrazioetan —besteak beste, *Lago Argentino*, *El ventisquero* eta *Kilómetro 25* liburuetan—, non ezagututako paisaiak, pertsonaiak eta historiak jaso eta moldatu egin zituen. Idazlearen lehenbiziko nobela, *La semilla que trae el viento*, 1940. urtean agertu zen eta dagoeneko izenburuan bertan ikus zitekeen bere narraitiban lurrak izango zuen garrantzia eta presentzia.

Halaber, eta honetaz ez daukagu oraindik datu zehatzik, badakigu Goyanarte Argentinan ezkondu egin zela eta seme-alabarik ez zuela izan; duela gutxi horrela ziurtatu zigun bizirik dagoen Fernando Jorge Goyanarte idazlearen ilobak, hau da, haren anaiaren semeak. Anaia hori, Vicente, Argentinara joan zen baita ere, baina nahiko gazte hil zen, 46 urterekin; haren semearen semea da Fernando Jorge:

Volviendo a Juan Goyanarte Resusta y recurriendo a la memoria lo recuerdo como a un persona muy reservada pero a la vez, muy afectuoso con nosotros, de hecho, cuando él se encontraba en el campo, con su mujer Simone, compartimos cenas y también hemos conocido a varias personalidades del mundo literario. Su costumbre era la de traer al campo, en el verano, gente de dicho ambiente. Amante de la naturaleza y en especial de las plantas, lo recuerdo fumigando y persiguiendo hormigas en la extensa arboleda que rodeaba al camino de entrada al campo —llamado Once Varas— y en el propio jardín de su casa.⁵

Beraz, bere intimitateari buruzko datu eskasia hori ez da harritzekoa, ezen hori bere bizitza osoan ohiko ezaugarria izan baitzen; esaterako, oso zaila da idazlearen argazkiak aurkitzea edo haren familiaren inguruko informazioak biltzea. Fernando Jorgek beste datu interesgarria eman zigun: Ezequiel Martínez Estrada idazlea, Horacio Quiroga eta Leopoldo Lugones eta Enrique Amorim bezala, Juan Goyanarteren lagun hurkoa zen: «Horacio Quiroga le insistía a Ezequiel Martínez Estrada de que comprará campo cerca al de él, pero Juan Goyanarte termina convenciéndolo a Don Ezequiel de que comprara en Goyena». Datu horiek Goyanarte Argentinako sortzaileen erdigunean kokatu dute modu batez.

1951n Victoria Ocampok zuzentzen zuen Sur argitaletxearen eta izen bereko aldizkariaren gerente-bazkide bezala aritu zen. Ordurako lau nobela eta artikulua zein ipuin ugari zituen argitaratuak hedabide desberdinetan; hala ere, aipatutako ekimen horietan bazkide kapitalistaren papera jokatu omen zuen, besterik gabe. Izan ere, hori esperientzia

garrantzitsua izango zen ondorengo ekimenei aurre egiteko, hau da, bere proiektu kultural propioa bultzatzeko unean. Urte horietako dinamismoak, bestetik, idazlea El Libro elkarte kultural argentinarraren partaide, Sociedad Argentina de Escritores delakoaren bazkide eta Argentinako PEN Clubeko partaide izatera eramango du. Beraz, intelektual aktibo eta konprometitu bezala azalduko zaigu, bai ekimen horietan, bai argialetxe aurrerakoia eta munduari irekia sortzeko asmotan.

Argialetxe berritzaile baten alde

1956. urtean intelektual arrasatearrak bere argialetxe propioa plazaratu zuen, Editorial Goyanarte izenarekin hain zuzen. Egitasmo horrek ikuspuntu oso pertsonala izan zuen, ideologikoki modu batez Sur proiektuak zituen mugak gainditu nahian, hasiera-hasieratik bestearen tradizionalismoaren aurrean liberal bezala plazaratu baitzen; mende erdi bat igaro ondoren, esan dezakegu Goyanarte Argialetxeak eragin berezia izan zuela bai Argentinan bai Latinoamerika osoan, estilo, ideia eta moda berriei Amerikako bideak irekiz. Enpresa berriaren ekintzetan bi arlo bereiz ditzakegu: batetik, argialetxearen katalogo aberatsa, non uneko idazle ezagunak berrieekin batera topatuko ditugun; bestetik, *Ficción* izeneko aldizkari kulturala. Orokorrean batean eta bestean antzeko interesak aztertuko ditugu, azken buruan helburu berdintsuekin planteatutako lan proiektu baten ondorioak izan baitziren.

a) *Ficción* aldizkaria

Liburuaren formatuarekin eta «liburu-aldizkari hiruhilabetekaria» lemapean, 1956ko maiatza-ekaineko data du lehenengo zenbakiak. Publikazioaren ibilbidea Juan Goyanarteren zuzendaritzapean zazpi urtez luzatu zen; epe horretan, beti oinarrizko kontzepzioa eta identitatea gorderik, ugariak

izan ziren orrialde haietan eman ziren aldaketak, edukietan zein diseinuan. Dena dela, hasieratik, aldizkaria hiru atal nagusitan antolatzen zen. Lehenbizikoan argitaletxe desberdinei eta liburu berriei buruzko publizitatea jasotzen zen. Bigarrenean mota desberdinetako artikulua, saioak, ipuinak eta komentarioak agertzen ziren; dudarik gabe horixe zen interesgarriena. Hirugarren atalean, azkenik, liburu berrien inguruko informazioak eta komentario desberdinak biltzen ziren.

Publizitatea ezinbesteko diru iturria zen eta, orokorrean, aldizkariaren bizitzan nahiko konstante mantendu zen: Losada argitaletxea, Fondo de Cultura Económica, Emecé, Sur Argitaletxea eta beste asko, haien nobedadeak zabaltzeko unean, orri horietaz baliatu ziren. Aldizkariak berak publizitate horren garrantzia baieztatu zuen behin baino gehiagotan, publikazioa instituzio eta liburutegietan jasotzen zela eta hedabidearen oihartzuna azpimarratuz. Hasiera-hasieratik aldizkariak 30.000 irakurle zituela baieztatuko da bere orrietan, hamar irakurle argitaratutako aldizkari bakoitzagatik; horrek hiru mila aleren tirada ematen digu. Zifra hori —*Ficción* aldizkaria da informazio horren iturria— bost milaraino⁶ ailegatu omen zen aldizkaria errotuago izandako momentuetan.

Aldizkariaren azala beti oso apaindura gutxikoa izan zen: Goyanarteren zuzendaritzapean egon zen bitartean bospasei eredu desberdin ezagutu baziren, aldaketa bakarrak, orokorrean, diseinu horien kolore eta tipografia moldaketa gutxi batzuk izan ziren. Argazkiak azaleko diseinuan ez dira agertuko zuzendaria aldatu arte, hau da, 1963 arte.

Kolaboratzaileen aldetik, aldizkariarena garai hartako luzuzko nomina luze bat zen. Adibidez, lehen zenbakietan Ernesto Sábato, Jorge Luis Borges, Mario Benedetti, Ezequiel Martínez Estrada, Carmen Gándara, Augusto Roa Bastos, Mirta Arlt, Manuel Mujica Láinez, Clarice Lispector, Adela Grandona... kategoriako idazleak aurkituko ditugu. Ikusten denez, kolaboratzaile gehienak argentinarrak eta amerikarrak ziren; izan ere, espainiar batzuk ere agertuko ziren, bes-

teak beste, Guillermo de Torre, María Teresa León eta Francisco Ayala, hirurak erbesteratuak, Guillermo Orce-Remis, Guillermo de Castro, azken urteetan Ricardo Gullón... Kolaboratzaileen joera ideologikoak nolabait aldizkariarena berarena argitzen digu nolabait.

Idazle eta intelektual horien presentzia *Ficción* aldizkariaren orrialdeetan ez zen kasualitatearen ondorioa; esan dezakegu argitalpenak berezko prestigioa lortu zuela, eta hori erakusteko Ernesto Sábatok eta Jorge Luis Borgesek izandako polemika aipatuko dugu. Ezaguna da bi intelektual horien artean urte luzeetan izandako tirabirak eta diferentziak; horietako bat Goyanarteren aldizkarian izan zen, seigarren eta zazpigarren zenbakietan hain zuzen (1957). Polemikaren iturburua Borgesek Sábatoren aurka idatzitako baieztapen batzuk izan ziren, horiek Sábatok beste artikulua batean azaldutakoaren erantzun gisa; eraso oso pertsonala izan zen, zeren eta Borgesek Sábatori 1955ean eroritako diktadura peronistaren aldeko jarrera politikoa gaitzesten baitzion. Polemikaren edukia hobeto ulertzeko, ikus dezagun Sábatoren erantzunaren hasiera, «Sobre el método histórico de Jorge Luis Borges» artikuluan:

El autor de admirables cuentos fantásticos me adjudica las siguientes calamidades: entusiasmo por Perón, defensa de los hermanos Cardoso, defensa de la Alianza, dialecto peronista, análisis tambaleantes y electoralismo. [...] No funda las mencionadas fechorías en citas textuales, ni en informes de la policía, ni en el examen de documentos o libros: quede este anticuado método para personas totalitarias o peronistas. Borges aplica el enérgico método de las meras afirmaciones que hoy es patrimonio de los demócratas.

Eztabaidaren tonua, ikusten denez, gogorra zen benetan. Baina hemen ez zaigu haren edukia hainbeste interesatzen, hori azaltzeko erabilitako hedabidea baizik: bi idazle handi horien deskalifikazioak Goyanarteren aldizkarian agertu ziren, eta horrek, modu batez, haren garrantzia erakusten digu.⁷

Beraz, Amerikako garaiko letrek garrantzi handia zuten aldizkariaren orrialdeetan. Gehienetan prosazko testuak di-

tugu aurrean, poesia ez baita kasik aipatzen bertan. Eta prosa barruan, aldizkariaren interesgune nagusia ipuina izango da, jaun eta jabe. *Ficción* aldizkariak lehenengo zenbakitik genero horren aldeko apustu handia egin zuen eta, orri horietan, zenbakiz zenbaki, haren errebindikazio intelektual sutsua ezagutu zen. Errebindikazio prozesu horretan, zalan-tzarik gabe gailurra 1960 urtean gertatu zen, 24 eta 25. zenbaki monografiko berezian, «Panorama del cuento argentino contemporáneo: 30 cuentos» izenburupean.

Baina aldizkariaren historian hori ez zen monografiko bakarra izan. Azpimarratzekoak dira baita ere aldizkariak antolatutako gai baten inguruko beste zenbaki monografikoak, normalean herrialde desberdinen letrei eskainitakoak: horrela, bosgarren zenbakia Uruguaiako letrei eskainitakoa izan zen (1957), hamaikagarrena (1958) eta hogeita hemeretzigarrena Brasilgoei (1962)... Zenbaki berezi horiek, antza, oihartzun handia izan zuten.

Aldizkariak, bestetik, ia zenbaki gehienetan munduko beste literaturen eta herrien berriak jaso zituen. Ohikoak ziren, esaterako, «letras francesas», «letras inglesas», «letras italianas» bezalako epigrafeak. Kurioski, «letras españolas» izenburua gutxitan agertuko da, eta lehenbizikoa nahiko berandu, hamaikagarren zenbakian (1958an). Esan behar dugu bai zenbaki horretan baita hurrengo aldizkarietan ere, Espainiako literatura aipatzen zenean, oso jarrera kritikoaz egin zela: garaiko idazleak gorai patzen direnean beti Errepublikaren aldekoak dira: Miguel Hernández, Juan Ramón Jiménez... Une hartako errealitatea aipatzen zenean, bestetik, orokorrean ikuspuntu kritiko batetik egiten zen, bereziki disidenteen eta erregimenarekin kritikoak ziren idazleen lanak azpimarratuz. Adibide batzuk emategatik, antzerkiaz, esaterako, Antonio Buero Vallejo eta Alfonso Sastre gailentzen zaie eta artikuluen izenburuak ez du zalantzarako izpirik uzten: «Teatro catacumbico»,⁸ «contemplados con recelo por las autoridades y prácticamente bloqueados por la prensa» (169). Beste kasu batzuetan, Espainiako le-

tren hutsuneak eta gabeziak nabarmenduko dira, esaterako nobelari buruz hitz egiterakoan, kasu horretan Juan Goytisoloren lana azpimarratuz. *Ficción* aldizkariak orokorrean Espainiako errealtatea epaitzerakoan jarrera kritikoa azaldu zuen, eta hori garbiago ikusten da oraindik María Teresa Leónek Gerra Zibilari buruzko *Juego limpio* liburua aurkezteko erabilitako hitzetan: «a un cuarto de siglo de aquella lucha de exterminio sin cuartel» (19. zenbakia, 1959: 19).

Aldizkariaren posizionamendu ideologikoak ez du zalan-tzarako izpirik uzten. Nahiz eta gaiaren inguruko editoriak ez azaldu, garbi ikusten da Francoren diktaduraren aurkako jarrera kritikoa eta kultura errepublikanoaren aldekoa. Zentzu zabalago batean, frankismo eta nazismoaren aurkako kritikekin batera, *Ficción*ek interes berezia eskainiko dio Europako gerran izandako erresistentziari, kontzentrazio esparruetan eginiko gehiegikeriei eta, orokorrean, giza duintasunaren aldeko borrokei. Dena dela, aitortu behar dugu harrigarria egiten zaigula beste motatako adierazpenak ez aurkitzea, zuzendariak berak sinatutakoak. Hori ulertzeko, agian, beste datu bat eman behar dugu: Juan Goyanartek bere burua argentinar bezala aurkezten zuen, ez espainiar bezala.⁹

Urteen poderioz aldizkariak hainbat aldaketa izan zituen, baina, orokorrean, esan dezakegu orain arte esandakoa gorde egin zela. Aldatu ziren, besteak beste, ilustrazioak, arte plastikoei, musikari eta zinemari publikazioaren barruan eman zitzaizen garrantzia,¹⁰ liburu berrien komentarioak handitu ziren, irakurleei haien iritzia bertan biltzeko espazio bat eskaini zitzaizen... Baina funtsean *Ficción*ek bereari eutsi zion 42. zenbakia agertu arte, 1963ko martxoa-apirileko zenbakira arte, alegia, hori izan baitzen Goyanartek zuzendu zuen azken zenbakia. 43. zenbakian orientazio aldaketa nabarmena izan zen: aldizkaria Víctor Sáiz idazlearen eta Rodolfo Seijas filosofoaren eskuetan gelditu zen, eta horiek hedabideari erabateko aldaketa eman zioten; adibidez, aldizkariaren lema «Revista de las Letras y de las Artes» iza-

tera pasatu zen eta, lehen aldiz, argazkiak azalean agertu ziren. Berrikuntza horiek positiboak izan arren, aldizkariaren edukiak eta pluraltasuna hortik aurrera dezente murriztu zirela aitortu behar da, askotan zuzendari berrien inguruko gehiegizko laudorioetan eta goraipamenetan galduz. Aldizkariaren azken zenbakia 1964ko otsailean kaleratu zen.

Goyanartek zuzendu zuen aldizkariaren ibilbidea lerro gutxitan Blas Matamorok laburbildu du oso ondo (1993: 546). Haren esanetan, *Ficción* aldizkaria idazle argentinarren belaunaldi berri bat plazaratzeko oso tresna baliagarria izan zen. Ideologikoki, jarraitzen du kritikari horrek, beste aldizkariak baino irekiagoa zen (*Sur* aldizkariaren kasua aipatuz), irizpide zabalagoak zituen. Aldizkariaren koordinatu ideologikoak garaiko filosofia frantsesaren existentzialismoan eta Ipar Amerikako zein Italiako neoerrealismoan kokatu ditu Matamorok. Egia esateko, horiek ez ziren aldizkariaren iturri ideologiko bakarrak, baina, zalantzarik gabe, nabariak dira orrialde horietan. Komentarioarekin jarraituz, aipatutako kritikariak Argentinako letretako zenbait izen bereizi ditu aldizkariaren kolaboratzaile gisa, besteak beste, aipatu ez ditugunen artean, «Aristóbulo Echegaray, Juan Carlos Ghiano, Gloria Alcorta, Enrique Anderson Imbert, Pablo Rojas Paz, Beatriz Guido».

b) Goyanarte Argitaletxea

Ficción garrantzitsua izan bazen, Goyanarte Argitaletxeak bildutako katalogoa ez zen atzean gelditu. Aipatu dugunez, arrasatearrak argitaletxea eta aldizkariaren zuzendaritza 1963an beste bi intelektualen eskuetan laga zuen; urte hori bere ekimenaren amaieratzat hartzen badugu, ordurako argitaletxearen katalogoan 120 titulu baino gehiago agertu ziren, hori baita 1962an argitaratutako *Lago Argentino* liburuan (371-374) jasotzen den liburu kopurua, zehatz-mehatz 122. Urtebete lehenago aurkeztutako katalogoan, *Ficción* aldizkariarekin batera zabaldua, 109 titulu aurkitu ditugu; be-

raz, argitaletxeak urtero ateratzen zuen liburu kopurua hogei izenburu ingurukoa zen.

Goyanarte Argitaletxearen katalogoek beste alde interesgarria bazuten: literatura inguruko pedagogiarena, hain zuzen, non arrasatearraren beste helburua erakusten zen. Bere asmo nagusia ez zen liburuak besterik gabe saltzea, baizik eta horren bitartez eta bere ekimenaren ondorioz, gizartearen maila kulturala handitzea. Aspektu hori katalogoetan islatu zen modu nabarian. Katalogo horiek, apaltasun handiko liburuxka moduko argitalpenak, normalean ez ziren liburu zerrenda hutsa. Batetik, liburuak gai batzuen inguruan biltzen zituzten, esaterako:

- «Mundua egunean». Hemen gaurkotasunarekin lotura estua zuten tituluak biltzen ziren. Besteak beste, John Gunther-en *Arrastrado por la creciente, Europa por dentro, hoy* eta *Rusia por dentro, hoy*; Reza Pahlavi-ren *Misión para mi país*; Truman Capote-ren *Se oyen las musas*, Roy McGregor-en *Vida y época de Nikita Kruschev*. Liburu multzo horretan kazetaritzatik gertu dauden tituluak aurkitu ditugu, askotan sozialismo errealeko herrien egoerarekiko kezka eta interes nabaria azalduz.
- «Mundua egunean beste herrietan». Aurrekoaren jarraipen modukoa, beste herrialde exotikoagoetara bideratzen zen sail honen interesa: Ozeania, Norman Mailer-en *Los desnudos y los muertos*; India, Bhabani Bhattacharyaren *El que cabalga un tigre*; Guatemala, Miguel Angel Asturias-en *Week-end en Guatemala*; Australia, Nancy Graham-en *El jacaranda púrpura*; Palestina, Lanza de Vastoren *Judas*; Japonia, Hiroshi Noma-ren *El gran vacío...*
- «Emakumea fikzioan». Sail honekin Goyanartek emakumeek idatzitako literaturari buruzko interes goiztiarra azalduko du. Beste tituluaren artean hauek azpimarra ditzakegu: Michéle Saint-Lô-ren *Corazón loco*, Alicia Jurado-ren *La cárcel y los hierros*, Ana O'Neill-en *Cuentos quietos*, Nicole-ren *Se le soltaron los leones*, Eva Hemmer Hansen-en *Escándalo en Troya...*

- «Gizona fikzioan». Bitxia egiten zaigu kasu honetan generoen arteko paralelismoa azaltzea. Hauexek dira titulu batzuk: Guy des Cars-en *Esa extraña ternura*, Gore Vidal-en *El juicio de París*, William Faulkner-en *Luz de agosto*, Albert Cohen-en *El libro de mi madre*, Cesare Pavese-ren *El hermoso verano* eta *Allá en tu aldea*, Félicien Marceau-ren *Carne y cuero*, David Garnett-en *Un tiro en la noche...* Goyanartek garaian oso ospetsua zen Guy des Cars idazle frantsesaren liburu guztiak argitaratu zituela azpimarratu behar da.
- «Latinoamerika». *Ficción* aldizkarian aurkitu dugun Latinoamerikarekiko interes bera topatu dugu argialetxearen katalogoan. Adibide moduan, herrialde eta autore batzuk jasoko ditugu: Argentinako Ezequiel Martínez Estrada-ren *Tres cuentos sin amor* eta Fernando Lorenzo-ren *Arriba pasa el viento*, Brasilgo Carmen Da Silva-ren *Septiembre*, Ekuadorko Alberto Borges-en *La resaca*, Mexikoko Armando Ayala Anguiano-ren *El paso de la nada...* Suposatzekoa denez, arlo horretan argentinarrak protagonismo berezia izan zuten, berrogei izenburu ingururekin, tartean Goyanarterenak berarenak, azken finean, lehen ere esan dugunez, bere burua herrialde horretakoa bezala azaldu baitzuen beti.

Normala denez, liburu bera sail desberdinetan ager zitekeen. Esaterako, Miguel Angel Asturiasen liburua «Beste herrietan» eta «Latinoamerika» sailetan edo María Teresa Leónena «Emakumea fikzioan» eta «Beste herrietan» jaso zen. Intentzio pedagogikoa, aldi berean, ez zen mugatzen izenburuen antolaketara: liburu berezienak eta berriak komentario labur batez azaltzen ziren, horiek ulertzeko oinarriko informazioa eskainiz. Bestetan, argialetxeak kanon propio bat eskaini zuen, hau da, uneko mundu literaturaren ezagutzan egunean egoteko bere fondoak irakurtzeko zerrenda proposamen zehatz bat: «Orden correlativo que se recomienda en la lectura de las obras para dominar las corrientes novelísticas universales de último momento». Ku-

riositate moduan aipatuko dugu zerrenda horretan agertzen ziren lehenbiziko lau tituluak: Enrique Amorimen *Los montaraces*, Miguel Angel Asturiasen *Week-end en Guatemala*, hirugarren Vicente Barbieri-ren *El intruso* eta laugarren Jocelyn Brooke-ren *El chivo emisario*. Zerrenda horretan, zein argitaletxearen liburu guztiak agertu baitziren, Goyanarteren lehenbiziko liburua, *La quemazón*, hemeretzigaren postuan zegoen.

Beraz, horren guztiaren bidez, saltzaile hutsaren jarreratik haratago, asmo pedagogiko nabaria susma dezakegu Goyanarteren lan proposamenetan, irakurleak hezteko proposamen garbia. Argitaletxearen helburu nagusia ez dirudi ahalik eta liburu gehien saltzea denik, edota behinik behin ez hori bakarrik. Ikuspuntu kosmopolita, ireki eta aurrerakoi batetik asmo pedagogiko eta berritzailea ikus daiteke ekimen kultural horren atzean.

Goyanarteren nobelagintza

Ziur aski Goyanarteri kultura alorrean prestigio handiena aktibitate honek eman zion. 1942tik 1967ra hamabi nobela eta hamarka ipuin argitaratu zituen Argentinan sustraitutako idazleak. Horietako batzuek berrargitalpen dezente izan zituzten eta baita beste hizkuntzetarako itzulpen-bertsioak ere. Horien artean, titulu ezagunenak, besteak beste, *Campos de hierros* (1951), *El ventisquero* (1956), *Tres mujeres* (1956) eta *Kilómetro 25* (1959) izan ziren.¹¹ Baina guztien gainera ezagunena *Lago Argentino* eleberria dugu. 1955ean agertua, idazlearen bizitzan gutxienez sei edizio izan zituen eta alemanez, italieraz eta frantsesez ere agertu zen. Gaur egun, oraindik orain, orrialde horietan egin zituen Patagoniako deskribapen bizien ondorioz, bidaia literaturaren barnean liburu horren aipamena aurkitzea ez da arraroa.

Lago Argentino nobela idazlearen beraren bidaietan dago oinarrituta. Gorago esan dugunez, kontinentearen hegoaldea behin baino gehiagotan bisitatu zuen, eta bidaia horie-

tan ezagututako pertsonaiak eta istorioak bildu zituen nobela honetan; horrela azaldu zuen liburua azal hegaletan:

Los orígenes de este libro [...] son modestos. El autor estaba haciendo un viaje de veinticinco días a caballo por el extremo norte de Tierra del Fuego [...]. Quería visitar sin prisa aquellas regiones de ensueño [...]. De regreso a Buenos Aires, el autor comenzó a escribir un simple cuento inspirado en aquel trágico episodio de la vida de don Guillermo Bridges. Mientras trabajaba, comenzaron a atropellarse en la punta de su pluma los recuerdos de sus andanzas patagónicas y el cuento se fue hinchando hasta tomar las voluminosas proporciones de este *Lago Argentino*.

Ene ustez, lerrootan oso garbi azaldu zuen Goyanartek bere lan metodologia, eta ez da kasualitatea bere obra, orokorrean, naturalismoaren barruan kokatua aurkitzea. Idazleak bere esperientziez idazten du, Argentinako errealitatearen inguru eta egoera gordinenak azaldu nahian. Horrela azaldu zuen *La Nación* egunkariaren kazetari ezezagun batek Goyanarteren nobelagintza:¹²

Su mejor novela, y la que le dio dilatado renombre es *Lago Argentino*, en la que la Patagonia aparece incorporada a la geografía literaria argentina con caracteres netos y definidos. Casi todos sus libros posteriores fueron también esfuerzo visible para presentar documentos vitales de sectores ignorados de la vida argentina frente al resto del país.

Estilo eta teknika ikuspuntuetatik, Jose Angel Ascunce irakasleak, Arrasateko idazlearen literatura gure artean ongien aztertu duenak (1994: 232), horrela definitu du Goyanarteren estiloa: narratzaile moduan teknika naturalistak erabiliz muturreko objektibismoa bilatu zuen, modu horretan pertsonaien izaeretan sakontzeko; idazleak, azken buruan, inguru geografiko bortitz batean kokatzen diren gizaki batzuen ametsak eta kezkek azaldu nahi ditu, askotan izaki basati eta primarioen testigantzak. Aipatzekoa da, bestetik, nobelaren protagonistak Espainiatik ihes egindako anarkista batzuk direla.

Azken urteak

1963an, lehen aipatu dugunez, Goyanartek erretiroa hartu zuen. Aldizkariaren eta argialetxearen ardurak¹³ beste intelektualen eskuetan utzi eta gero, idazlea Goyena herrian lekuratu zen. Antzaenez, handik aurrera buru belarri bere gogo nagusietan jardun zuen osorik: haziendako lanetan eta bidaietan. Urte horietaz ez dugu beste informazio zehatzagorik aurkitu. Dena dela, horietaz disfrutatzeko ez zuen denbora luzea izan, zeren zoritxarrez lau urteren buruan heriotza iritsi baitzitzaion. Idazle eta argitaratzailearen akaberan nahiko goiztiarra izan zen, 1967ko urtarrilaren 20an, Goyena herrian, eta bertan dago egun lurperatuta. 2004tik herri horretako jolas parke batek idazlearen izena du, Goyanarte familiak herriari emandako lurretan. 1967an bertan Arrasateko semearen azken liburua agertu zen, hil ondokoa beraz: *Gestación*.

La Nación egunkariak, non gure idazleak askotan kolaboratu zuen, argentinar bezala nazionalizatutako euskaldunari horrela eman zion azken agurra: «El nombre de Goyanarte quedará en la literatura de nuestro país como el de un hombre identificado con la realidad argentina en todas sus manifestaciones». Ziur aski hori izan zen bere helburu nagusietariko bat, eta, beste asko bezala, erabat bete zuen Juan Goyanartek, Euskal Herrian jaio eta, beste aberkide anitz bezala, munduari irekita bizi izan zen euskaldunak.¶

-
1. Jaiotza erregistroaren arabera, jaioberria San Juan Bautista elizan bataiatu zuten, eta jaiotzaren helbidea Arrasateko Iturriotz kalea 13 da.
 2. Nahiz eta beste informaziorik ez izan, pentsatzekoa da Goyanartek beste norbait ordainduko ziola bera ordezkatzeko. Urte haietan oso ohikoa zen hori egitea, azken buruan soldaduska egitea edo gerrara joatea diru kontu hutsa baitzen.
 3. Goyena herriak, euskal etimologia izan arren, gaur egun dakigunez ez du euskal komunitate garrantzitsurik. Dena dela, hor nonbait egon behar izan zuten euskal emigranteek, gelditu diren abizenak eta lekuak testigu: «Los Gorostegui», «Serafina Baskoy» haur eskola...

4. *La Nación*en esaten da Argentinako diktaduraren garaian Goyanarte Brasileran joan zela bizitzera.
5. Informazio hori 2009ko irailaren 8an bidalitako email baten bidez jasotzen duen. Bertan nik gaizki jasotako beste informazio bat ezeztatu zidan: Juan Goyanartek ez zuen alabarik izan.
6. Datu hori 1959ko maiatza-ekaineko zenbakian aurkitu dugu. Zenbaki horretan esango digute 50.000 irakurle zituela aldizkariak eta ez edozein irakurle, «gran capacidad adquisitiva» zuten irakurleak baizik.
7. Hori izan daiteke Borgesek euskaldunen aurka beti erakutsi zuen gorrotoaren iturri bat? Jakina denez, horrek behin baino gehiagotan errepikatu zuen euskaldunek kultura unibertsalari ez diogula inongo ekarpenik egin; esaterako: «los vascos me parecen más inservibles que los negros. Y ¡fíjese que los negros no han servido para otra cosa que para ser esclavos!» (*Confesiones, confesiones*. Buenos Aires: Sudamericana, 1988, 105. or.); eta hori esaten zuen Goyanarteren lan eskerga ezagutu arren. Borges eta Goyanarteren arteko harremana aurretik *Sur* proiektuan izan zen; beraz, argentinar idazleak ezagutzen zuen euskaldunen lan intelektuala Argentinan, behintzat euskaldun batena. Borgesek iritzian, beraz, ez dago informazio falta, gorroto pertsonala baizik.
8. Testu hori Alvaro Fernández Suárezek sinatu zuen.
9. Beste aldetik ere esan behar dugu Goyanarte nahiko zorrotza zela bere iritzia edo bere buruari buruzko informazioak ematerakoan. Adibidez, aldizkariaren ibilbidean editorialak oso arraroak izan ziren beti eta, agertzen zirenean, gehienetan eduki informatibo hutsa izaten zuten.
10. Hori adierazteko, adibidez, hemezortzigarren zenbakitik aurrera aldizkariaren lema hauxe izan zen: «Cuentos, ensayos, cine, música, libros, teatro, crónicas, artes plásticas».
11. Esaterako, liburuaren balorazioan, Blas Matamoro kritikariak hiru titulu aipatzen ditu bereziki: *Lago Argentino*, *Campos de hierros* eta *Tres mujeres*, azken hori zatika *Ficción* aldizkarian argitaratua.
12. Egun bereko egunkarian beste kazetari anonimo batek lerro gutxitan desmitifikatu zuen Goyanartek Patagoniari buruz zuen ezagupena: «Goyanarte no ha sido nunca 'poblador patagónico'. *Lago Argentino* es pues el simple resultado de algunos viajes de turismo y no el de una experiencia 'vívida'. La mayor parte de *Lago Argentino* fue escrita en la playa de Copacabana».
13. Batak zein besteak funtzionamenduan iraun zuten, batez ere argialetxeak, non prestigio handiko izenburuak argitaratzen jarraitu zuten: Jean Giono-ren *Viaje por Italia*, Mikhail Bulgakov-en *Corazón de perro*, William H. Gass-en *La ficción y los personajes de la vida*, Vladimir Propp-en *Morfología del cuento...* (Rodríguez Ganuza). Argialetxeak, gorabehera asko izan arren, 1984 arte bizirik jarraitu zuen.

Bibliografia

Goyanarteren bibliografia

• Narrazioak

«El corral de hielo». *Cuadernos Americanos* 1, 1946: 265-290.

Izenburu ezezaguna. *Sur* 217-218, 1952ko azaroa-abendua.

Narrazio eta artikulua ugari daude biltzeko hainbat hedabidetan, besteak beste, *La Nación*, *La Prensa*, *Crítica*, *Noticias Gráficas*, *El Hogar*, *Atlántida*, *Leoplán*, *Saber Vivir...* Bilketa eta ikerketa lan hori egin gabe dago.

• Nobelak

La semilla que trae el viento. Buenos Aires: Club del Libro, 1940.

La semilla en la tierra. Buenos Aires: Club del Libro, 1942.

La quemazón. Buenos Aires: Sur, 1943.

El ventisquero (*Lago Argentino* nobelaren pasarte bat). Buenos Aires: Emecé Editores, 1950. Frantsesez, *Le Glacier*. Paris: Revue de Deux Mondes.

Campos de hierros. Buenos Aires: Losada, 1951.

Lunes de carnaval. Buenos Aires: Sur, 1952.

Fin de semana. Buenos Aires: Goyanarte, 1953.

Lago Argentino. Buenos Aires: Emecé Editores, 1955. Bosgarren edizioa: Editorial Goyanarte, 1961. Frantsesez: *Les Hommes du Lac*. Paris: Fasquele Editeurs. Itaziaz: *Lago Argentino*. Erroma: Gherardo Casini Editore.

Alemanieraz: *Lago Argentino*. Frankfurt am Main: Heinrich Scheffler Verlag.

Tres mujeres. Hiru ataletan *Ficción* aldizkarian argitaratua. Buenos Aires: Editorial Goyanarte, 1956.

Kilómetro 25. Buenos Aires: Goyanarte, 1959.

Farsa. Buenos Aires: Goyanarte, 1961.

Gestación. Buenos Aires: Goyanarte, 1967.

Juan Goyanarteri buruzko testuak

«Juan Goyanarte». *El Libro* 213-215, XVII. urtea, 1967ko urtarrila-martxoak: 6. Ascunce, José Angel: «Pensamiento, creación literaria». In *La cultura del exilio vasco I*. Donostia: J.A. Ascunce argitaratzailea, 1994.

Hermes Villordo, Oscar: «Kilómetro 25 por Juan Goyanarte». *Ficción* 24-25, 1960ko martxo-ekaina.

La Nación: «Juan Goyanarte». *La Nación*, 1967-I-21.

Matamoro, Blas: «Ficción». In Ricardo Gullón (zuz.): *Diccionario de la literatura española e hispanoamericana*. A-M. Lehenengo liburukia. Madril: Alianza Diccionarios, 1993: 546.

Pinto, Juan: «Realismo y realidad en la obra de Juan Goyanarte». *Ficción* 35-36-37, 1962.

Rodríguez Ganuza, Javier: «Juan Goyanarte Editor» (<http://bibliotraducciones.com/editoriales/argentinas/juan-goyanarte-editor.php>).

Zabala, Jose Ramon: «Juan Goyanarte, bide berriak kultura latinoamerikarrean». In J.A. Ascunce (koord.): *El exilio: debate para la historia y la cultura*. Donostia: Saturrarán, 2007: 423-439.

— «Goyanarte, Juan», Hamaika Bide Elkartearen webgunean, biografien atalean (www.hamaikabide.org/biografias.php).

ARTEA 87

Subjektibotasuna lanean • Greba orokorra
Greba-objektuak • Artistak greban

HAIZEA BARCENILLA

TEKNOZIENTZIA 92

Axolagabekeria • Polioarenak
Txintxin txintxin • Vostok lakua

INAKI IRAZABALBEITIA

LITERATURA 99

Stefan Zweig-en heriotza
Suizidioak eta literatura
Euskal Herriko idazleak

GOIZALDE LANDABASO

SOZIOLINGUISTIKA 106

Demolinguistika
Oinarri metodologikoa eta aztertutako unibertsoa:
irudikapenen garrantzia
2011ko egoera demolinguistikoa

LIONEL JOLY

GLOKALIA 114

Zorrak kitatu eta kito?
Euroaren pisua, larregi?
Zonbiak nonahi

JOSU LARRINAGA

Subjektibotasuna lanean

1997an argitaratu zuen Maurizio Lazzaratorok *Lavoro Immateriale. Forme di vita e produzione di soggettività* (Ombre Corte) liburua, lanaren antolakuntzaren alorrean gauzatzen ari ziren aldaketak eta horiek sortuko zuten produkzio modu berria kontzeptu batez adieraziz: lan immateriala. Ekoizpen post-fordistan sartu garela dio Lazzaratorok: une berri honen oinarritzko truke-merkantzia, objektua bera izatetik, komunikazioa da. «Komunikazio modeloan» sareak garrantzi ezinbestekoa izango du, eta langileek sare horietatik mugitu, horiekin etengabean garatu eta lan egiteko sare propioak ezartzen jakin beharko dute. Hots, lan-harremanak ez dira soilik aginte-konplitze dikotomia batean oinarrituko, eta edozein langilerengandik inplikazioa, inizatiba-hartzea, erresponzabilitatea eskatuko da, ordea. Horren balioa bere subjektibotasunean oinarrituko da, bere elkar komunikatu eta ideia berriak proposatzeko ahalmenean. Langileak lanarekin estuki lotuko dira, gauza propio bat bezala ulertuz kasik, eta honetara bere errekurtsio pertsonal guztiak ekarriz.

Zein dira Lazzaratorentzako «komunikazio modelo» horretan informazio eta kultura edukiak sortzen dituzten aktibitate-motak? Batetik, logikoa den moduan, komunikabide berriekin lotura daukatenak: zibernetika, sare informatikoak, konputerizazioa. Baina, bestetik, maila berean kokatzen ditu orain arte nekez «lan» bezala definitutako beste batzuk, esaterako, estandar kulturalen, moden, gustu eta joeren finkatzera laguntzen dutenak: iritzi publikoaren sorreran eragina dutenak, alegia.

Lan horiek garrantzi handia hartzen dute ekoizle-konsumitzaile arteko lotura deuseztatu delako. Denok gara kon-

tsumitzaile egun, rol horrek ekoizpenak baino garrantzi handiagoa har dezakeelarik. Ez dago kontzepzioaren eta gauzatzearen arteko banaketarik, ezta lanaren eta sorkuntza-kapazitatearen artekoa ere, ezta, azken finean, autoreen eta bezeroen artekoa ere. Horren adibide izan daitezela hurrengo produktuaren diseinua egiteko kontsumitzaileen proposamenak konkurtso mediatikoetan jasotzen dituzten ekime-nak, edo Movistarren kasuan bezala, gizartearen joerak be-reganatu eta kontsumora bultzatzeko irudi batean bihurtzen dituztenak.

Eta zein profesio dira, egilearen ustetan, euren ezaugarri propioengatik horrelako sisteman ahokutzen direnak, produkzio-antolakuntzaren faborean? Bada, «sortzaile-lanak» deritzonak. Hasteko, kapazitate oso desberdinak elkartzen dituztelako langile bakar batean: ahalmen intelektuala; sorkuntza, imajinazioa eta eskuzko gaitasun teknikoak elkar-tzeko aukera; enpresa txikien kudeaketa; erlazio pertsona-len kudeaketa eta integrazioa; kooperazioan lan egiteko ka-pazitatea. Orokorrean, horrelako lanak, Lazzaratok oso on-do dioenez, saretan antolatzen dira, proiektu motzetarako, unitate mugikor txikiak integratuz eta lan batzuetatik bestee-tara higituz, egonkortasunari iruzur eginez.

Lan horien ezaugarriak prekarietatea, esplotazio basatia (askotan norberak bere buruari egindakoa, lana «berea» sen-titzearen logika horren barnean), mugikortasun zoroa eta bizitza pribatu eta profesionalaren arteko banaketaren dese-gitea da. Intelektual prekarioaren figura berria, alegia.

Kulturaren lan-sistemaren erretratu nahiko fidel eta kru-dela da Lazzaratok eskaintzen duena, eta bere onurak di-tuen arren (ikasteko eta berritzeko aukera, esate baterako), askoz gehiago dira alde txarrak, langileak makinak bezala ulertzeaz gain, euren subjektibitate eta pertsonalitatea ere ekoizpenerako unitate bezala erabiltzen dituelako. Eta oke-rrena zera da: kultura-lanetan errotik ezarria egoteaz gain, beste lan motetara ere zabalduz doala. Hori da etorkizune-ko eszenatokia.

Greba orokorra

Azken hogeita hamar urteetan grebak langileek presioa egiteko tresnatzat indarra galdu du. Produkzio sistema berriekin lotura zuzena du horrek, globalizazioak eta mundializazioak betiko aldatu dituen sistema horiekin, hain zuzen. Langilea kontsumitzaile eta tendentzia-sortzaile da aldi berean, eta nahiz eta lantokira ez joan, bere rol gehienak betetzen jarraitzen du: irudi bat sortzen, erlazioak ezartzen, komunikatzen, kontsumitzen. Eta horregatik ere grebak indarra galdu du: ez da lana galtzearen beldur garela, baizik eta badakigula ez garela gu egun pare batez lanari utzita produkzioari benetan min egin diezaioketen langileak: langile horiek Txinan eta Filipinetan daude egun. Geure kasuan, askotan, gaur egiten ez dugun lana bihar egingo dugu, geure burua auto-esplotatuz, eta produkzio mundialak aurrera jarraituko du atzera begiratu gabe.

Greba mugimendu sinboliko bihurtu da, demokraziaren hutsuneak argitara ateratzen dituen adierazpen inpultso, botererik gabe gaudela dakigun arren, geure presentzia ikusaraztera bultzatzen gaituena. Hori dela eta, inork ez du greba mugagabe bati buruz hitz egiten: sinbolismoaz ari garelako, eta ez benetako eraginkortasunaz. Hala ere, orain etsitzen badugu, guda galdua egongo da. Aprobetxatzen jakinez gero, sinbolismoak ere boterea baduela konturatzeko unea da: galde diezaiotela Elizari. Gizarteak bere egoera berria ulertu eta baliatzen ikasi behar du, eta hori lortzen dugunean berreskuratuko dugu gure indarra.

Greba-objektuak

1999an Jean-Luc Moulène frantziar artistak mostra bat aurkezten du. Bere izena: *objets de grève*, greba objektuak. 1980tik aurrera bilatu dituen objektu bitxi eta bereziak agertzen ditu, hots, langileek greban zeudenean lantokiak okupatu eta ekoiztutako objektuak, serie txikian, greba bera or-

daintzeko edo aldarrikapenak egiteko. Horrelako hogeita lau objektu lortu ditu Moulènek, horien artean «Monopoly» beharrean «Chomageopoli» («Langabeziapoli») joko bat, azpialdean «Lana, solidaritatea, askatasuna, justizia» grabatua duen zartagina, «Solidaritatearen perfumea» dioen flaskoa, borrokaren kolore gorrian ekoiztutako umeentzako zapatatxoak. Guztiek egileen iaioetasuna eta sorkuntza-kapazitatea erakusten dute, produkzio-modu mekanizatuari subjektibotasunaren balioak gehituz.

Objektu horien eta orokorrean fabrika horietan ekoizten zirenen arteko desberdintasuna ez da bakarrik formala; komertzializazio sistema guztiz alderantzizkoa da, alegia. Produktu horiek serie txikietan sortzen ziren, eta grebaren berri emateko balio zuten, panfletoen modura, aldi berean lanik ez egindako egunen galerak orekatzeko dirua ematen zutelarik. Solidaritate objektuak ziren, greba bermatzen zutenek laguntza eta errekonozimendu modura erosten zituztenak. Mikrosistema ekonomiko propioa osatzen zuten, patrioi irabazirik eman gabe greba jasangarria egin eta aldi berean langileen balioa erakutsiz.

1970eko hamarkada bukaerakoak eta 1980koak dira Moulènek aurkitutako objektu guztiak, eta egun oraindik baten batekin topo egiterakoan biltzen badu ere, oso gutxitan gertatzen zaio. 80ko hamarkadak birmoldaketa industrialak ekarri zuen, eta objektu horiek, instalazioen okupazioa eta rolen aldaketa adierazten duten arren (langileak ekoizle iaio, nagusi eta erabaki-hartzaile bihurtuz), horrekin batera desagertzen ari zen sistema oso baten balioaren aldarrikapena egiten zuten: fabrikek, euren langileekin, oraindik originalak, kalitatezkoak eta baliagarriak ziren objektuak produzitzeko zuten kapazitatea aldarrikatu nahi zuten. Hiltzen ari zen sistema baten azken oihua dira poesiaz eta idealez betetako objektu horiek, erlikia musealizatuak. Aldi berean, ordea, produkzio eta ekonomia sistemak modu sinbolikoan geure onerako erabiltzeari buruz hitz egiten digute, eta mezu hori ez da inolaz ere zaharkitu.

Artistak greban

Zertxobait ironikoa suerta daiteke artisten greba bati buruz hitz egitea. Irakasleek greba egiterakoan eskolak ixten dira; okinak egiten badu, ez dugu ogirik. Baina artista batek greba eginez gero, zein da gizartean eragin zuzena? Orokorrean, inork ez luke greba horren berri izango, artisten lana ezkutua delako, ikusezina proiektuen aurkezpen publikoa gertatzen den arte. Are gehiago, nahiko zabaldua dago gizartean artistek ez dutela lanik egiten: ideia bat dutenean, beste norbaiti egiteko eskatu eta bizitzen jarraitzera dedikatzen direla uste dute askok.

Gainera, artistek euren lanen ordaina lortzeko modu bakarra merkatuan barneratzea da maiz, eta merkatuari grebak berdin dio, argia baita espekulazioak ez duela diruaz beste ezer ekoizten. Askotan, artearen diruaren biderkatzeari aktibitate-eza ondo dator: urte batzuk pasatzen utzi eta erositako lanak askoz gehiago balio dezake.

Eta hala ere, artearen greba luze batek eragin zuzenak izango lituzke. Eragin ekonomikoak, artistak ekoizle izateko kontsumitzaileak direlako aurretik (olioa, akrilikoa, silikona, mihiseak, egurra, brontzea, plastikoa, papera, tinta..., baina baita argazki-kamerak, bideo-kamerak, ordenagailuak, inprimagailuak, eskanerrak...). Baina, batez ere, eragina sinbolikoa litzateke. Museo eta arte zentroetara iristerakoan gela zuri, handi eta hutsak aurkituko genituzke; ez litzateke zentroen aurrean pankartarik egongo, ezta etxeetan mural margoturik. Festetako posterrik ez zen izango, ezta instituzioetako sinbolorik ere (Eusko Jaurlaritza, unibertsitatea, La Caixa). Ez zen libururik argitaratuko, klasikoak izan ezik, eta antzerkirik ez zen ekoiztuko. Zuzeneko musika-kontzertuak bukatuko lirateke. Mundua grisa, tristea, hutsa eta mekanikoa, errepikakorra eta identitaterik gabea izango litzateke, nahiz eta produkzio mundialak jarraitu. Horrek, agian, gure munduari buruz zerbait erakutsiko liguke.

Beraz, zergatik ez artisten greba?¶

Axolagabekeria

Martxo erdialdeko larunbata zen. Ilunabarreko Teleberri informatiboa ikusten ari nintzen ETB2n. Halako batean emakumezko bat agertzen da esanez berak ez dituela bere bi umeak txertatu eta esperoan duena ere ez duela txertatuko. Txertoek ondorio txarrak izan ditzaketela gaineratu zuen, bere umeak ez direla gaixotu txertatu ez izanagatik eta antzeko argudioekin jarraitu zuen. Haren ondoren mediku bat agertu zen, txertatzearen alde hitz egingo zuela pentsatu zuen inozo honek. Bai zera! Ama hark esandakoari kutsu medikoa eman eta txertoak zein kaltegarri diren jo eta su aritu zen. Berria luzea izan zen, telebista-neurritarako oso luzea.

Harriturik emazteari so egin nion eta esan nion: ‘nola da posible?’. Eguerdian ere bota zutela esan zidan.

Entendi dezaket gaizki informatutako jendeak uste izatea txertatzea kaltegarria dela eta uko egitea txertoa jartzeari ustezko askatasun baten izenean. Nekezagoa iruditzen zait ulertzea mediku bat joko horretan sartzea, txertatzea ez delako norberari soilik eragiten dion kontua eta hirugarrenen- gan eragina izan dezakeelako. Alabaina, guztiz konpreniezi- na iruditzen zait telebista publikoak ustekeriei eta sasijakin- tzari su ematea eta erakusleiho konparaezina eskaintzea. Are gehiago, administrazio publikoa bultzatzen ari den osa- sun-politikaren kontrako erreportajeak lantzea. Izan ere, emandakoa ez da albistea, gertatu den zerbait, baizik eta be- rriaz bila joandako informazioa. Kontzienteki landutakoa da. Ez dakit zeinen ardura den informatiboetan ematen den informazioaren zuzentasuna eta kalitatea zaintzea. Kasu ho- netan guztiz tronpatu da.

Bestetik, umeak txertatzea, bereziki hirukoitz birikoaren txertoa jartzea, nolatan oraindik erabaki pertsonalaren baitan egon daitekeen nekeza egiten zait ulertzea. Ez da askatasun pertsonalen esparruan erabaki daitekeen auzia nire irudiko. Sozietateari eragin diezaiokeen osasun-arazo larri baten testuinguruan kokatu behar den deliberoa da, ordea. Txertatzeak, nire ustez, halabeharrezkoa behar zuen izan. Gure sozietatean arazo asko, horietako batzuk munta txikiagokoak, derrigortzearen bidetik tratatzen dira, autoan uhala lotu behar izatea, esaterako. Ondorioetara joanda, uhala jartzeak ala ez jartzeak erabaki hori hartu duenari soilik eragiten dio istripurik badu. Txertoen kasuan, ordea, batak hartzen duen erabakiak ekartzen du populazioaren zati bat eritasun horien kontrako defentsarik gabe egotea eta eritasuna berrager dadin erraztea. Horrek, gainera, hirugarrenei eragin diezaietke, baita txertatu direnei ere, gaixotzeko arriskuan ipintzen dituelako, hots, sozietate osoari eragin diezaiokeen osasun-arazoa sor lezake.

Telebista pribatuek, iritzi-askatasunaren izenean, nahi dutena esateko eskubidea dutela defendi nezake, baita taroteko eta astrologiako saioen bidez sosak biltzea ere, nahiz eta dudak dauzkadan informazio hori lerratua bada eta osasun publikoaren kontrako iritziak zabaltzea bada. Aitzitik, telebista publikoak ezin ditu informazio lerratu eta faltsuak zabaldu, eta are gutxiago kontrastatu edo kontrapisatu gabe. Horrelakoa izan da aipatu dudan berria, eta ETBk mesede eskasa egin dio gure osasun-sistemari; herritarrak informatu eta formatu beharrean desinformatu eta nahastu ditu.

Polioarenak

Txertoak ez dira guztiz kaltegabeak. Batzuetan ondorio kaltegarriak eragin ditzakete txertoa hartu duen pertsonarengan. Poliomieltisaren txertoa da horietako bat. Poliomieltisa eritasun birikoa da, gizakion gorotzen bidez transmititzen da. Birusa kutsatutako jakiak edo edariak hartzean

barneratzen da giza gorputzean. Milaka urtetan gizakion bi-daia-lagun izan da. Polioak bereziki ume eta gazteei eragiten die. Kutsatutako kasuen %1ean, birusa nerbio-sistema zentrolean sartzen da neurona motorrak hondatuz, eta, ondorioz, perlesia eragiten du. Polioa eritasun endemikoa izan da XIX. mendearen bukaera arte. 1880ren bueltan lehen epidemiak agertu ziren Europan, eta XX. mendearen hasieran mundu osoan ohizko bilakatu ziren epidemiak, hirietan eta udan bereziki. Osasun-arazo larri bilakatu zen.

Polioaren kontrako txertoak 1950eko hamarkadan garatu ziren. Jonas E. Salk-ek indargabetutako birusak zituen txertoa garatu zuen eta 1955ean hasi zen erabiltzen. Txerto hori injekzio bidez jarri beharra dago. Bestetik, Albert B. Sabin-ek ahuldutako birusak zituen txertoa garatu zuen eta 1962an erabiltzeko baimena lortu zuen. Txerto hori ahotik hartzen da ttantatan. Gogoan dut txikitan txerto hori hartu izana azukre-koxkor batean jarriz. Gure semeek, ordea, injektatutako txertoa hartu dute.

Bi txertoak eraginkorrak dira polioa tratatzeko. Bi txertoon erabileraren ondorioz egun munduko hiru estatutan da eritasuna mehatxu neurgarria: Nigerian, Pakistanen eta Afganistanen. Injekzio bidezko txertoa ahoz hartutakoa baino 20 aldiz garestiago da, eta horregatik izan da azken hori gehien erabili den txerto-mota, herri pobreenetan bereziki. Salken txertoak badu, era berean, osasun-azpiegitura ahulak dituzten herrietan beste desabantaila bat, trebatutako pertsonak jarri behar dutela txertoa. Sabinena, ordea, trebakuntza txiki bat duen edozeinek bana dezake. Gainera, ahozko txertoaren bidez hartutako birus ahulduak gorotzen bidez iraitzen dituzte txertatutakoek. Horrek txertatu ez direnengan txertatze induzitua sortzen du birus ahulduaren eraginez eta txertaketa-kanpainen eragina arinago zabaltzen da populazioaren artean. Oraingo datuen arabera, 56 herrik erabiltzen dute injektatutako txertoa, 60k biak eta 121ek ahozko txertoa soilik.

Ahozko txertoak, ordea, arazo etiko bat planteatzen du. Txerto horrek polioa eragin dezaketen hiru birusen aldaera

ahulduak ditu; 1, 2 eta 3 deritze horiei. Kasu oso bakan eta berezietan 2 motako birus ahulduak perlesia eragiten duen polioa sorraraz dezake txertatutako pertsonen artean. Bestetik, badirudi 2 motako birusa jada ez dabilela naturan, eta agertzen ari diren 2 motako polio kasuak txertoak induzitutakoak direla, zuzenean ala txertatutakoaren gorotzen bidez zeharka. Egoera horrek, jakina, dilema etiko baten aurrean jartzen ditu osasun-arduradunak: zilegi al da 2 motako birusaren kontrako ahozko txertoa ematen jarraitzea? Aditu batzuen ustetan, ahozko txertoan 2 motako birus ahuldua ezabatu beharko litzateke eta 1 eta 3 motetakoak soilik banatu, naturan ez dagoelako jada arriskurik eta txertoa delako arrisku bakarra. Beste batzuek, ordea, prekauzio-printzipioa aplikatuz, esaten dute hobe dela induzitutako perlesia kasu gutxi batzuk izatea, balizko epidemia baten aurrean populazioaren zati bat babestu gabe izatea baino.

Polioaren erradikazioan lanean ari diren hainbat erakunde 2 motako birusa txertotik kentzearen aldeko lobby lana egiten ari dira Munduko Osasun Erakundearen aurrean, eta horrek datorren maiatzean egingo duen batzar orokorrean arazoaz erabaki bat har dezake.

Nire irudiko, hirugarren bidea ere bada, eta hainbat eragile horren alde egiten ari da lan. Konponbidea izan daiteke bi txertoak, injektatutakoa eta 1 eta 3 motako birusak dituen ahozkoa, aldi berean erabiltzea. Horrek posible egingo luke injektatutako txertoaren dosi txikiagoak usatzea. Injektatutako txertoak 2 motako polioaren kontrako lana egingo luke. Kalkulatu denez, dosi txikiagoak baliatzeak ahalbidetuko luke injektatutako txertoaren kostua ahozkoa baino soilik 2-3 aldiz handiagoa izatea. Horrek erraztuko luke herri pobreenek injektatutako txertoa erabiltzea, baina oraindik egoki prestatutako osasun-teknikarien eskasiaren arazoa hor legoke.

Polioaren kasuak garbi darakutsa txertoek arrisku-faktore bat baldin badute ere, zeinen ondorioak ikuspegi pertsonaletik oso mingarriak izan daitezkeen, sozietateari dakar-

kioten onurek guztiz onartzeko moduko bilakatzen dutela arrisku hori. Eta bizitza arriskuak kudeatzeko artea da neurri handi batean.

Txintxin txintxin

Diruaren hotsa... zioen kantak. Arrazoirik ez zaio falta. Aurreko batean datu adierazgarriarekin egin nuen topo. AEBetako hauteskunde primarioetan bi hautagai nagusiek urtarilaren 31 bitartean kanpainarako bildutako sosak: Mitt Romneyk eta Barack Obamak 98,8 milioi dolar bilduak zituzten ordurako. Horri erantsi gainerako hautagaiek bildutakoa! Gainera, ordutik hona bi hilabete pasa da eta pentsatzekoa da bi-biek poltsa loditzen jarraitu dutela.

Datu hori aurkitu nuen tokian bertan zientziarekin zerikusia duten beste datu batzuekin egin nuen topo; AEBetakoak guztiak. Horrela aipatzen ziren AEBetako Zientziaren Fundazio Nazionalak 18 milioi dolar inbertitu zituela 2010ean LHC partikula-azeleragailuan, edo Minbizirako Institutu Nazionalak 30,5 milioi dolar inbertitu zituela esofagoko minbiziaren ikerketan. Euskal Herriko datu batzuk begiratu ditut, eta, konparazio baterako, Eusko Jaurlaritzako Hezikuntza, Unibertsitate eta Ikerketa Sailaren Ikerketa Zuzendaritzaren 2012rako aurrekontua 40.000.000 €koa da, hots, 53,2 milioi dolarrekoa.

Hautagaiek kanpainan bildutako hori propaganda, iragarri eta enparauetan usatuko da. Ondo dago hori, baina kezka sortzen du zein erraz biltzen diren diruak ke hutsa saltzeko, kanpaina politikoez aspaldi utzi baitzioten ideien debatea izateari. Ekarpen txikia egiten diote gizarteari, ekarpenik egiten badiote! Alabaina, errazagoa da hori, sobra ere, sozietatean eta jakintzan ondorioak izango dituzten ekintzetarako baino. Batzuek esango dute kanpainez ere onura ekartzen dutela, jarduera ekonomikoa eta enplegua sortzen dutelako. Dena den, gaurko ogia da hori guztia. Egia esan, herritarrei norberaren programa eta ideien berri emateko

horrelako dirutzak xahutu behar izateak gauza on gutxi esaten du demokraziaren kalitateari buruz. Izan ere, propagandan gehien xahu dezakeena txapeldun. Eta horrek guztiak zer esan nahi duen argi dakigu: dirua inbertitu duten lobbyak izango direla irabazle nagusiak, bakarrak ez badira ere.

Vostok lakua

Izen horixe dauka Antartikako erdialdeko ekialdeko izotzeko lautadaren azpian, 3.623 m-ko sakoneran dagoen lakuak. 240 km-ko luzera eta 45 km-ko zabalera duen ur-masa horrek Lurraren eboluzioa ezagutzeko datu esanguratsuak ezkuta ditzake. Izan ere, milaka urtetan harremanik ez du izan kanpo-munduarekin (http://en.wikipedia.org/wiki/Lake_Vostok).

Azken urteetan errusiar ikerlariak izotz-geruza zulatzen aritu dira. Otsailaren hasieran iragarri dute izotz-geruza guztiz zulatu dutela. Operazioa geldirik egongo da Antartikan hurrengo uda iritsi arte, eta orduan jakiten hasiko dira zientzialariak Vostok lakuak ezkuta ditzakeen sekretuen berri.

Dena dela, zulatzea ez da polemikatik libre gelditu. Zientzialari eta ingurugiro-talde batzuek kezka agertu izan dute errusiarrek erabili duten zulatze-teknikaren inguruan, uste baitute lakua polui dezaketela erabiltzen dituzten fluidoek. Beste batzuen kezka haratago joan da, eta ea izotz-geruza zulatu eta lakua bera ikertzeko eskubiderik ote dugun galdetzen dute. Izan ere, ez ote litzaioke Lurreko ukitu gabeko atzen espazio horri bere bidea egiten lasai utzi beharko? Nire irudiko, lehen kezka da kontuan izan beharreko bakarra. Bigarren kezka atzean dagoen 'utzi dagoen bezala' filosofiak ez nau betetzen; horrela egin izan bagenu beste alor batean, esaterako Ilargiaren esplorazioan, hari buruzko jakintza askoz ere murriztagoa izango zatekeen. Halaber, dena delakoa delarik, Vostok lakuan dagoena ez da betiko izango. Noizbait sortu zen eta geroan noizbait, klimaren baldintzak

aldatzen direnean, aldatu egingo dira egungo baldintzak. Halaber, Vostok lakuak eman diezagukeen jakintza berriak, muturreko egoeran garatutako biziari buruzkoa izan daitekeena, asko lagunduko digu biziaren jatorria, eboluzioa eta geroa ezagutzen.¶

Stefan Zweig-en heriotza

Egunkariak saltseatzen ari nintzen batean egin nuen topo Stefan Zweig (1881-1942) idazlearekin. 2012. honetan bere heriotzaren 70. urteurrena izango da. Ez dakienarentzat bihoa azalpena (besteek jump! egin dezakezue lerro batzuk behera): idazlea, austriarra, Vienan jaioa 1881ean familia aberats batean. Itzelezko arrakasta izan zuen XX. mendeko hasieran idatzi zituenengatik. Saiakerak, biografiak, eleberrriak, *best sellerrak*... Dotorezia literario handiko idazlea izan zen. Bigarren Mundu Gerra piztearekin batera, eta judutarra izaki, alde egin behar izan zuen Austriatik. Handik hona eta hemendik hara eman zuen bizitza. Berlingo Bebelplatz plazan 1933ko maiatzaren 10ean alemaniar izpirituaren kontrakoak zirelakoan hamaika liburu erre zuten. Tartean, Stefan Zweigenak. Esaten dute hortxe hasi zela idazlearen heriotza bidea.

Tira, kontua da gizon honek eta bere emazteak, Charlotte Elisabeth-ek, euren buruak hil zituztela Petropolisko (Brasil) hotel batean. Veronal pote bat hartu zuten. Eta hementxe hasi zitzaidan jakin-mina pizten. Ondo pentsatutako heriotza izan zen. Hil aurretik gutun asko utzi zituzten idatzia. Bat, emazte ohiari idatzia. «Honi denari eusteko [Bigarren Mundu Gerraz ari da] ahulegia naiz, eta Lotte [bere emaztea] koitaduak ez du erraza izan nirekin, batik bat bera ere gaixotu egin delako». Argazki bat ere badago heriotza osteko momentukoa. *Diário de Notícias-Porto Alegre* egunkariko ikusi dut nik. 1942ko otsailaren 25ekoa. Argazki oinanean: «Stefan Zweig eta emaztea aurkituak izan ziren modua». Stefan Zweig ahoz gora dago ohe gainean; emazteak, senarraren bazterrera itsatsita, eskua heldzen dio. Mesano-

txean, heriotza bidea erraztu zieten pilulak, edalontzi hustu bat, xanpaina izan zitekeen botila, eta lanpara txikia.

Eta horrek nekez utzi dudan bidea zabaldu zuen: zenbat idazlek amaitu du bere borondatez bere bizitzarekin? Zerrenda luzea da. Nik batzu-batzuk zureganatuko ditut.

Suizidioak eta literatura

Yukio Mishima (1925-1970) japoniar idazleak Japonia moderno gorrotatzen zuen. Bere tetralogiaren (*Haru no yuki*, Ugalkortasun itsasoa) laugarren zatia argialetxean eman eta Japoniako armadaren kuartel batean «estatu kolpea» eman nahi izan zuen. Eskari idatziak zituen, besteak beste enperadorearen itzulera eskatzen zuen. Lortu ez zuenez, seppuku (harakiri moduan ere ezaguna da) erritualarekin bere burua hil zuen. Heriotza mantso eta mingarria, dena esan behar bada. John Berryman-ek (1914-1972) ere, Pulitzer Saria eskuratu zuen estatubatuar idazleak, bere burua hil zuen, baina ezustea eman zion Herioak. 1972an, desesperazioak hartua, Minneapolisko zubitik Mississippi ibaira egin zuen jauzi heriotza bila. Uretan jausi ordez, burua ibaiertzeko lokatzean harrapaturik gelditu zitzaion, eta hantxe hil zen. Nicolas de Chamfort-en (1741-1794) suizidioak umorezko pelikula dirudi. Frantziar iraultzan Robespierrearen aurka agertu zen, baina berriz atxilotua izateko beldur zen. Beldur horri aurre egiteko irtenbide bakarra aurkitu zuen: bere heriotza. Ahosabaian tiroa bota zion bere buruari. Sudurra eta masailzurra apurtu zituen baina ez zen hil. Gutunak zabaltzekoa hartu zuen orduan, eta lepoan behin eta berriz eta beste behin sartu zuen. Ez zion heriotzarik eragin. Hiltzen ez zela ikusirik, bularrean sartu zuen gutun-irekitzekoa, eta baita hankan ere. Konortea galdu zuen arte. Eta konortea galtzearekin batera, heriotza. «Uretara botako dut nire burua», horriek izan ziren Alfonsina Storniren (1892-1938) azken hitzak. Idatzita utzi zituen. Eta Mar de la Plata ostatuan zuen logela utzi ostean, Atlantikoaren baitara joan zen. Idatzi

zuen lehenengo poemak heriotza zuen ardatz, eta, antza, azkenak ere bai, *La Nación* egunkarira bidali zuen poeman bere heriotzaren gainean jarduten baitzuen. Horacio Quirogak (1878-1937) harreman estua izan zuen Alfonsina Stornirekin. Bere heriotza Stornik hiltzeko izan zuen arrazoietakoa bat izan bide zen. Baina suizidioa oso errotuta zegoen Horacio Quirogaren etxean. Hiru hilabete zituen aitak bere buruari (bere aurrean) eskopetarekin tiro egin zionean. Ama berriz ezkondu zen, eta bost urte geroago Quirogaren aitaordeak aitaren modu bertsuan hil zuen bere burua. Handik urte batzuetara (nahikotxora, egia esan) Horacio Quiroga bere ikasle izandako emakume batekin ezkondu zen. Emaztea argazkiak errebelatzeko likitsarekin suizidatu zen. Quirogaren lagun min batek eta Leopoldo Lugonesek ere egin zuten. Horacio Quiroga zianuro dosi gehiegizkoa hartuz hil zen. Gerora Eglé alaba nagusiak eta Darío semeak gauza bera egingo zuten.

Urak ekarri eta urak eraman zuen Virginia Woolf (1882-1941). Harriak sakeletan sartu eta Ouse ibaira bota zuen bere burua. Nahasmendu bipolarra zuen eta bizitza osoa eman behar izan zuen gaixotasunarekin. Senarrak, inguruan ez zegoela ikusirik, ibaira jo zuen arineketan, baina berandu. Oharra utzi zion Virginia Woolfek. «Nire bizitzako zoriontasun guztia zor dizut. Ez dut uste gu izan garen bezain zoriontsu inor izango denik». Paul Celanek (1920-1970) ere bere burua hil zuen. Parisko Mirabeau zubitik behera bota zuen bere burua. Sena ibaira. Beste idazle bat, greziarra hau, Kostas Karyotakis (1896-1928). Uztaileko goizalde batean bere burua, Mediterraneo itsasora bota zuen. Itsasgorak, baina, kostara eraman zuen bere plana zapuztuz. Karyotakisek ez zuen etsi nahi. Etxeratu, dutxa hartu eta bere burua atondu ostean eukalipto baten azpian etzanda, eskopeta hartu eta bihotzari bota zion tiroa. Soinean zeraman jakan ohar bat utzi zuen: «Igeri egiten dakitenei aholkua: ez ezazue zeuen burua hiltzen ahalegindu itsasora botaz. Hamar orduz olatuekin borrokan izan nintzen. Ur asko eta asko irentsi nuen,

eta zelan jakin barik noizean behin burua ateratzen nuen. Aukera dudanean ito den pertsona baten sentsazioak idatziko ditut».

Baina denetarikoak izan dira heriotzarako bideak idazleen artean. Raymond Roussel (1877-1933) bidaiazalea, aberatsa eta droga kontsumitzailea zen. *Nouveau roman* eta surrealistak ziren idazleengan eragin nabarmena utzi zuen. Baina bere buruaz beste egiteko ziurtasun osoa bilatu zuen. Leonardo Sciasciak idatzi zuen bere biografia. Bertan azaldu zuen zer hartu zuen heriotzaren magalera heltzeko: 16 Somnothyiril anpoila, 15 Sonéryl anpoila, 10 Hypalène anpoila, 11 Lutonal anpoila, 8 Phanadorme anpoila, Declonol kutxa osoa, Hyrpholene pote osoa, 10 Neurinare anpoila eta 12 Veriane anpoila. Bai, lortu zuen.

Boltxebikeek eta Stalinek ez zuten Marina Tsvetaeva (1893-1941) poeta maite. Emakumearen sentimenduak eta sentsualitatea sakon aztertu zituen. Errusiar iraultza bizi izan zuen, eta goseak hiltzen zuen Moskun bizi izan zen. Alabetako bat goseak hil zen umezurztegi batean. Horrek jota utzi zuen. Sofia Parnok olerkariarekin harremana izan zuen; Boris Pasternak idazlearekin (Nobel Saria izan zuena), Rainer Maria Rilke, eta Anna Teskova idazleekin gutun trukaketa egin zuen; Maiakovski poetari miresmena erakustegatik kritika zorrotzak jasan zituen, eta kolaborazio batzuk bertan behera utzi zizkioten. Yalabuga herrian bere buruarekin amaitu zuen, nahiz eta horren gainean zalantza batzuk, izan, badiren, eta suizidatzera behartua izan zela esaten duten. Cesare Pavese (1908-1950) italiarra ere suizidatu zen. XX. mendeko idazle garrantzitsuenetakoa izan zen. Heriobidea hartu izana arrazoi askori egotz diezaiokegu, baina badirudi Constance Dowling estatubatuar antzezlearekin zuen harreman sentimentala hautsi ostean Turinen suizidatu zela. Lo egiteko sei dosi hartu omen zituen. Lokartu zen. Sakon egin ere. Ohe gainean jantzita baina zapata barik aurkitu zuten. Ondo pentsatutakoak ere izan dira. Esaterako, Eugene Izzì (1953-1996) estatubatuar idazleare-

na. Chicago hiriko 14. pisuko eraikin bateko leihoan zintzilik agertu zen bere gorpua. Bera polizia eleberri sortzaile izaki, igarkizun modukoa utzi zien bere heriotza ikertuko zutenei. Balen kontrako jaka zeraman jantzita gorpuak, eta etxean pistolak eta osterantzeko arrasto faltsuak utzi zituzkien. Ondorengoa benetan bitxia da, idazle biek hiltzeko modu bera hautatu baitzuten. Vachel Lindsay (1879-1931) AEBetako poeta erraria izan zen. Onomatopieietan oinarritutako *The Congo* poemaren sortzailea izan zen, eta zine kritikaren aitzindarietakoak. Charlotte Mew (1869-1928), berriz, britainiar poeta izan zen. Viktoriar lirikotasun eta modernitatearen arteko bidean, gizonezko jantziak eraman ohi zituen, eta bere garaian eskandalua eragindakoa zen. Lysol (orduko bagina desinfektatzailea) botila osoa edanez hil ziren. Heriotza zoroak ere izan dira. Michael Strunge (1958-1986) Norvegiako poeta ezaguna izan zen. The Cure eta Joy Division musika taldeen eragin nabarmena zuen, eta norvegiar gotikoen olerkaririk maiteena izan zen. Psikiatrikoan eman zituen urteak, eta irteteko baimenetako batean, lagun baten etxeko leihotik behera bota zuen bere burua. «Adi! Hegan egin nezake», oihukatuz bota ere.

Ezaguna da, oso, Ernest Hemingwayren (1899-1961) heriotza hautua. Badirudi depresioak jota zegoela, eta horren kontra reserpina dosi gehiegizkoa hartu izanak ekarri zion heriotza. Dylan Thomas (1914-1953) poetaren heriotza ez dakit suizidiotzat har litekeen. New Yorkeko ospitale batean hil zen. Bost egun lehenago egindako apustu bereziak eraman zuen ospitalera. «Baietz ordu eta erdian 18 bourbon edan?». Ospitalean hartu zuen medikuak koma diabetikoa zela pentsatu zuen eta droga koktel izugarria eman zion, heriotza eragin ziona, hain zuzen ere.

Sandokan idatzi zuen Emilio Salgarik (1862-1911) aitzo batekin bere urdaia zabaldu zuen (seppuku japoniar errituala). Hiru gutun utzi zituen: semeei bat, bere argitaldariei beste bat, eta hirugarrena Turingo egunkarietako zuzendariari. Argitaldariei zuzendutakoa argigarria da. «Zuei, neure

larruak aberastu eta ni eta gure familia erdi miserian edo okerrago izan gaituzuenoi, eragin dizkizuedan irabazien truk gauza bakarra eskatzen dizuet: neure hileta-elizkizunen gastuak ordain ditzazuela. Luma apurtuz agurtzen zaituztet. Emilio Salgari». Ezaguna da, oso, Sylvia Plath (1932-1963) britainiar idazlearen heriotza. Ahalegin bat baino gehiago egin ei zituen bere biziarekin amaitzeko. Negu gorria izan zen bizi izan zuen azkena. Gaixo eta diru gutxirekin, gasarekin hil zuen bere burua. Anne Sexton (1928-1974) AEBetako olerkariak ere modu bertsuan amaitu zuen bere biziarekin. Suizidio ahalegin baten ostean, medikuaren aholkuari jarraituz, poesia tailer batean eman zuen izena. Hil aurretik heriotzaren gaineko poema bat utzi zuen idatzirik. Plathen gisara amaitu zuen bizitzarekin. Bostonen. Bide batez, Peter Gabriel kantariak 1986an abesti bat eskaini zion, *Mercy street*. Alejandra Pizarnik (1936-1972) argentinarrek ere egin zuen. Emakume oso argia, Guggenheim eta Fullbright bekak irabazi zituen, Paris eta New Yorken bizi izan zen. Arazo psikiatrikoak beti izan zituen. Bizi izan zen azken urteetan psikiatriko batean egin zuen. Irteteko baimena zuen astegoiengan batean amaitu zuen. 50 pilula (seconal) hartu zituen. Antonio Beneytori idatzitako azken gutunean zera zioen: «Eta hementxe utziko zaitut gutuna uzteko gauez zarratzen ez duen posta urrun batean».

Primo Levik (1919-1987) ere bere burua hil zuen. Bizitza latza izan zuen italiarrak, eta bere buruarekin amaitu zuen. Hil osteko oharrik ez zuen utzi. Eta bere suizidioak zalantza asko eragin ditu, lagunek eta bere biografia idatzitakoek zalantzan jarri zuten eta. Sandor Marai (1900-1989) hungariarra, gure zerrendara gehitzeko beste bat. Nazismoaren kontra irmo jardun zuen, eta ostean komunismoaren kontra. AEBetara erbesteratu zen. Californiako San Diego hirian Berlingo harresia jausi baino apur bat lehenago hil zen. Itsu, bakarrik eta alargun, tiro egin zion bere buruari. Vladimir Maiakovski (1893-1930) Moskun hil zen, tiroa bota zion bere buruari. Badirudi idatzi zituen azkeneko hitzen

artean haxe dagoela: «Zailena ez da hiltzea, bai, ordea, bizitzen jarraitzea». Violeta Parra (1917-1967) depresio sakoan zegoen. Izugarri maite zuen Gilbert Favre-rekin Paristik Txilera itzuli zen. Baina Favre Boliviara joan zen, han maitemindu eta familia sortu ei zuen. Horrek alkoholera eramane zuen Violeta Parra. Bizitza korapilatuz joan zitzaion, eta, hamaika saiakeren ostean, buruari tiro eginez amaitu zuen bere biziarekin. Eta zerrenda luze honekin (luzeagoa izan zitekeen) amaitzeko: Jens Bjorneboe (1920-1976) norvegiarrak iragarri egin zuen bere heriotza, telebista saio batean hain zuzen ere.

Euskal Herriko idazleak

Gure artean ere izan dira buru-hiltzeak. Baina ez asko. Ezagunena, beharbada, Jon Miranderena (1925-1972) izan zen. XX. mendeko idazle garrantzitsuenetako bat, Parisen jaio eta Parisen hil zen zuberotarren semea. Bere lanik ezagunena, ziurren, *Haur besoetakoa* (1970) izan zen. Gabon gauean pilula pote eta whisky botila bana hartuz hil zuen bere burua. Badirudi baztertua sentitzeak eta amaren heriotzak (gero aita hil zen) bultzatu zutela bide hori hartzera. Barakaldon jaio eta Portugaleten hil zen Paula Sinos (1950-1981) idazleak bere burua trenera bota omen zuen. Gurutz Sarasola *Lotsati* gaitzizenez ezagunagoak (1915-1936), maitemina jotz, nonbait, Donostian bere burua trenera bota zuen. Duela gutxi, urte parean, Joxan Ormazabal (1948-2010) idazlearen suizidioaren berri izan genuen. Zegamako mendialde bateko zuloan aurkitu zuten hilik. Haur eta gazte literaturan luze eta zabal ibilitakoa zen eta Elkar argitaletxeko haur literaturaren arduradun izandakoa zen. Bere azken liburua aurkeztu berri zuen, *Ehun ipuin hitz gutxitan*.¶

Demolinguistika

Eusko Jaurlaritzak V. inkesta soziolinguistikoaren emaitzak aurkeztu zituen martxoaren 7an. Aurreko inkesten kasuan bezala, asko dira bertan agertzen diren informazioak. Hizkuntza plangintzaren ezinbesteko pausoa da egoera soziolinguistiko orokorra ezagutzea eta bere bilakaera aztertzea plangintza mota eraginkorrena zehaztu ahal izateko, martxan ari diren neurriak eraginkorrak diren edo ez jakiteko, eta abar. Kontuan hartu behar da, hala ere, hizkuntza plangintzen ondorioak epe ertainean agertzen direla; 2010ean abiatutako neurri baten ondorioak nekez atzeman daitezke 2011n.

Oinarri metodologikoa eta aztertutako unibertsoa: irudikapenen garrantzia

Inkesta soziolinguistikoa Euskal Herri osoan zehar egiten da 1991tik. Azken 20 urte horietako bilakaera azter daiteke inkesta ezberdinen emaitzak alderatuz. Normalean txosten bateratu bat argitaratzen da Euskal Herri osorako, eta herrialde bakoitzeko beste txosten bana aurkezten da. Martxoaren 7an EAEko datuak aurkeztu ziren, beste herrialdetakoak oraindik ez daude eskuragarri. Datuak 2011. urteari dagozkie; bistan denez, oso azkarra izan da datuen trataera eta emaitzen aurkezpena, txalotzekoa da hori. Demolinguistikan agertu ohi diren hiru gai nagusiak aztertzen dira inkestan: hizkuntzen ezagutza, hizkuntzen erabilera eta hizkuntzekiko jarrerak. Aztergai bakoitza hainbat ikuspuntu eta hainbat aldagai kontuan harturik analizatzen da: adina, kokapen geografikoa, eremu soziolinguistikoa...

Inkesten metodologiari dagokionez, 4.200 inkesta pasatu ziren Araban (819), Bizkaian (1.744) eta Gipuzkoan (1.637). Inkestak izanik, inkestatu bati hainbat galdera egiten zaio inkestatzaileak aztertu nahi dituen gaiak argitzeko. Inkesten metodologiak abantaila asko ditu: ikerketa kuantitati-boak eta makroak egiteko oso baliagarriak dira; eskatzen duen azpiegitura ikerketa kualitatiboek eskatzen dutena baino askoz txikiagoa da; giza eta diru baliabide gutxiago behar dute; maiztasun jakin batekin egiten badira (bost urtero, adibidez), datuak erraz aldera daitezke egoera soziolinguistikoen bilakaerak ezagutzeko...

Bere mugak ere baditu, noski, metodologia horrek. Saia gaitzen muga garrantzitsuenak labur zerrendatzen, ondoren datuen irakurketa egitean jakin dezagun zein diren benetan begi aurrean ditugun datuak eta datu horien balioa.

Hasteko, kontuan hartu behar da galderak egiteko moduak berak askotan erantzuna baldintzatzen duela. Gaur egungo mendebaldeko herrialdeetan askatasun pertsonala asko baloratzen da; horregatik, oso emaitza ezberdinak edukiko lituzkete printzipioz gai bera aztertzen dituzten ondoko bi galdera hauek, adibidez:

- Zure iritziz, 68 urte baino gehiagokoek aukera eduki beharko lukete, nahi badute, 72 urtera arte lan egiteko?
- Zure iritziz, lan hitzarmenak aldatu beharko lirateke erretiratzeko adina 72 arte luzatu ahal izateko?

Adibidea jarrerei buruzko galderei aplikatzen badiegu, oso emaitza ezberdina edukiko lukete ondoko hiru galderok:

- Zure iritziz, nahi izanez gero, EAeko administrazioekin euskara erabiltzeko aukera eduki beharko litzateke?
- Zure iritziz, EAeko administrazioetako langileek euskara jakin beharko lukete?
- Zure iritziz, EAeko administrazioan sartzeko EGA eduki beharko litzateke?

Galdera egiteko moduaz gain, mugarik ezagunetarikoa Labov-ek aipatu zuen behatzailearen paradoxa dugu. Labovek

bere ikerketa soziolinguistikoak egin zituenean konturatu zenez, behatzailearen presentzia hutsak behatuaren erantzuna baldintzatzen du. Adibidez, orain dela 25 urte euskararen alde ez izatea gaizki ikusia bazegoen, euskararen kontra zeuden pertsona batzuek, behatzailearen presentziagatik, ez zuten agian hori aipatuko inkestari erantzutean.

Laboven paradoxak lotura handia du irudikapenekin, eta hori da seguruenik ikerketetan kontuan hartu beharreko oinarrizko ezaugarria. Inkestatuaren irudikapenak kontuan hartu ez ezik, ikertzailearenak ere hartu behar dira. Orokorrean, teoria konstruktibisten arabera, bi errealitate mota oinarrizko dira: maila fisikoan oinarritzen den errealitatea, alde batetik, eta irudikapenen mailan oinarritzen dena, bestetik. Maila fisikoan oinarritzen den errealitatea zalantzan jartzen du hainbat konstruktibista erradikalek. Schrödingerrek —katu famatuaren aurkitzailea denak— zioen bezala, «gizakiari dagokionez, munduaz duen pertzepzioa espirituaren eraikuntza bat da eta beti hala izango da, ez du froga daitekeen beste existentziarik». Ikertzaileek, gizarte zientzietakoek eta besteek ere, askotan, beren irudikapenak eta aurreiritziak kontuan ez hartzeko joera dute. Jaspers-ek akats hori aipatu zuen:

Ez da dudarik zientzia ikerlariok etengabe tentazio bera dugula. Hots, munduari behatzea gu, horren ezagutzeko kargua dugunok, haren parte ez bagina bezala, hari loturik ez bageunde bezala. Mundua ikertu nahi genuke, kontuan hartu gabe gu geu garela horren ezaguera hartzen dugunok.

Errealitatea atzemateko irudikapenek ezinbesteko garrantzia dute; errealitatea irudikapenen bitartez baino ezin da atzeman: ezagutu dezakegun errealitate bakarra atzemanda-koa da, eraikia. Hau da, gizabanakotik edo taldetik bereganatua, berreraikia norberaren sistema kognitiboan eta integratua norberaren balio sisteman. Ikerketa egiterakoan kontutan hartzeko ezinbesteko ezaugarria da hori, eguneroko bizitzan ere gutxietsi behar ez den ezaugarria. Sarkozyren aholkulari batek argi adierazi zuenez: «Errealitateak ez du

inongo garrantzirik. Pertzepzioa da balio duen gauza bakarra» («La réalité n'a aucune importance. Il n'y a que la perception qui compte», *Libération*, 2012-03-14, Nicolas Demorand-ek aipatua).

Bistan denez, ikertzaileok eta inkesten irakurleok, ikerketak sortzean eta emaitzak aztertzean, gure irudikapenak kontuan hartu behar ditugu, horien menpe gaudela kontuan hartu behar dugu. Baina utz ditzagun ikertzailearen irudikapenak alde batera eta azter ditzagun inkestatuen irudikapenak. Gizaki guztiak bezala, inkestatuak ere irudikapenen munduan bizi dira. Galdeketari erantzutean inkestatuek hautatzen duten erantzunean, berebiziko garrantzia dute irudikapenek. Horregatik, inkesten emaitzak aztertzean, ezagutu eta kontuan hartu behar dira irudikapen horiek. Inkesten datu arraroak eta kontrajarriak irudikapen horien-gatik gertatzen dira batzuetan.

Eusko Jaurlaritzako inkesta soziolinguistikoan hiru aztergai nagusi daude: ezagutza, erabilera eta jarrerak. Ikus dezagun kasu bakoitzean irudikapenek zein garrantzi izan dezaketeten lortutako emaitzetan. Beti pentsatuko dugu inkestatua zintzoa dela, gezurrik ez duela erantzuten, eta bere burua ez duela engainatzen. Hala eta guztiz ere, kontuan hartu behar da, benetan egiten duguna edo uste duguna baino, nahi genukeena erantzuten dugula inkestetan.

Ezagutzari dagokionez, pertsona bati bere hizkuntzaren ezagutza maila galdetzen zaio, berak neurtu eta epaitu behar du bere burua. Aski zaila da hori; gainera, beste gai batzuei buruz ez litzaiguke bururatuko horrelako galderarik egitea: «Zein ezagutza maila duzu matematikaz?». Baina, tira, datuak lortu behar dira. Hala ere, kontuan hartu behar da inkestatuak bere irudikapenen arabera erantzungo duela: bere testuinguru sozialaren, bizitza pertsonalaren eta abarren arabera. Aztertu izan ditugun ikerketa askotan, orokorrean, inkestatuek beren ezagutza maila gainbaloratzen dute, bereziki gaitasun komunikatiboari dagokionez. Horretarako arrazoi anitz dago: euskara maila apala edukitzea normalizatu

egin da, gune soziolinguistiko erdaldunenetan ikasleek eta beren testuinguru hurbilean euskararik erabiltzen eta entzuten ez dutenek ez dakite benetan zein maila duten...

Neurri handi batean gogoarekin, nahiarekin ere lotuta dago jasotzen den erantzuna. Testuinguru erdaldun batean bizi denak euskararekiko atxikimendu indartsua baldin badu, bere ezagutza maila gainbaloratzeko joera edukiko du batzuetan. Kontrako fenomeno ere gertatzen da batzuetan, euskara batua ezagutzen ez duelako hainbat euskaldun zaharrek euskaraz ez dakiela erantzungo du, adibidez.

Erabileraren kasuan, argiago eta nabarmenago dago irudikapenen eragina. Normalean jendeak ez daki zein hizkuntza erabiltzen duen pertsona batekin edo testuinguru batean. Froga bat egin izan dut, elkarrizketa baten testigu izan eta bost minutura parte-hartzaile bati elkarrizketa zein hizkuntzatan burutu zen galdetzea. Askotan ez daki, bere irudikapenen arabera erantzuten du: «Zein hizkuntza erabili nuen Patxirekin??... Euskara... Patxirekin beti euskaraz egiten dut...».

Gizarte sareei buruzko ikerketak egin izan direnean ere, fenomeno hori maiz agertu izan da: *A* eta *Bri* beren artean hitz egiteko erabiltzen duten hizkuntza zehazteko galdetzen bazaie, *Ak* eta *Bk* batzuetan ez dute berdin erantzuten. *Ak* erdaraz esaten badu, *Bk* euskaraz. Fenomeno hori ez dago hizkuntza-alternantziarekin bakarrik lotuta, eta kopuru esanguratsuz ageri da ikerketetan.

Jarreraren kasuan, are handiagoa da irudikapenen eragina. Jarrera bati buruz galdera bat egiten denean, inkesta kuantitatibo batean, irudikapen bati buruzko irudikapena jasotzen ari gara. Uste bati buruzko ustea. Jendea maila teoriko batean sartzen da, gainera. Fenomeno hori argi frogatu dute inkesta kualitatiboek: maila teorikoan euskarak duen onarpena ez du maila praktikoan (ikus gorago aipatu ditugun adibideak). Inkestetan euskararen alde agertzen den hainbat inkestatuk, benetako praktikan, euskararen erabilera estigmatizatzen du. Arrazoiak asko izan daitezke. Sinbolo bati

lotua dagoen atxikimendu afektiboari atxikitzea sinbologia bereganatzeko modua delako gerta liteke hori, besterik gabe euskararen alde izatea modan dagoelako gerta liteke... Jarrera/uste eta praktikaren arteko kohesio ezari disonantzia kognitiboa deitu izan zaio. Fenomeno hori aztertzea ezinbestekoa da norberaren eta gizartearen ekintzen kontzientzia edukitzeko.

Ohar horiekin datuak kokatzen ari gara, ez dugu esaten datu horiek baliorik ez dutenik. Soziolinguistikari asko erabiltzen dira, eta modu eraginkorrean, gainera. Fisika kuantikoarekin bat etortzeak ez du esan nahi fisika klasikoaren ikerketak baztertu behar direnik.

2011ko egoera demolinguistikoa

Ohar horiek guztiak egin eta gero, ikus ditzagun 2011ko inkesta soziolinguistikoaren emaitzak. Oro har, oso egokiak eta zintzoak dira ikerketaren egileek aurkeztu dituzten emaitzak, eta, normala denez, ohar anitz egin daiteke emaitza horiei buruz. Arrazoi metodologikoengatik, hemen ez ditugu jarrerei buruzko datuak aztertuko.

EAEko 16 urte edo gehiagoko biztanleen %32 elebiduna da, %17,2 elebidun hartzailea eta %50,8 erdaldun elebakarra. Elebidunen ehunekorik handiena gazteen artean dago: 16-24 urteko gazteen %60 elebiduna da. Talde honetan topatzen da euskaldun berrien kopururik handiena, eta horregatik ezagutza mailarik kaxkarrena ere: erdal elebidunen kopurua oso handia da gazteen taldean.

Hizkuntzaren transmisioari dagokionez, orokorrean oso ondo transmititzen da euskara, nahiz eta kasu askotan erdarekin batera transmititzen den. Gai horri lotutako datu deigarri bat agertzen da inkestan: euskara 16 urte edo gehiagoko 429.700 pertsonaren lehen hizkuntza izan da: biztanleriaren %17,5ek euskara soilik jaso dute etxean (327.775 pertsona) eta %5,4k euskara eta erdara jaso dute. Etxean euskara soilik jaso duten inkestatuen kopurua euskal elebidunen

kopuruarekin konparatzen badugu, galera nabarmena gertatzen dela ikusten da: 327.775 pertsonak eduki dute euskara soilik lehen hizkuntza gisa, eta gaur egun 162.614 baino ez dira euskal elebidun (%49,6). Horrek esan nahi du %50,4k erdara euskara beste ikasi duela edo bere etxeko hizkuntza galdu egin duela, partez edo osorik.

Artikulu honen hasieran aipatu ditugun oharrak ahaztu gabe (hainbat inkestatuk ezagutza maila seguruenik hainbat kasutan gainbaloratu egiten du), datuak baikorrak dira beraz, eta 1991tik bilakaera positiboa izan da. Garai hartan elebidunak %23,08 ziren, elebidun hartzaileak %8,54 eta elebakarrak %67,35. Maila kuantitatiboan bilakaera baikorra da, erdal elebakarren kopuruak ia 17 puntu galdu ditu 20 urtetan.

Maila kualitatiboari begira, datu horiek ez dira hain baikorrak. Euskaldun elebakarren kategoria galdu egin da, 1991n %1,03 ziren eta 2011ko inkestan ez dira agertzen. Elebidunen kategorian, euskal elebidunen proportzioa %35,4tik 1991n %27,1era pasatu da 2011n. Trinkotasun handiena, gainera, adin talde zaharretan aurkitzen da. Kontuan hartu behar da, hala ere, jaitsiera hori ehunekotan gertatu dela, kopuru absolutuetan euskal elebidunen kopurua handitu egin baita 1991tik 2011ra. Hori oso datu baikorra da. Europako beste hainbat hizkuntzen bilakaera kontuan hartzen badugu, are gehiago: Galesko gaelera, Irlandako gaelera, bretoiera, okzitaniera...

Euskararen erabileren bilakaera ere orokorrean baikorra da: azken 20 urteetan batez beste lau puntu igo da euskararen erabilera. 2011n, inkestatuen %20k euskara erdara beste edo gehiago erabiltzen du, eta %8,9k euskara erabiltzen du baina erdara baino gutxiago. Kale neurketen datuak ikusi beharko dira argitaratzen direnean, ea datu horiek baieztatzen diren.

Kualitatiboki oso datu kezkarriak ematen ditu inkestak erabilerari dagokionez. Alde batetik, euskararen erabilera eremu guztietan igo baldin bada, bereziki eremu formaletan

igo da eta ez hainbeste *etxeko* eta lagun arteko eremu hurbi-
lenetan; azken horiek dira euskararen etorkizunerako ere-
mu garrantzitsuenak, gaitasun komunikatiboa ziurtatzen
dutenak. Orain dela 20 urte hizkuntzen arteko banaketa so-
ziofuntzional diglosiko moduko bat baldin bazegoen (agian
garai hartan ere ez zegoen), gaur egun erabat galdu da bana-
keta hori. Beste alde batetik, eta datu hau benetan kezka-
garria da, euskararentzat arnasmune den laugarren gune so-
ziolinguistikoa (elebidunak %80 baino gehiago diren gu-
nea, alegia, euskara eguneroko hizkuntza eduki beharko lu-
keen gunea; ikus, adibidez, Miquel Gros i Lladós: *El euske-
ra en la Comunidad Autónoma Vasca* (2009), 2009: 107), al-
diz, 7,5 puntu egin du behera euskararen erabilerak. Mikel
Zalbidek askotan azpimarratu izan du arnasmune horien ga-
rrantzia euskararen etorkizunerako. Kopuru absolutuak eta
datu kuantitatiboak politak dira, baina kalitateak eta datu
kualitatiboek dute garrantzi handiena; eta horiek dira, gure
aburuz, plangintzaren norabidea finkatu behar dutenak.¶

Estatu-gizonen amesgaiztoa

Handikiak artega dabilta, ez omen dute ulertzen gertatzen ari dena. Dylanen kantako gizon argalari gertatzen zitzaien legez, zer edo zer gertatzen ari da hemen eta berorrek ez daki zer den, ez da hola Mr. Jones? Mariano Raxoi omen da gaurko Jones jaunetako bat. Espainiako lehendakaritza eskuratu du, bere alderdia autonomia erkidego gehienetan boterean dago, hiri handi ia guztietan, diputazioetan... Zer esanik ez, mass medien panoraman hegemonikoak dira bere aldekoak (dituen kritika ia bakarrak bere eskumatik datoz!), botere finantzario eta ekonomikoak poztu ziren hauteskundeak irabazi zituenean... Boterea erabatekoa denean, tximeleta baten hegal astintze ñimiñoenak zirimola ikaragarriak sor omen ditzake agintearen aire sargoritsuan. Halaxe gertatzen ari dela dirudi. Sendoa baina azkenean errituala izan den greba orokor bat eta Andaluziako hauteskunde autonomikoak galdu (bototan irabazi, baina boterea eskuratzeko aukerarik gabe), horiek biak aste berean gertatu izanak berriro ekarri du Espainiako gobernuaren sendotasuna zalantzan jartzea, nazioarteko finantza merkatuek berriro zigortu dute estatu horren arrisku prima, Europar Batasuneko korridoreetan zurrumuruak areagotzen dira eta... Aka-bo! Interbentzioaren mamua eta beldurra, gaur egungo gobernarien amesgaiztorik gaiztoena.

Gertatu da jadanik Grezian, Irlandan eta Italian, eta bizitzak aurrera darrai. Bertako jendeak gorriak eta beltzak ikusten segitzen du, demokrazia oso mindua gertatu da, batez ere Italian interbenitzeko moldeagatik —de facto Europar Batasunak inposatu du teknokraten gobernu bat, Berlusconi presidente hautatuak amore eman ondoren—, ber-

tan dagoena izatez protektoratua, kolonizazio garaiko figuraren birmoldaketa, ote den eztabaida daiteke... Enfin, egia da hori guztia, baina finean ekonomikoki porrot egindako estatuak dira (eta politikoki ere, Greziako gobernuak gezurra esan zuen kontuak aurkezterakoan eta Berlusconiarena esperpentikoa zen), Europar Batasunean daudenak eta moneta euroa dutenak. Beraz, esparru osoak porrot egin ez dezan salbuespenezko neurriak hartzen dira, eta funtsean ez dira gauzak horrenbeste aldatzen.

Mendebalde osoan eta munduko beste leku askotan ere oso hedatua dagoen ekonomia eta politikaren arteko uztarketa postmodernoak —bere publizistek *governantza* deitzen dutena, Negri eta Hardt bezalako kritikariek Inperioaren molde berrizat aurkeztu dutena— jarraitzen du agintean; demokrazia formalaren dogmak errespetatzen dira, gutxi gorabehera, lan merkatuak malgutzen dira, gizarte zibila itotzen da, baina populazioak —edo horren sektore esanguratsu batek— kontsumoaren martxari eusten segitzeko baldintzak bermatzen dira. Benetan ba al dago horrenbeste diferentziarik interbenitutako edo interbenitu gabeko herrialdeen artean? Noski, badaude aldeak Finlandia eta Grezia artean, Alemania eta Portugal artean, Frantzia eta Irlanda artean bezalaxe. Aspalditik egon diren aldeak, historikoki finkatutakoak, hor daude; baina krisi honek ekarri dituen aldaketetan eta atzerapausoetan, non da aldea? Hain hil ala bizikoa da interbenitua ez izatea?

Azkenean Espainia interbenitua izango da, ziurrenik —tira, profeziak horren epe laburrean egitea oso arriskutsua da, baina...—; azken urte zoriontsuetako loraldi ekonomikoa batez ere Europatik ailegatutako kohesio funtsetatik etorri zen, baina diru horiek erabili ziren eraikuntzan eta higiezinaren espekulazioan oinarritutako ekonomia fiktizioa eratzeko, pelotazoz pelotazo eta dena airean. Ez zuten turismo iraunkorra bultzatzeko ezer egin, nekazaritza eta abeltzaintza hondatu dira urte horietan (esnea produzitzeko Espainiak duen kuota irrigarria da, bere garaian ahultasunetik egindako nego-

ziazioaren ondorio; gaur egun ez da esne nahikorik ekoizten kuota horretara iristeko ere, zer esanik ez, barneko kontsumoa inportazioaren bidez ase behar da), espekulazioarekin egindako dirutzekin (gaur egun piperrik balio ez duten orubeetatik irabazi behar ziren diru espektatibekin) erosi zituzten bankuak eta energia konpainiak, zegoen industria apurra deslokalizatu zen, B+G gastua erridikulua da... Zorrarekin arazo handienak dituzten estatuak, hau da Grezia, Irlanda, Portugal, Italia eta Espainia, dependentzia energetiko handiena dutenak dira, aldi berean. Ekonomia prekarioak eta ekoitzi ezin duten petrolioarekiko menpekotasun izugarria. Panorama ederra hurrengo urteotarako. Azkenean, Alemaniak markoa berreskuratzea erabakitzen badu, edo porrot egindako estatuak eurotik kanporatzeko mekanismoa eratzten badu, ez da interbentziorik egongo. Bestela, Espainiako Erresumak edo eurogunetik alde egin edo interbentzioa onartu beharrean, erregutu beharko du.

Baina Espainia eguzkia ezkututzen ez zen inperioa izan zen, basakerian, genozidioan eta lapurretan oinarritutako inperioa, baina inperioa azken finean. Horregatik, inperioan oinarritutako garapena aurrera zihoala barneko adostasunak eta hegemoniak ez ziren inoiz landu; eta, koloniak galtzean, barneko etsaiak baino ez ziren geratu, koherentzia osatze aldera. Eta horretan joan zen XX. mendea. Berriki Josep Ramonedak esan duen bezala, orain dela 30 urte bi arazo konpontzeko —Hego Euskal Herria eta Katalunia— 17 problema berri asmatu ziren, denontzako kafe autonomikoa, alegia. Eta laster, Europak eta merkatuek autonomien gastuen kontrol ezari galga egitea inposatzen dutenean, orduan, lehengo benetako bi arazotxoek porrot-estatu horretatik alde egiteko arrazoiak biderkatuko dira, eta irabazitako denbora garesti ordaindu beharko du Espainiako Erresumak. Hortik doaz Raxoiren beldurrak, seguru asko. Gero eta gaitzagoa da estatu-gizona izatea. (Ostera ere, bestelako bidea jorratzea —ekonomia globalizatutik deskonexioa, zuhurtasuna, sostengarritasuna, umiltasuna eta sakrifizioa— erabaki duen kontra-

eredu aipatuenean, Islandian alegia, andreek hartu omen dute res publikoaren martxa, eta bestelako balio eta jakintzetatik ateratzen ari omen dira aurrera horrenbeste hondoratu zen irla. Andreen mendea izango ote da hau, Touraine frantziar soziologo finak iragarri bezala?)

Nafarroa 2012

Ameriketako lur aberatsetan bere inperioaren zutoin nagusiak finkatzen hasia zenean, Gaztelako Erresuman erdigunea eratzen ari zen Espainia proto-estatu modernoak Nafarroa erreinu zaharra okupatu eta bere agintepean jarri zuen, 1512. urtean hasi zen prozesu odoltsuan. 500 urte betetzen dira aurten eta ezbaia historiografikoa zerbitzatuta dago, atzean gaur egungo korapilo politikoak nabarmentzen diren bitartean. Adostutako anexio baketsua izan zen hura gaur egungo nafar *statu quo*a maite dutenentzat, inbasio eta okupazio prozesu odoltsu eta mingarria euskal subiranismoaren lerrootan kokatzen direnentzat. Azken horiek, gainera, ahalagin handia egin dute azken urteotan historiografia ofizialak ezkutututako zenbait datu eta errealitate argitze aldera.

Baina subiranismoaren barnean ere badago horren inguruko gatza eta piperra duen ezbaia: Erdi Aroko Nafar Erresuma haren agintepean egon ziren historiako momenturen batean gaur egun euskalduntzat ditugun lurralde guztiak, Karrantzatik Irunberrira eta Baionatik Tuterara; eta horixe omen dugu, beraz, balizko euskal estatuaren oinarri historikoa eta baita justifikazio gorena. Bo, Erdi Aroko erresumak Erromatar Inperioaren hondarretatik sortzen dira eta horren moldeak mimetizatzen dituzte: erdigune bat dute, ondo gobernatua (ondo menperatua, esan nahi baita), eta hedatzen dira inguruko lurraldeetan zehar tokian tokiko gerra-jauntxoekin akordioak eginez, edo armen bidez menperatuz. Erromatar Inperioak ere Euskal Herrian *ager* izeneko lurralde lauetan bere botere egiturak nahiko finkatu zituen; eta *saltus* izeneko basa lurretan, bertako gizarte aurre-estatala,

hau da, bertako gizartearen egiturak, mantendu ziren: leinu patriarkalak, Europa osoan zehar zeuden senidetasunean oinarritutako antolakuntzak, alegia. Leinu horietako jaunak Erdi Aroan *ahaide nagusiak* bilakatuko dira, jauntxo feudalak, eta horien arteko nagusia —edo hobekien negoziatu eta adostasunak lortzen dituena—, Erregea.

Berriz diot, inperioaren moldeak, baina eskala geografiko txikiago batean. Eta inperioaren kritikari postmodernoek (gorago aipatutako Hardt eta Negri, nabarmenki) azpimarratu bezala, antolakuntza horretan, bai kanpora begirako eta bai barnera begirako gerra ezinbesteko osagaia da, *statu quo*a mantentze aldera. Gure kasuan, leinuen arteko liskarrak —oinaztar eta ganboatarrak, agramondar eta beaumontarrak—, eta guztiak jende xehearen kontra: petxak eta zergak, emakumeen bortxaketak kanoi-haragia izan behar zuten bastartak ekoizteko, lapurretak, hilketak eta demasakeriak... Autonomia irabaziz joan zen jende xehea —merkataria, artisauak— azkenean eratze berriko hirietan hasi zen errefuxiatzen, eta hor Gaztelako erregeen maisu jokaldia egon zen: eurek eskaini zieten legitimazioa eta babes hiri berriei. Eta horrela, zenbait euskal lurralde Gaztelara begira kokatu zen, eta Nafarroako Erresuma hondatu zenean *statu quo* berria negoziatu zuten agintari berriekin: foruak antolakuntza politiko eta ekonomikorako eta Espainiako literaturan hain komikoa izan den odolgarbitasuna eta aitase-metasun unibertsal antolakuntza horren diskurtso legitimatzaile bezala.

Subiranotasunaren bidea

Eta euskaldunak, horrela, nafar-aragoiera erdaraz mintzaten zen estatu baten menpe egotetik gaztelaniaz mintzaten zen baten menpe egotera pasatu ziren, eta beste lauhun urte igaro ziren estatuen konfigurazioan agertzen diren berrikuntza zentralistek beste aldarrikapen diskurtso bat sortzera behartu arte. Eta azken mendean ere diskurtso

hori dezente moldatu dugu euskaldunok, abizenetik euskarara eta euskaratik gaur egun munduan ezagutzen zaigunagatik ezberdintzera: Bizkaiko golkoaren magalean dagoen aglomerazio urbanoan, azken urteotan egon diren autonomia erregimenei esker, egoera sozio-ekonomiko nahikoa ona eratu da, Espainiako errealitate katastrofikoarekin zerkusi gutxi duena, nahiz eta de facto estatu horren antolakuntza politikoaren menpe egon. Termino horietan mintzatzaren ziren berriki, adibidez, bi akademiko kanpotar ezagun *Le Monde diplomatique* erreferentziazko aldizkarian. Kontzertu ekonomikoek ematen dituzten ahalmen politiko eta ekonomikoengatik begiratzen gaituzte inbidiaz gure lagun *arazotsuek*, katalanek, eta baita eskoziarrek eta beste batzuek ere. Diskurtso subiranista berria josteko, beraz, hari diferente nahikotxo daude matazan. Eta guztietatik tiratu behar, ea zeinek eskaintzen duen ibilbide luzeena.¶